

5
1987

ISSN 0131-1441

KEEL JA KIRJANDUS

KOLLEGIUM:

P. Ariste, V. Hallap,
A. Hint, E. Jansen,
O. Jõgi, A. Kask,
R. Kull, V. Pall,
R. Parve, H. Peep,
E. Päll, E. Sögel,
A. Tamm, O. Tedre,
A. Vinkel.

TOIMETUS:

A. Tamm
(peatoimetaja),

T. Tasa
(peatoimetaja asetäitja),

E. Ross
(vastutav sekretär),

A. Langemets
(kirjandusteooria ja -kriitika
osakonna toimetaja),

H. Niit
(kirjandusajaloo ja rahva-
luule osakonna toimetaja),

U. Uibo
(keelteaduse osakonna
toimetaja),

I. Pärnapuu
(toimetaja).

Toimetuse address:
200 106 Tallinn, Lauristini 6.
Telefonid 449-228, 449-126.

Laduda antud 18. III 1987.
Trükkida antud 29. IV 1987.
Trükiarv 3400. Sõktõvkari Paberi-
vabriku trükipaber nr. 1,
70×108/16. Trükipoognaid 4,25.
Tingtrükipoognaid 5,95. Arvestus-
poognaid 7,62. MB-01072.
Tellimuse nr. 1314. Hans
Heidemanni nim. trükikoda.
Tartu, Olikooli 17/19. II.
Klišeed valmistatud trükikojas
«Ohiselu».

Tellimishind: 3 kuuks rbl. 1.35,
6 kuuks rbl. 2.70,
aastaks rbl. 5.40.

«Кеэл я Кирьяндус» («Язык
и литература»), журнал Ака-
демии наук Эстонской ССР
и Союза писателей Эстон-
ской ССР. Выходит один
раз в месяц. Издательство
«Периодика», Таллин. На
эстонском языке.

SISUKORD

A. Kaalep. <i>Pro fide et humanitate</i> («Eesti kirjandus- uurimise elu ja olu»)	257
R. Veidemann. <i>Hando Runneli ilus maa</i>	261
J. Valge. <i>Uus Turu käsikiri</i>	267
A. Eek. <i>Kvantiteet ja rõhk eesti keeles (II). Seisu- kohavõtt (Järg)</i>	277
R. Kruus. <i>Postuumne Severjanin</i>	285
Mõtteid meie folkloristika olukorrast ja perspektiivi- dest. Korrespondentsintervjuu Udo Kolgiga	298

MISTSELLE

A. Must. Ernst Enno kodu Valgas on alles	302
L. Vaba. Lisa Hargla parvetusloole	303

PUBLIKATSIOONE

A. Turkin (komment.). Vassili Lõtkini päevikumärk- med Eestist 1926	304
--	-----

MEMUAARE

O. Kuningas. Mälestuspilte Marta Sillaotsast	309
--	-----

RAAMATUID

S. Kiin. «Kuldäär on ees»	313
M. Mikli. Alexander ja Eva, Kaarlist rääkimata	314

RINGVAADE

H. Peep. Pilk Pedro Krusteni loomepärandile	316
L. Hainsalu. Pikk lahkumine	317
M. Must. KKI murdekogud 1986	318
K. Salve. ES-i rahvaluulesektsoonis	320
J. Ojalo. Esperanto	320

K a a n e l: Aleksander Vardi (Bergman). Avaldamata
illustratsioon Julius Oengo luulekogule «Tahkuna»
(sulejoonistus, 1928).

Pro fide et humanitate

(„Eesti kirjandusuurimise elu ja olu“)

AIN KAALEP

A rvan, et eesti kirjandusuurimisest rääkides ei saa piirduda teemadega, mis puudutavad üksnes eesti kirjandust ja selle uurimist. See oleks nagu tegelda mingi maa-alala aiandusega, arvestamata agronoomia üldtõdesid — või kui neid ehk arvestataksegi, siis bioloogiateaduslikku alust unustades. Antud juhul ei jõua me kuigi kaugele, kui me kord täiesti avameelselt ei räägi meie filoloogilise kultuuri praegusest olukorrast. Ühe või teise organisatsioonilise ümberkorraldusega võime ju oma kirjandusuurimist kohati ja ajuti turgutada, ei saa aga loota, et niisugused meetmed aitavad sel jõuda tasemele, mis tõesti vastab ajastu ja ühiskonna nõuetele.

Teaduste ajaloos on alati olnud dialektiline vastuolu kahe tendentsi vahel, mis on võrreldavad füüsikast tuntud tsentripetaal- ja tsentrifugaaltungiga. Võiksime vastavalt kõnelda integreerivast ja segregreerivast tendentsist. Need mõlemad on viljakad siis, kui nad toimivad tasakaalustatult, sealjuures teineteist pidevalt ergastades. Kui aga üks neist teise üle võimust võtab, on asi halb ja teadused hakkavad stagneerima. Keskaeg, universaalsusprintsipi piiramatute võimu periood, mille üheks juhtlauseks oli *philosophia ancilla theologiae* (võiksime tõlkida: teadus on teoloogia ümmardaja), ei viinud nimetamisväärselt edasi antiigi teaduslikku pärandit. Niisamuti näib, et meie sajand, kus õitsele on puhkenud kümned, kui mitte sajad uued teadusharud, eriti need, mis tehnikaga seoses, ja kus «spetsialist» on saanud aunimetuseks, on üsnagi mannetu üldistama, looma suuri sünteesi — lõpuks jõudes ummikusse, mida keskaja lõpu, uusaja alguse ummikuga võrrelda ei tahakski. (Mis on tollased inkvisitsiooni tuleriidad jms. selle kõrval, mida on näinud meie sajand, selle kõrval, mida veel on karta!) Ma ütlesin: näib, jättes niisuguse mingi reservatsiooni. Võib-olla on hädavajalik suur süntees siiski ligemal, kui oskame arvata. Aga igatahes on meie kõigi, ka filoloogide

(võib-olla isegi eriti filoloogide) kohuseks teha kõik, mis suudame, et inimkond selle suure sünteesi saavutaks. Väga sundivaks kohuseks. Nii et lõpuks, kas või lüüasaanult, võiksime öelda: *ultra posse nemo obligatur*.

Nii või teisiti pöördudes eeskätt filoloogide poole, pean nüüd endalt küsima: kas neid üldse ongi enam olemas? Kas ma ei kõnele tegelikult lausa kurtidele kõrvadele? Tõepoolest: kui palju on neid, keda sadade kirjandusloolaste, kirjandusteoreetikute, kriitikute, lingvistide, folkloristide ja tuhandete pedagoogide seast tohiks nimetada filoloogiks?

Pean püüdma defineerida mõisteid «filoloogia» ja «filoloog». Mõtlen filoloogia all teadust, mis kõikmõeldavaist keelelistest materjalidest läheduses uurib inimest kui sellist, niihästi inimkonna kui ka mõne etnilise üksuse mõõtmeis (sest need aspektid on lahutamatud). Kui selle teaduse tervik killuneb üksikuisse spetsialiteetidesse, siis oleneb juba mitmesugustest seikadest, suurel määral spetsialistidest enestest, kas neid filoloogideks enam saabki nimetada. Ja mõne vastava spetsialisti kohta öelda «ta ei ole filoloog» on tegelikult niisama vähe solvav kui kõnelda mõnest tublist aednikust, et ta ei ole agronoom (või bioloog).

Jah, isegi füüsika alal on kuuldavasti mõnikord küsitud, kas meie väikesel maal on mõtet tegelda teoreetilise füüsikaga ja kas ei ole küllaldane, kui suunata meie füüsikud mõnd jõukohast spetsiaalharu viljelema, eriti silmas pidades neid, mis kohaliku majanduse arendamiseks tulusad. Füüsikud on muidugi veenvalt selgeks teinud, et ilma fundamentaalteaduseta on igasugune pealisehitus nõrk, ja neid on respektieritud. Filoloogid ei ole suutnud seda kunagi selgeks teha, karta on tõepoolest, et see pahatihti neile endilegi selge pole — ühesõnaga, et nad ise ei ole filoloogid. Oma fundamentaalteadusi ei ole nad kaitsta suutnud ja neid nad ei viljelegi — kui mitte just isiklikust entusiasmist, erandi korras.

Kaadri vähesuse üle kurta ei ole vist mõtet. Palgalisi kohti keele-, kirjandus- ja rahvaluuleteadlastele on õige mitmes süsteemis võrreldamatult rohkem, kui neid oli 1940. aastal. Kõnelemata keskkooliõpetajate kohtadest. Jätame kõrvale ka küsimuse, kui otstarbekohaselt need kohad jaotuvad kitsamaid erialasid pidi. Räägime ainult sellest, kuivõrd suutlikud on nende kohtade täitjad tegelema sellega, mille eespool postuleerisime olemuslikuks.

Nüüd võiks alata tuntud stiilis jeremiaadi meie filoloogilise kultuuri aastakümnetepikkusest allakäigust: kes poleks niisugust aeg-ajalt kuulnud, ja ei saa nende ridade kirjutajagi end mõne niisuguse esitamise süüst puhtaks pesta. Ometi on kaeblemine viljatu. Püüame kurva olukorra diagnoosi esitada sellepärast võimalikult lühidalt.

Kui pöördume nüüd taas sinna, kus on mõttevahetuse lähtepunkt — meie kirjandusuurimise juurde, siis peaksime olema küllalt ausad ja küllalt julged tunnistama, et meie kõik, kes me oleme kõrghariduse saanud sõjajärgseil aastail, oleme liiga harimatud, kandmaks tõelise filoloogi nimetust, järelikult ka saavutamaks oma kirjanduse uurimisel midagi tõepoolest väärtuslikku. Me ei ole küllaldaselt kursis maailmateadusega (harva teame sedagi, mida tehakse Nõukogude Liidu teistes teaduskeskustes), muide juba sellepärast, et me valdame vähe ja halvasti teisi keeli. Eriti halb on lugu kultuuripärandi tundmisega, olgu see kas või ainult see, mille oleme eelmiselt sajandelt pärinud just nimelt meie. Keelteoskuse nõrk tase tõkkeks siingi! Ei ole meil suurt aimu ka neist teadustest, mis meid meie töös eriti abistama peaksid — ajaloost, psühholoogiast, esteetikast, üldse (ja ikka jälle) filosoofiast. Tagajärjed on silmaga näha (ainult enamasti ei ole meil selleks koolitatud pilku): karistamatu vähiklus igal sammul, mõnikord isegi nii kõrgel tasemel, et sinna me hästi vaadatagi ei sõanda, pahandusi võib tulla... Ja konkreetsemalt: «akadeemiline» kirjanduslugu on küll ju

parim, mida väga ebaühtlase suutlikkusega autorite kollektiiv teha on võinud, aga kui me selle tööpoolest laitmatuid peatükke nõrgematega võrdleme, on meil siiski piinlik; jumal tänatud, et me oma peaaegu olematute eeldustega pole hakanud eestikeelset kirjandusteooria-raamatut tegema; jumal tänatud aga sellegi eest, et leidus fantastilise kohuse-tunde ja töövõimega Jaak Põldmäe, kelle «Eesti värsiõpetus» (nüüd õnneks autoriteetse Pentti Leino poolt asetatud kohale, mida meie oma kirjandusteadlaste nõutu enamik sellele anda ei sõandanud), see ühe-mehetöö, tõestab, et meie kirjandusteadlaste hulgas isegi suuri filo-looge võib olla; ja kurat ise võtku seda laiskust, ükskõiksust ja üliväge-vat rumalust, millest me parimalgi tahtmisel seni jagu pole saanud, kui me seda vahel vähem või rohkem selgesti olemegi tunnetanud!

Ei, päris konkreetseks minna on raske, lausa üle jõu. Taunitava materjali hulk paisuks liiga suureks, ja mis ehk kõige tähtsam: tauni-mine oleks paratamatult ülekohtune. Kui öelda, et sm. N-i nii- ja nii-sugune raamat või artikkel on rumalus, peaks seda ka ammendavalt põhjendama — aga kuidas jätta siis kõrvale need raamatud ja artiklid, mida on kirjutanud Nⁿ ja mis ometi on pääsenud trükki ja vahest kriiti-kaski tunnustust leidnud! Tahes-tahtmata hakkad hoopis otsima vastu-pidiseid näiteid (nagu eespool Jaak Põldmäe), leiadki neid, ja need säratavad üle kõik halli, tumeda, mudase...

On meil ikka tõelisi filolooge küll. Aga nüüd ütlen ma veendunult ära ka kõige rängema, mis mu südamel: see, et meil neid on, on ime. Peaaegu seletamatu, nagu kõik imed.

Meie filolooge peaks ette valmistama Tartu Riiklik Ülikool. (Tallinna Pedagoogiline Instituut peaks ette valmistama pedagooge.) Tööpoolest on nii mõnigi TRÜ diplomiga inimene, keda kõhklematult filoloogiks võib nimetada. (Ka mõnede TPedI-s diplomeeritute kohta võib seda aeg-ajalt öelda.) Aga ma sõandan kinnitada, et kui asja lähemalt uurime, on see ikka nii, et pigem on inimene teinud enda filoloogiks ise, lausa võimatu seletada, kuidas see tal on õnnestunud, kõrgkooli lõpetada oleks ta võinud selletagi, seda temalt tegelikult ei nõutud. Jah, tema ise on osanud nõuda — nii endalt kui kõrgkooliltki (nõudjale annab see vii-manee isegi palju!).

Ma püüdsin mingit ülevaadet saada TRÜ filoloogiateaduskonna õppeprogrammidest, aga pean oma häbiks tunnistama, et ma ei ole kül-lalt asja sees, et neid ammendavalt analüüsida ja oma üldmuljet vasta-valt arvuliste näitajatega toetada. See oleks lausa teaduslik töö — mul jääb loot, et mõttevahetuse käigus seegi ära tehakse. Igatahes leidsin, et viie õppeaasta jooksul peab üliõpilane, kellest võiks loot, filoloogi, kõiki muid aineid õppima küll tunduvalt rohkem kui enda omi — alates pedagoogilistest ning lõpetades meditsiini- ja töökaitsealastega. Ladina keele nõudmised on minimaalsed. See on väga karakterne! Ja mis puu-tub nn. võõrfiloloogidesse, siis on lausa rabav see, kui pisike on nende erialaline kirjanduskursus: tuhat aastat vastavalt inglise, saksa või prantsuse kirjandust kolme semestriga! Isegi vene kirjandust (mida neil otseselt üldse tarvis ei lähe) saavad nad rohkem! Õppeprogrammi üld-suunitus on muidugi selge: ette valmistada tahetakse ainult keskkooli-õpetajaid (arvates sealjuures, et neile läheb rohkem vaja teadmisi õpe-tamisest enesest kui seda, mida õpetada).

A *propos*: võõrfiloloogid. Mulle tundub, et nende eraldamine eesti filoloogidest (sealhulgas eriti eesti kirjanduse õppijaist) lausa Hiina müüriga on üks meie filoloogilise kultuuri kurva seisundi põhjusi. Ja siin peangi meenutama Gustav Suitsu.

Kui loodi eestikeelne Tartu ülikool, oli kavas kõigi rahvusteaduste professuuride seas luua ka eesti kirjanduse oma. Teada on, et just tänu Gustav Suitsule seda ei tehtud: professuuri ja vastava distsipliini nimetuseks sai hoopis «eesti ja üldine kirjandus». Noore õpetlase

teene kujunevale rahvuskultuurile oli väga suur. Tema tark pilk hindas täpselt nii olukorda kui perspektiive: maailmakirjanduseajastu nõudis internatsionalismi. Ei ühtegi eesti kirjanduse uurijat ilma hea võõrkeelteoskuse, ilma maailmakirjandusliku panoraamita! Ja see taotlus, ärgu olgu seda ka alati *expressis verbis* väljendatud, on sellest ajast säilinud, ja kui ma eespool kõnelesin imest, mis on peaaegu seletamatu, siis mingi osa sellest võiksime küll Gustav Suitsu vaimse pärandiga ära seletada.

Tolleaegse ülikooli struktuur oli tema taotlusega hästi sobiv: tuli valida mitu ainet, näiteks üks ülem-, kaks kesk- ja üks alamastmes. (Oletan, et kui ma oleksin kümme aastat vanem, palunuksin dekaanilt võimalust õppida niisuguse mõnevõrra ebakonventsionaalse programmi järgi: ülemastmes eesti ja üldine kirjandus, keskastmes romaani filoloogia ja uurali keeleteadus, alamastmes filosoofia. Tundnuksin sellise stuudiumi lõpetamise järel end tõelise filoloogina küll!) Seda struktuuri me tõenäoliselt taastada ei saaks. Ent tegelikult pole meiegi ülikoolis kunagi olnud teoreetiliselt võimatu õppida nn. individuaalprogrammi järgi. Paraku ei ole seda ainult kuigi sageli lubatud...

Ongi aeg veidi mõtiskleda selle üle, kuidas parandada meie filoloogide ettevalmistamist. Arvan, et ühiskonna suure ümberkorraldamise käigus see ei ole üksnes võimalik, vaid ka hädavajalik; pean isegi võimalikuks, et need juhtivad seltsimehed, kelle peatahelepanu endastmõistetavalt on pööratud majanduslikele probleemidele, saavad nüüd asjast palju paremini aru kui seni.

Suurel määral on filoloogilise hariduse probleemid seotud keskhari- dusega. Selge on see, et filoloogiateaduskonna lõpetajate enamik saab õpetajateks. Küsimus seisneb vahest isegi kõigepealt selles, milliseid õpetajaid vajab meie kool. Kui me suudame selgeks teha (kõigepealt endile, siis neile, kellele vaja), et kooliõpetaja ei pea olema üksnes kõnelev lisand eesti või vene kirjanduse, eesti, vene, inglise, saksa või prantsuse keele õpikule, vaid ka see, keda võib nimetada filoloogiks, oleme võitnud. Et meie kool vajab ka ladina, hispaania, hiina keele õpetajaid, selgub siis juba iseenesest.

Kooli probleem on muidugi kõige raskem — ja ka kõige tähtsam. Kõrgkooli ümberkorraldamine võiks lihtsamini minna. Igasugused sekundaarsed küsimused — kaadri tööle suunamine, õppejõudude koormised jne. — oleksid hea tahtmisega lahendatavad juba praegu. Isegi ilma teab kui suurte lisakulutusteta. Nii et TRÜ-s oleks jälle olemas ka klassikalise filoloogia ja romaani filoloogia kateeder, s.t. euroopaliku filoloogia täiskomplekt nagu igal endast lugupidaval ülikoolil. Nii et tulevased filoloogid individuaalprogramme kasutades võiksid omandada tõelise filoloogihariduse. Aga kui tohib loota, et ümber korraldatakse ka programmialaseid ametlikke nõudmisi ballastainete tunduva vähendamise teel, oleks perspektiiv juba päris meeldiv.

Ja siis võiksime tõsiselt asuda selle suure kava teostamisele, mille eesti kirjandusuurimise alal sõnastasid Eesti NSV ajaloo alguses kaks Gustav Suitsu õpilast: 1941. aastal August Annist («Eesti kirjandusteaduse töökavast» ajakirjas «Eesti Keel ja Kirjandus» 1941, nr. 2) ja 1944. aastal Karl Taev («Eesti kirjandusteadusliku uurimistöö põhiülesanded» almanahhis «Sõjasarv» VI, 1944). Peaaegu pool sajandit hiljem!

Fides tähendab ladina keeles niihästi ustavust ja kohusetunnet kui ka (vastastikust) usaldust, see oli roomlaste eetika põhiprintsiipe. *Humanitas* tähendab inimlikkust kõige laiemas mõttes: sellesse mõistesse mahutasid roomlased ka hingehariduse ja hea maitse. Kellel on olemas *fides* ja *humanitas*, sellel on olemas see, mida nimetame (taas roomlastelt saadud sõnaga) kultuuriks. Taastades filoloogiat kui eriti tähtsat integreerivat jõudu, ilma milleta ei olegi ju mõtet asuda üksikülesannete juurde (nagu seda on näiteks eesti kirjandusuurimine), teeme seda lipu all, millele on kirjutatud need kaks iidset ja igielavat sõna.

Kõnelus Hando Runneli luulest on ühtlasi kõnelus rahva sisemisest häälest, nii nagu see kõlab meie keeles ja selles keeles sündivas laulus ning luules. On ikka osutatud Runnelile kui rahvalaulikule, kes on võtnud rahvale kõige lähedasema aine, vorminud selle enamasti rahvalaulule omaste võtetega uueks lauluks ning andnud tagasi rahvale. Arvatakse, et umbes kaks kolmandikku Runneli värsiloomingust on viisistatud, osa korduvalt.

Aga katsutagu kõnelda sisehäälest nii, et see paistab kuuluvat kellelegi teisele, võõrale. See võib ehk õnnestuda enese mahasalgamise hetkel, kuid siis jääb ka selle hääle olemus tabamata. Kui keegi on tahtnud näha Runneli luules nn. rahvuslikku piiratust, suletust või mida kõike veel, mis kuulub mõiste «rahvuslik» tõlgendamise äärmustesse, siis on mu meelet tegemist kahetsetava eksitusega, suutmatusega vahet teha kitsarinnalise natsionalismi ja terve rahvustunde vahel. Mitte kusagil oma loomingu pole Runnel end või oma rahvast teistest kõrgemale ega madalamale seadnud, aga rahvuse kestmise eest seismist, muret ta saatuse pärast on temas küll. Ja seda tuleb austada, sest alles identiteedi äratundmisest sünnib arusaam erinevuste kohta, mis omakorda sillutab teed erinevuste ühtsuse mõistmisele. Need kaitsekõnesse kuuluvad laused on aga juba samuti oma sisehäälest irdumine, see ei lase pilgul ja sõnal olla vaba. Tuleb siis tagasi minna lähte-eelduse juurde, tuleb tunnistada, et Runneli luule on tõesti meie *a i n u o m a n e*, midagi nii lähedast, et sisenemine sellesse on selsamal hetkel sisenemine meisse kõigisse.

1

Tsükli «Ilus maa» võiks mitmeski mõttes pidada Hando Runneli loomingu keskmeks. Selles on nii luuletaja eetiline kui ka esteetiline kvintessents. Iseloomustagem kõigepealt esteetilist poolt. Runnel kasutab kõnealuses tsükli kogu ta loominguksi iseloomustavat menetlust, millest suurem osa on juuripidi rahvaluules: alliteratsiooni («me liigume loogeldes loojangu poole»), parallelismi («mis võõrastav või vaenulik / mis vaenulik või valelik»; «ei ole siis heldusel äärt, ei ole siis vendlusel vahet»), kordust ja gradatsiooni (nagu luuletuses «Maa tuleb täita lastega»), retoorilist pöördumist («Miks end eha ehib? / Kas ei tundu sulle, et säääl taeva taga- / toas käib pillerkaar?»), kalambuuri («Tule tule mine mine»). Ja nimetatud on vaid osa luuletaja poolt kasutatud kõnekujunditest. Kõnekujundirikkusele sekundeerib instrumentatsiooniline mitmekesisus. Tunnuslik Runnelile on nii alg- kui ka lõppriimi kasutamine, kusjuures lõppriim võib omakorda olla kas täis- või irdriim; riimuma on pandud sama ja erineva tähendusega sõnad. Tähelepanu väärib eufooniline instrumentatsioon, s. o. ühelt poolt heliliste häälikute ülekaal helitute suhtes, teiselt poolt mitmesuguste fooniliste dominantide esinemus (markantseks näiteks luuletus «Tule tule mine mine»)¹. Kui loetletud omadused on vilumatule silmale vahest raskemini tabatavad, siis kõnesoleva tsükli kompositsiooni täiuselähedust märkavad usutavasti paljud. Tsükkel koosneb kümnest osaluuletusest, millest esimene ja viimane («Me liigume loogeldes loojangu poole») kujundavad raami. Teine («Tõuse üles ja läheme ära») ja kolmas («Ilus on suvi ja õhtu»)

¹ Siin ja edaspidi on nimetatud luuletusi nende esiridade järgi, tsükli ees ja sisukorras olevad pealkirjad on kõrvalle jäetud.

on ekspositsiooniks, millele järgneb kolmele luuletusele rajatud kulminatsioon («Tule tule mine mine»; «Ei taha mina tagasi ei tea mis kuldseid aegu»; «Maa tuleb täita lastega»), ja seejärel kolm konklusiivset osaluuletust («Ekstaasis kaob aru, kaob aeg»; «Ehi, kallis, ehi»; «Mitte häda ja vaev»). Kõiki luuletusi seob refrään, mis tõuseb raamivatest luuletustest isegi kõrgemale, sest ta on osa ka nendest.

Võib oletada, et teksti seesugusel ülesehitusel on teatav tähendus, isegi kui looja sellele mõelnud pole. Sest «tekst mitte üksnes ei vahenda valmis informatsiooni, ta ka genereerib uut informatsiooni» (J. Lotman, Pildijada. Jutustus ja jutustuse esitus. SV 1. X 1982). «Ilusa maa» kompositsioon markeerib minu meelest kõigepealt ürgseimat, elu kestvust tagavat paljunemisakti, kahe armastava inimese ühinemist ja selles ühinemises iseenda, neid kahte ühendava tunde ja neid maailmaga ühendavate seoste äratundmist. Sest tõesti, kui üldse püüda «Ilusat maad» ümber jutustada, siis näeks see väga lihtsustatult välja umbes nii: kaks armastavat inimest sisenevad suveõhe, imetlevad selle ilu, endid selle keskel, saavad üheks, elavad läbi ühinemise ekstaasi («Tule tule mine mine») ja lahkuvad õnnelike ning rahulolevatena ühte jäädes hommikusse. Kõike seda antakse edasi mehe vaatepunktist. Siin on kutse, meelitus, vallutus. Mehe füüsiline keskel-olek naisega ühinemises, mida muide neljandas, ekstaasiluuletuses markeerib värsside graafiline paigutus, võimendub totaalse keskel-olemisena, patriarhaalsuse sümbolina (*Mina te keskel, võimas ja vaba, / mina ja keskel, maailma naba*). Seesama ilmneb mehes kui laulu- ja lasteseemne külvajas, kui võitlejas võõrastatava ja kurja vastu («Maa tuleb täita lastega»). Ongi huvitav, et seal, kus Runnel kõneleb loovusest, hea ja kurja vahelisest võitlusest, omandavad ta värsid jõulise vormi, n.-ö. maskuliinistuvad; seal aga, kus keskseks motiiviks on kodu, kodumaastik, isamaa, looduspilt, argieluline toiming, muutub luuletuse põhiheli minoorsemaks, õrnemaks, valuliseks, naiselikumaks. Nõnda peegeldub Runneli luules mehe-naise suhete traditsiooniline rollijaotus.

Loomulikult ei piirdu «Ilusa maa» kompositsioon nagu ka kogu tekst üksnes selle tähendustasandiga. Pigem on see vaid tähenduste eeskoda, kust avaneb üks sootuks suuremasse ruumi, nimelt sakraalsusse. «Ilusat maad» sakraalse tekstina käsitada lubab ta lõpetatud terviklikkus, võtmesõnade (nagu *maa, armastus, vabadus, õnn, valgus, jumal*) sümboolsus ja kumuleeritus. Ekstaasis ollakse jumala juures ja selleks jumaluseks on kestev kõiksus, selle äratundmine, et «Päike on kõikide päralt!» ja et loojangule järgneb koit, lootuse laev. Lootus näibki olevat lõppseisund, millesse «Ilusa maa» tekst lugejat juhib. Seda tõdedes oleme märkamatult «Ilusa maa» esteetikast jõudnud eetikkasse!

Oma autobiograafias, mis pidi ilmuma 1984. aastal väljaantud Hando Runneli kirjandusnimestikus (sellele osutab muu hulgas brošüüri venekeelne impressum), kirjutab Hando Runnel järgmist:

«Olin lugema õppinud enne kooliminekut, viitsin tol kooliajal küllalt palju tunde raamatute juures, ent ega ma palju läbi lugeda ilmselt ei jõudnud. Lugemisel komistasin alatasa, jäin unistama või mõtisklema üksikute lausete või olukordade üle raamatuis. Nõnda mõtiskledes avastasin Piibliraamatu sisus mulle meeldivaid kohti. Olen lugenud kümmet käsku ega ole neile leidnud kusagilt uut asendajat hiljemgi.»

Võimalik, et «Ilusa maa» kümme luuletust osutavad ka nendele lapseas leitud ja kogu eluks mällu sööbinud kümnele käsule. Igatahes tsükli eetiline hoiak on väga lähedal Moosese raamatute sõnumile. Nähkem Mooseses mitte ainult tõdede kuulutajat, vaid ka ühe suure perekonna pead, kes pere kooshoidmiseks ja kestmiseks peab jagama armu ja karistust ning kes selles jagamises on olnud ehk kõige suutlikum kasutama kollektiivset kogemust. Runneli eetilistes imperatiivides

on mooseslikku säsi, vanateamentlik on harduse ja sünkuse läbipõimitus ta luules, sealhulgas ka «Ilusas maas». Sealtsamast näib aga pärinevat ka ta panus lootusele. Ernst Bloch on nimelt osutanud, et Moosese jumal oli *Deus Spes*, Lootuse Jumal, kes kutsus inimesi uue vaatepiiri poole. Ernst Blochi lootusefilosoofia lähtubki sellest tõsiasiast, millest ta järeldab, et maailm on antud potentsiaalsena, võimalikuna, avatuna, et üksnes seetõttu on võimalik ka ennetav tõelisuus, utopia ning et ka minevik ei ole siis üksnes lihtsalt minevik, vaid tulevik minevikus. Blochi viimane väide võimaldab avaramalt tõlgendada ka Runneli puhul nii sageli jutuks tulnud minevikuihalust. Mõned on püüdnud selle alusel Runnelile ette heita nostalgiat. Ja jätnud märkamata, et Runnel vaatab minevikule nimelt tulevikust otsekui vanemad oma lapse silmade kaudu. Laps pärib tuleviku. Meie lootus on lastes. Lastes kehastuvad meie võimalused. Lapse minevik on üksnes ta vanemate minevik. Lapse jaoks päädib see minevik vanemate jutustusega või mõne lapsesse istutatava tarkuseteraga. Lapse kaudu tajutud minevik on siis ka vanematele lõplik. Lõplikkus, kordumatus teeb selle ees seisva inimese hardaks. Runneli suhe minevikuga on harras.

Aga erinevalt Blochist ja erinevalt piiblistki tuleb küll öelda, et liikuv, võimalik ei ole mitte üksnes ees olev, vaid ka see, mis maha jääb. Tõelisuus avaneb üksnes hetkes. Ja praegushetke olulisust deklareerib «Ilusas maas» Runnelgi. Onnelik olla, siin ja praegu — see on olemise või mitteolemise küsimus. Ei teagi eesti luuletajatest kedagi nimetada, kes seesuguse jäägitusega seda õnnevajadust kuulutanud oleks. Onn on inimese siseilma kooskõla välisega. Runneli see luuletus ei olekski ehk nii mõjuv, kui paljud ei peaks päevast päeva elama üksnes lubadustest, mis olid määratud kord meie vanematele ja mis peame pärandama lastele. Aga ometi, et seda kooskõla võib leida ka armastusest, perest, sõpruskonnast, siis võivad sellest õnnest osa saada needki, kes muidu suure maailmaga vastakuti seisavad. Ja seesugustki äratundmist pakub «Ilus maa».

Erakordselt huvitavat kõrvutamist võimaldab «Ilusa maa» avavärss «Me liigume loogeldes loojangu poole». Loojangu nägemisest, loojanguga algab ju ka A. H. Tammsaare «Tõde ja õigus». Meenutagem:

«See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatanud valgustama ei märke ronivat hobust, kes puutelledega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval.»

Kahe noore inimese soov on jõuda päeva veerul oma uude koju. Loojangu kannul käiv noor hommik avab nende uue elu, mis, nagu on juba osutamist leidnud, sarnaneb üksjagu maailma loomisega.

Tammsaarele ei ole ma viidanud siin asjata. Kõigepealt on Tammsaare ja Runnel pärit ühest kandist: Albu vallast Võhmutasse polegi teab mis maa. Mõlemaid ühendab tõsine mõtlejasuhe piibliga, aga samuti talupoja maailmakäsitusest üle ja välja kasvav filosoofiline tendents. Andrese arutlused, mis kulgevad sõnahaaval tagasivõtmistega, iseenesega vaidlemisena ja mida seetõttu on ka targutusteks nimetatud, on suguluses Runneli luulemina arutlustega «Mõrus ning möödujas». Andrese õiglusjanu, ta järsk meel, põikpäisus, kare nali — eks paista see välja Runneli luuleolemisest.

Tammsaare loominguga üks kese on olnud inimese suhe maaga, kuhu too elama on pandud ja kus ta peaks siis õndsaks saama. Maa ilu, enda ja maa ühtekuuluvuse äratundmine sünnib läbi katsumuste ja hingepiinade. Kui Indrek lahkubki lõpuks Vargamäelt, siis nimelt teadmisega, et Vargamäe paremad ajad on möödas, lahkub selle tulevik-minevikus-tun-

dega, mis valitseb Runnelilgi. Ja ometi, Tammsaare looming lõpeb lootusega, mis seisab ka «Ilusa maa» põhiosa lõpus. Võrreldgem.

Runnel:

Mitte viha või raev
aga lootuse laev
jõuab meieni joonelt

Tammsaare «Põrgupõhja uus Vanapagan»:

«Vanapagan tegi minekut, aga ta pöördus veel kord ümber, vaatas oma sõbrale Peetrusele otsa ja lausus siis nukralt:

«Tunnen, et olen asjata maa peal elanud.»

«Nüüd on sul lootus.»

«Mis lootus?»

«Ehk saad ometi õndsaks, nii et võid põrgut edasi pidada.»»

Kas seesugused paralleelsusosutused lubavad väita, et Runneli «Ilus maa» on Tammsaare loomingu poeetiline analoog, see jäägu esialgu oletuse pinnale. Üks näib olevat ometi kindel: refrään «Ilus, ilus, ilus on maa / ilus on maa / mida armastan» ei ole pelk retoorika, vaid sügava läbitunnetamise tulemus. Ilu tingimuseks, eelduseks on armastus maa vastu, armastus, mis omakorda eeldab püsivat suhet oma objektiga, mille eest või pärast ollakse valmis kannatama ning millest teadlik olemine aitab ületada kibestumist ja väsimust. Armastus toidab lootust. Uhe kadudes kaob ka teine. Vana mõttetera ütleb: kuni hingana, seni loodan. Runneli täiendus sellele võiks olla: kuni armastan, seni loodan.

2

Tsükel «Ilus maa» ilmus luuletuskogus «Punaste õhtute purpur». Ta on luuletuskogu kroon. Siin kohtame neidsamu runnellikke luulekvaliteete, millega ta on meid harjutanud alates esikkogust «Maa lapsed» ja mis vahest tipnesid kogus «Mõru ning mööduja». Loetlegem: Runnel kui moralist, kui mõtleja, kui aforismide ja marginaalide luulendaja, kui keelevõimaluste katsetaja, vemmälväsistaja. Korduvaks motiiviks on kodu. «Ilusat maad» krooniv lootusemotiiv kordub ka nimiluuletuses. Tähelepanu väärib tsitaadilisus: see tähendab mingite juba kord öeldud mõtete edasiarendamist luuletaja poolt, ümberütlemist — dialoogi rahva mäluga, kontinueedi väljendust. Luuletuskogu proloog «Ilus pikk poiss tantsis kaerajaani» on ühtaegu iroonia ja sümbol: muretus toob kaasa häda, pill tuleb pika ilu peale.

«Punaste õhtute purpuri» sisu- ja vormiväärtused veenavad, et saab olla vaid üksainus Runnel (et Runnel saab olla ainult ühtmoodi) ning et ta on omas laadis võrratult ülev ja iseenesena täiuslik tervik. Nõuda temalt ja tema luulelt midagi muud, neid osatada, tähendaks pimedat vägivalda ande, loomulikkuse vastu.

Ometi on seda katsetatud, nimetagem neid katsetusi julguseks, mõistmatuseks või abituseks iseenda ja oma rahva loovinimestega midagi peale hakata. «Punaste õhtute purpuri» tabas enam-vähem sama saatuse mis Runneli üht varasemat kogu «Lauluraamat» — niinimetatud retseptisioonivaakum. Ajakirjandusel tuli sulgeda ukseid Runneli arvustamise eest, nagu poleks me midagi õppinud ajaloost, kogemusest, et raamatud isegi ei põle, kuigi neid on põletatud, et vaim ei hävi, kuni on olemas mälu ja keel kui mälu hing. Ent see eksitav toiming (mille tege-likust taustast ja juurtest on meil paraku isegi 1987. a. jaanuariplee- numi järel ebamäärane ettekujutus ja keeruline kõnelda) saab mõne- võrra mõistetavamaks, kui kirjeldame aega, mil «Punaste õhtute pur- pur» ilmavalgust nägi.

«Punaste õhtute purpur» ilmus trükist 1982. aasta kevadel. Eesti proosa arutlustes olid märksõnadena kinnistunud «olmelisus» ja «mitmekesisus». 1982. aasta luuleülevaates peab Joel Sang eesti luulepilti ilmetuks ja amorfseks. Tipud välja arvata, millest ta oma ülevaate trüki-variandis saab nimetada Viivi Luige kogu «Rängast rõõmust» ja Jaan Kaplinski kogu «Raske on kergeks saada». Runnel jääb muide siingi nimetamata — nii karm on keeld ta luuletuskogu suhtes. Tõsi, äramärkimine õnnestub «ratsukäiguga». Nimelt samal aastal ilmub Runnelilt ka lasteluulekogu «Mõtelda on mõnus», mis otsekui kompromissina saab lastekirjanduse aastapreemia. Smuuli preemia pärisluule eest pälvib Viivi Luige «Rängast rõõmust», igatahes vääriline konkurent «Punaste õhtute purpurile» ja, mis ootuspärane, eetilises plaanis Runneliga resoneeruv. Luige «Rängast rõõmust» lõpeb tunnistusega «Jah, ma põlgan / jah, ma armastan», kusjuures punktiks jääb armastus, mis on kantud lootusest, et rahva elujõud kestab. Eks nii või teisiti kordu selles omal moel eespool vaadeldud «Ilusa maa» põhijoon.

Ent mis juhtus eesti kultuuris sel aastal? Üks sajand sai täis Kreutzwaldi ja Jakobsoni surmast. Mais sureb Villem Ernits, juunis Richard Kleis. Kunstnikud peavad oma kongressi. Avaldatakse intervjuu juhtimispspetsi Raoul Uksväravaga, milles vilguvad läbi probleemid, mille tõsidusest alles täna aimu oleme saanud. Sel aastal võetakse vastu Kasahhi NSV kultuurisaadikud ja käiakse ka ise ära Kasahstanis. Eesti ühiskonnaelus sekundeerivad tähtsamatele kultuurisündmustele eesti ametiühingute ja komsomoli kongress. Istutakse üldse palju. Ajalehtede keskne sõnum on kusagilt koosolekult. Kevadel pannakse nurgakivi Tallinna uuele sadamale. Avaneb uus lehekülg tööstusliku Eesti elus.

Siit ongi paras hetk üle minna majanduslikule ja poliitilisele taustale. 1982. aasta 1. jaanuari «Sirp ja Vasar» toob ära ENSV Riikliku Plaanikomitee esimehe abi Tiit Oimu artikli meie plaanimajanduse tänasest seisust. Silma torkavad tabel, mis näitab meie rahvatulu kahane-mist, ja autori poolt esitatud küsimus: kas meie arengu «kuldsed ajad» on möödas? 27. mai lehed tutvustavad toitlusprogrammi 1990. aastani. Siitki võib leida tausta mõistmise mõttes huvitavat lugemist, nagu näiteks: «Kõikjal on tagatud elanike häireteta varustamine leiva-, pagari- ja makaronitoodete ning suhkruga. Liha- ja lihasaaduste tarbimine on kasvanud keskmiselt ühe elaniku kohta 41 protsenti...» ja: «Kalorsuselt vastab nõukogude inimese toiduratsioon füsioloogilistele normidele.»

Aga Poolas valitseb sel ajal sõjaseisukord, aprillis puhkeb Inglise-Argentiina verine konflikt, teist aastat jätkub groteskne sõda Iraani-Iraagi vahel. Üks «Boeing 737» tormab rusudeks Washingtoni lennuväljal. Maikuu «Noorte Häälest» leian artikli kelleltki bioloogiadoktorilt Nikolai Smirnovilt pealkirjaga «Sõda purustab biosfääri», tõenäoliselt ühe esimese nn. kontra-tuumapommi kirjeldustesse kuuluva töö. Carl Sagani ja tema mõttekaaslaste ning NSV Liidu töögruppide poolt välja-töötatud tuumasõjajärgsetest mudelitest pole siis veel kuulda. Kujutlus pääsemise tõenäolisusest elab veel kõigis.

Sellest aasta maailmapildist oma riigi piiridesse naastes peab meenutama kahte surma, jaanuaris Mihhail Suslovi ja 10. novembril Leonid Brežnevi lahkumist. Võib mõista, et surnuist räägitakse eeskätt head. Ent avaldatud järelehüüetes peegeldub ka ajastut iseloomustav. Nüüd oma kirjandusliku kaalukuse poolest küsitavaks muutunud, toona aga Lenini preemia vääriliseks tunnistatud teoseid «Väike maa», «Taas-sünd» ja «Uudismaa» peetakse suurteks eeskujudeks, resoneerivad teks-tid kannavad pealkirju nagu «Jäädav mälestus», «Ettenägelik teoreetik»

jms., nendes ülistatakse lahkunu teoste fundamentaalset filosoofilisust ja raugematut optimismi. Meil on raske samast ajast leida viiteid selle aja-järgu mehhanismi väärdumise põhjustele. Selleks peab meil olema oskust lugeda ridade vahelt, tõlgendada vihjeid ja ümberütlemisi, lahti mõtestada «formuleeringute diplomaatiat». Üks viis oma kaasaja kohta tõde välja öelda on teha seda ajaloo kaudu. Jaan Kross on eesti kirjanduses olnud selle ala meister. Kuid ka kriitikas võib seesuguseid katseid ette tulla. Rein Ruutsoo kirjutab V. Beekmani romaani «Koridor» arvustuse resümeeerivas osas nii:

«Palju tavalisem on selline vägivald, kus inimesele antakse näiliselt võimalus valida, formaalselt oleks tal nagu vabadus otsustada, kuidas talitada. Juba varem toimunud vaimne vägivald on ta aga jätnud ilma tõepärasest pildist, informatsioonist tegelikkuse kohta.»

Ja alamal küsib ta:

«Kui me Spinozast saadik oleme harjunud vabadust enamasti määratlema kui tunnetatud paratamatust, siis mida ette võtta juhul, kui tunnetus ise on lootusetult deformeeritud? Vabadus on siis riiklikult manipuleeritud teadvuse illusioon, isiksus on võimeline vaid mõningaiks sundkäikudeks.»

Niisugune oli üks tõdemusi aastast 1982, «Ilusa maa» ilmumise ajast. Kas on nüüd, seda kõike kirjeldades, liiga julge öelda, et lootuse sisendamine Runneli poolt oli tõesti asjakohane ning koguni prohvetlik?

4

Ja ikkagi oli see üks aasta isegi meie väikese rahva ajaloo mõõdus vaid hetk, vahuviirg ajamerest. Kummaline tõesti, et see samas võib olla kellegi sünni- või surma-aasta, kummaline, et see satub taustaks vaimsele nähtusele, ühele luulekogule, ühele tsüklile, mille läbi omakorda see taustki saab tähenduse, elustub sõnas, mis ometi oli määratud inimesele, kes otsib end ja teisi ise endas ning kelle üksinduse leevendamiseks see luule oli kirjutatud. Sest julgust ei vaja me taustaga silmitsi seismises, olgu selleks taustaks ühis- või ülikkond, aasta, ajalugu või ajatus, vaid ikka iseendaga olles. Kui piisab õieti kahest korrast ütlemaks «Ilus maa» — kui silmad avad ja kui need suled —, siis milleks ometi kõik vahepealne? Ja mis on see vahepealne?

Turu käsikirjast kõneldes tuleb nüüd ja edaspidi hakata ilmselt täpsustama, missugusest ürikust käib parajasti jutt. Sest lisaks kirjakeele ajaloost teada olevale, XVII sajandi algul tundmatu autori kirjutatud ning 1909. aastal Kaarlo Österbladi poolt Turu toomkiriku arhiivist leitud käsikirjale¹ seostub selle linnaga eesti murdeuurimise seisukohalt tähtis käsikirjaline kogu, mille tiitellehel on tekst:

LÕUNA-EESTI MURDED

M. Toomse

1976—1984

Et Mihkel Toomse nimi on nooremale põlvkonnale suhteliselt võõras, siis esitan tema elu ja tegevuse põhiseigad.²

Mihkel Toomse sündis 18. novembril 1905 Saaremaal Lümända vallas. Opingute järel Tartu ülikoolis jõudis ta magistrikraadini eesti keele alal 1933 ja läänemeresoome keelte alal 1936. Kolm aastat hiljem kaitses ta doktoriväitekirja «Eesti ta-, tä-verbide konsonantsest liitumisest»³, mis ilmus trükkis 1941. Ülikooliga oli Toomse jätkuvalt seotud, kasutades aastail 1933—1936 teaduslikku stipendiumi ja olles õppeülesandetäitja ning abiõppejõud 1937—1940. Professori kohusetäitjana ja professorina töötas ta ajavahemikus 1941—1944. 1944. aastal lahkus Toomse Saksa- maale, kus töötas lingvistilise uurimis- ja organiseerimistöö alal Greifswaldi ülikooli juures, samuti Hamburgis ja Pinnebergis. 1947—1953 elas Toomse Inglismaal, 1953—1961 tegutses Balti Uurimisinstituudis Bonnis, seejärel asus lõplikult elama Inglismaale, kus suri 21. veebruaril 1986. Eesti perioodil jõudis Mihkel Toomse lisaks juba nimetatud doktoriväitekirjale avaldada veel kaks suuremat tööd⁴, Bonnis on neid ilmunud kolm⁵. Käsikirjalistest uurimustest tuleb siia lisada KKI murdearhiivis autorinime *M. Tooms* all leiduvad tööd.⁶

Uurimuse «Lõuna-eesti murded» (LEM) eeltööd algasid 1944. aastal. Autor kirjutab oma käsikirja eessõnas (lk. 2—3): «Kui 1944. a. sügisel olime kolleeg J. Mägistega liidetud Greifswaldi ülikooli juurde stipendiaatprofessoreina, siis sain viimaselt kasutada tema ulatuslikud üles- tähendused setu murrete häälikuloo ja morfoloogia alalt. Alustasin märkmete tegemisega sellest kogust. Kohe selgus, et on tegemist suure väärtusega materjalikoguga ja ainult märkmete tegemisega selle või

¹ A. Saareste, A. R. Cederberg, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi I. Tartu, 1925—1931, lk. 16—29.

² Täiendavat ainet leidub artiklites: M. Mäger, Eesti murrete sõnaraamat. Ajalugu, koostamisprintsibid, väljavaated. «Keel ja Kirjandus» 1966, nr. 10, lk. 607—608; H. Keem, Andrus Saarestest. Pilk aastakümnete lähe. «Keel ja Kirjandus» 1972, nr. 8, lk. 489—492.

³ M. Toomse, Eesti ta-, tä-verbide konsonantsest liitumisest. Tartu, 1941.

⁴ M. Toomse, Son correspondant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée dans les dialectes littoraux de l'Estonie du nord-est. OESA 1936, lk. 260—300; M. Toomse, Du dialecte de Vaivara de l'est. OESA 1937, lk. 85—146.

⁵ M. Toomse, Zur dritten Person Singularis im Südestnischen. Commentationes Balticae II. Bonn, 1954, lk. 1—59; M. Toomse, Palatalklusil im Wort- und Silbenanlaut bei Georg Müller (1600—1606). Commentationes Balticae IV/V, 7. Bonn, 1958; M. Toomse, Zur dritten Person Pluralis im Südestnischen. Commentationes Balticae VI/VII. Bonn, 1958—1959, lk. 1—35.

⁶ M. Tooms, Kalade nimetused eesti keeles. 1926. KKI Lk 25; M. Tooms, Kihelkonna khk. konsonantism. 1926. AES 58; M. Tooms, Kihelkonna konsonantism II. 1926. AES 56; M. Tooms, Objekti kõikuvusi eesti murdeis. 1927. KKI Sk 80; M. Tooms, Soome laensõnad Kirde-Eestis I. 1930, KKI Lk 31; M. Tooms, Soome mõjundeid eKirde rannikumurdes. Häälikuloolised. Konsonantism. 1932. KKI Hk 59.

teise probleemi kohta ei saavuta õigustatavat eesmärki. Seetõttu asusin kogu tühjendavale süstemaatsele läbitöötamisele. See ei osutunud lihtsaks ülesandeks. Kippus kujunema tohutu paberi mass, millega oli raske toime tulla. Tuli kujundada meetod täielikuks läbitöötamiseks. Tööd alustasin Greifswaldis 1944. a. enne jõulu, mida jätkasin hiljem Rostockis, Kühlungsbornis ja Eutinis kuni 1945. a. sügiseni. Töö lõpetasin 1945. a. lõpul Lübeckis.»

Nähtavasti on vaja selgitada, missuguste Julius Mägiste ülestähendus-tega on tegemist. Nagu teada, läks suurem osa prof. J. Mägiste käsikirja-listest murdematerjalidest 1944. a. Saksamaal kaduma: «Kõik mu algu-pärased setu märkmed olid mul a. 1944—1945 kaasas Saksamaal ja jäid Rostocki lähedale praeguse Ida-Saksamaa territooriumile; nende saatu-sest ei ole esialgu midagi teada. Juhuslikult jõudsid koos minuga Lundi siiski mu häälikuloolised kirjanekud (mida ei ole tahtnud hakata avaldama, enne kui ülejäänud materjalide saatust selgub) ja õhuke vihik viimastel kogumispäevadel 1939. a. augusti- ja septembrikuu vahetusel minu poolt kirja pandud Meremäe valla edela-setu tekste.»⁷

Võib arvata, et Mihkel Toomse on kasutanud just neid hiljem Lundi jõudnud häälikuloolisi märkmeid, mille mahtu ta on oma uurimuse eessõnas tublisti üle hinnanud. See nähtub ka J. Mägiste saadetud kirja mustandist, kus on palutud materjali kasutamiseks luba: «See võib ka ära jääda. Ei näe selles mingit olulist probleemi. Palun teata, kui Sa ei soovi arvestamist.»⁸ Kuid kõnesolevad ülestähendused võisid muidugi anda Toomsele tõuke suure töö kallale asuda. On tõenäoline, et professor Mägiste käega kirjutatud ning sõnadega «Kallis Mikk!» algav läkitus on vastus äsja tsiteeritud Toomse kirjale: «Sul on, nagu kuulen nyd, oma töö põhjaks materjali umb. 200.000 sedelit, põiminguid minu setu-vihust moodustavad sellest vaid yhe protsendi, naeruväärselt väikese osa. Kui ma omal ajal arvasin, et minu eluajal Sinul ei sobi mu materjale aval-dada, siis oli mul käsitus, et kysimuses pidi olema ainult minu ainekiku publitseerimine, mille avaldamine peaks kuuluma mu erda kohustusisse. Nyd selgub et minu materjali osa on Sinu kavatsusis nii minimaalne ja kaob Sinunt mujalt murestetusse, siis pole mul muidugi soovi ega õigust oma «vetoga» Sinu tööd segada. Tee aga minu ainekikuga mida tahad ja kuidas tahad.»⁹ Samas kirjas on juttu Setu materjalide põhiosa arva-tavast hävimisest Kühlungsbornis, säilinud märkmeist ning senisest vähe-sest huvist nende vastu: «Minu senine võibolla imestäratavalt vähene huvi oma setuainestiku publitseerimise vastu seletub sellega, et see moo-dustab nii vähese, ebatäieliku osa minu omal ajal kogut ainekikust ega anha nii täielikku pilti murdest nagu ma vajaliseks pean. Minu teksti-kogud.... mitmekymnest setu kylast, millest pidi tulema lynkade täidet, jäid Kühlungsborni ja on arvatavasti hävind. Minu sõnasedeleist (24.—25.000) jäi osa sinnasamasse, enamik neist (17.000) on Tallinna K. ja Kirj. Instituudis Emakeele seltsi ainekike seas (võib-olla koopiatena Helsingis?), sest need olin andnud kopeerimiseks AES-i hoiu alla.»¹⁰

Kui Mihkel Toomse asus elama Inglismaale, katkesid tal õige pikaks ajaks võimalused uuringuid jätkata, kuni need 1953. a. Bonni instituudis taas avanesid. Lisaks sellele jõudsid prof. F. Oinase vahendusel temani Heikki Ojansuu 1910. ja 1911. a. Lõuna-Eestisse ning keelesaartele soo-ritatud murdematkade ülestähenduste koopiad. «Neid materjale lähemalt hinnates tekkis mulje, et J. Mägiste ja H. A. Ojansuu kogude alusel on võimalik käsitleda lõuna-estis probleeme» (LEM, lk. 3). Ojansuu märk-

⁷ J. Mägiste, *Setukaistekstejää*. Helsinki, 1977, lk. 10.

⁸ M. Toomse J. Mägistele (1972). (Kirja mustand M. Reimani, mustandi koopia J. Valge valduses.)

⁹ J. Mägiste M. Toomsele 9. XI 1972. (Kiri M. Reimani, koopia J. Valge valduses.)

¹⁰ J. Mägiste M. Toomsele 9. XI 1972.

med (28 üksust) töötas Toomse läbi Mägiste ülestähenduste analüüsiks kujundatud meetodikaga. Kui Toomse 1961. a. pöördus taas tagasi Inglismaale, sai ta «võimaluse täisajaliseks tähelepanuks lõuna-eesti murdeile» (LEM, lk. 4). 1973. a. on ta kasutanud Helsingi ülikooli eesti filoloogia kateedris leiduvaid KKI murdekogude koopiaid. Ettevalmistava perioodi lõpust on Toomse kirjutanud nõnda: «Kui 1976. a. materjali kogumine ja selle süstematiseerimine oli lõpetatud, siis koosnes kartoteek umb. 300.000 märkmelehest (150 kartoteegikasti)» (LEM, lk. 4). Kartoteek on säilinud ja on praegu Mihkel Toomse tütre Maarja Reimani valduses.¹¹

Kui otsustada «Lõuna-eesti murrete» käsikirja tiitellehe aastaarvu järgi, algas eeltööde lõppedes kohe süstematiseeritud materjali läbitöötamine, mis võttis aega 1984. aastani (see aastaarv on masinal löödud uurimusse kirjutatud tindiga). Kuigi ei uurimuses endas ega selle kohta peetud kirjavahetuses ole märget käsikirja lõpetamatuse kohta (pigem vastupidi!), tundub siiski, et töö on jäänud pooleli: puuduvad vokalisti käsitlus ja uurimuse kasutamist hõlbustavad lisad, kaasa arvatud sisukord.

Oma uurimuse käekäigu eest asus Mihkel Toomse hoolitsema juba enne selle valmimist. Mõttevahetus käsikirja tuleviku üle algas kirjaga tolleaegsele Turu ülikooli rahvateaduse professorile Ilmar Talvele. Toomse tutvustab oma tööd lõuna-eesti murrete uurimisel ja täpsustab asjade hetkeseisu: «Praegu olen juba läbi töötanud umb. kolmandiku materjalist ja käsikirja koostamisel olen jõudnud lk. 4869 juurde. Kogu seni tehtud tööhulk tuleks arvestada ca. 150 kuu täistööks.»¹² Tundes muret käsikirja saatuse, eelkõige uurijaile kättesaadavuse pärast, palub Toomse selgitada võimalusi selle säilitamiseks Turu ülikoolis ja põhjendab oma valikut järgmiselt: «Miks Turu? H. A. Ojansuu ulatuslik lõuna-eesti materjal (mis praegusel kujul on uurijaile praktiliselt mittekasutatav) on tühendavalt kasutatud. Ja — Ojansuu töötas Turus.»¹³ Ilmar Talve andis kirja koopia edasi Turu ülikooli tolleaegsele rektorile prof. Osmo Ikolale, kellest saabki kogu järgneva kirjavahetuse üks osapooli (kolm soomekeelset kirja Mihkel Toomsele ja kolm eestikeelset kirja Toomse tütrele Maarja Reimani). Mihkel Toomse kirjutas kaks eestikeelset kirja ja kolmas, dateeritud 23. jaanuariga 1986, jäi pooleli. M. Reimani on kaks eestikeelset kirja; esimesele on lisatud Toomse pooleli jäänud, käsitsi kirjutatud kiri prof. Ikolale ja selle masinal ümberkirjutatud koopia.

Osmo Ikola vastus Toomse esimesele kirjale kannab kuupäeva 13. juuni 1979. Muu hulgas kirjutab ta: «Teie käsikiri võidaks kindlasti paigutada Turu ülikooli soome ja üldise keeleteaduse kateedrisse, kus see säiliks ja oleks uurijate käsutuses.»¹⁴ Samas on palutud lähemaid teateid käsikirja kohta ning selgitust, millal ja mil kombel saaks seda Turgu toimetada. Toomse lühikese vastuskirja lõpetab lõik: «Kavatsen tulla Turku tuleval sügisel ühenduse[s] smugr. kongressiga ja toon kaasa esimese köite töö esialgsest käsikirjast ja töö viimase köite, kus parajasti jooksev tööjärg juhtub olema. Kongressi kestel oleks teil võimalus nende abil tutvuda küsimuses oleva töö laadiga.»¹⁵ Ikola vastab vähem kui nädala pärast ja võtab ettepaneku vastu.¹⁶

Augustis 1980 Mihkel Toomse saabubki Turgu, kus kohtub põgusalt ka Osmo Ikolaga, jättes talle tutvumiseks näiteid oma tööst. Järgmist kohtumist aga ei tulnud, sest Toomse haigestus ja pidi kongressilt kavatsetust varem lahkuma. Käsikirja järel käis tema abikaasa, kellele

¹¹ M. Reiman J. Valgele 4. I 1987. (Kiri J. Valge valduses.)

¹² M. Toomse I. Talvele 17. V 1979. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

¹³ M. Toomse I. Talvele 17. V 1979.

¹⁴ O. Ikola M. Toomsele 13. VI 1979. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

¹⁵ M. Toomse O. Ikolale 7. XI 1979. (Kiri O. Ikola isiklikus arhiivis.)

¹⁶ O. Ikola M. Toomsele 13. XI 1979. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

Ikola esitas positiivse arvamuse töö kohta. Sedasama kordab ta oma kirjas: «Näib nii, et olete teinud ainestiku kogumisel ja käsitlemisel eriti suure töö. Kuivõrd näidete põhjal võib otsustada (ma ei ole muidugi saanud neid võrrelda algallikatega), on töö tehtud hoolikalt ja asjatundlikult. Minu arvates on käsikiri valmimise järel teadusele väärtuslik. Selle trükkimiseks nii ulatuslikul kujul ei leidu siiski nähtavasti majanduslikke võimalusi.»¹⁷ Ikola teatab Turu ülikooli valmisolekust võtta käsikiri vastu kingituse või pärandusena ja kinnitab, et soome keele ja üldkeeleteaduse kateeder hoolitseb selle kättesaadavuse eest uurijatele. Ülikool on nõus käsikirja esimest osa vastu võtma ka enne uurimuse lõplikku valmimist.

Mihkel Toomse vastab 18. oktoobril 1980. Ta on täielikult rahul Ikola lubadusega, et käsikiri läheb uurijate käsutusse, ja lisab: «Mul ei ole muid tingimusi.»¹⁸ Samas kirjas kerkib taas üles uurimuse Turgu toimetamise küsimus: «Probleem on selles, et käsikirjal pole koopiat. Pean leidma saatemooduse, mis on kõige väiksema kaotsimineku riskiga.»¹⁹ (Käsikirja mustandvariant on siiski olemas ja see on M. Reimani valduses.)²⁰

Edasi tuleb kirjavahetuses ligi viie ja poole aastane vaheaeg ning järgmise sammu astub juba Mihkel Toomse tütar, kes 10. märtsil 1986 pöördub Osmo Ikola poole: «Nagu Teie võibolla mäletate, oli mu isa Teiega kirjavahetuses 1980 a. paiku. Ta suri 21. veebruaril sel aastal ja tema suureks mureks oli ta käsikirja saatus, kuna ta polnud leidnud viisi, kuidas seda Turgu saaks toimetada.»²¹ Järgneb käsikirja lühike tutvustus ja pakkumine see ise Turgu tuua, kui ülikool paremat võimalust ei leia. Ühtlasi selgub uurimuse koostamiseks kulunud aeg: «Minu isa, endine Tartu ülikooli.... professor, oli pühendanud ligi 40 aastat (viimased 25 a. täisaegselt) selle käsikirja koostamiseks.»²² Kirjale lisatud Mihkel Toomse käega kirjutatud ja 23. jaanuariga 1986 dateeritud lõpetamata mustandist selgub, et käsikiri on masinal ümber löödud ja köidetud, kuid puuduvad võimalused seda Turgu toimetada. Järgneb veel kord selgitus, miks on uurimuse asukohaks valitud just Turu ülikool: «Teise aastakümne alguses liikus H. A. Ojansuu ringi lõuna-eesi murdealadel ja tegi suure hulga ülestähendusi mitmest kohalikust murdest. Seda ulatuslikku materjali ei ole kasutatud eesti keeleteaduses, kuna seda peeti ebastabiilseks. Tutvudes lähemalt selle materjaliga ilmnes, et ebastabiilne oli ainult transkriptsioon, kuna materjal ise oli väärtuslik. Olen seda materjali püüdnud kasutada võimaliku tühjendamiseks....»²³

Osmo Ikola kordab oma vastuses 19. märtsil 1986 Turu ülikooli nõusolekut käsikiri vastu võtta ning otsib ka teid selle toimetamiseks Soome: «Ma katsun välja selgitada, kas seda võib kullerpostiga.... Soome Londoni suursaatkonnast Helsingisse saata. See oleks minu arvates kindel ja mitte riskantne viis.»²⁴ Kuu aega hiljem võib ta teatada: «Ma olen meie välisministeeriumi ametnikkudega kokku leppinud, et Teie isa käsikiri kullerpostiga.... Londonist Soome transporditakse.»²⁵ 8. juunil 1986 kirjutab Maarja Reiman, et «minu isa käsikiri sai 6. juunil Londoni Soome saatkonda toimetatud. Teatavasti saadetakse raamatud paari kõite kaupa edasi ja peaksid siis mõne kuu jooksul kõik Helsingis päral olema.»²⁶ Rohkem kui seitse aastat kestnud kirjavahetuse lõpetab Osmo

¹⁷ O. Ikola M. Toomsele 11. IX 1980. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

¹⁸ M. Toomse O. Ikolale 18. X 1980. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

¹⁹ M. Toomse O. Ikolale 18. X 1980.

²⁰ M. Reiman J. Valgele 4. I 1987. (Kiri J. Valge valduses.)

²¹ M. Reiman O. Ikolale 10. III 1986. (Kiri O. Ikola isiklikus arhiivis.)

²² M. Reiman O. Ikolale 10. III 1986.

²³ M. Toomse O. Ikolale 23. I 1986. (Lõpetamata kiri O. Ikola isiklikus arhiivis.)

²⁴ O. Ikola M. Reimanile 19. III 1986. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

²⁵ O. Ikola M. Reimanile 16. IV 1986. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

²⁶ M. Reiman O. Ikolale 8. VI 1986. (Kiri O. Ikola isiklikus arhiivis.)

Ikola 2. septembril 1986: «Nüüd võin Teile teatada, et Mihkel Toomse käsikiri Lõuna-Eesti murded, 30 köidet, on siin Turu ülikoolis. [— — —] Kõik köited on täiesti vigastamata.»²⁷

Selline on lühidalt Mihkel Toomse käsikirja «Lõuna-eesti murded» sünni- ning praegusse asupaika, Turu ülikooli soome ja üldise keeleteaduse kateedrisse jõudmise lugu. Trükisõnas on üldisi teateid uurimuse kohta avaldatud Toomse nekroloogides. Lähemalt on käsikirjast, selle koostamisest ja Turu ülikoolile kinkimisest, samuti Mihkel Toomse isikust juttu uurimuse «täiendusköite» valmimise puhul avaldatud artiklis.²⁸ Nimetatud «täiendusköide» on Turu ülikooli soome ja üldise keeleteaduse kateedri väljaandel ilmunud brošüür käsikirja tiitellehelt laenatud pealkirjaga.²⁹ Lisaks Aimo Hakaneni ja Osmo Ikola kirjutatud eessõnale (eesti ja soome keeles) sisaldab see Antti Laiho koostatud sisukorra ja Jüri Valge poolt kokkupandud murdekaartide registri (mõlemad eesti-keelsed). Sisukorda on koondatud Toomse töö osade pealkirjad, kusjuures liigendust on jälgitud loogiliselt põhjendatava detailsusastmeni. Registri on kõik uurimuses leiduvad 111 murdekaarti nummerdatud ning varustatud lehekülje- ja köitenumbriga. Pealkirjades on muutmata kujul (välja arvatud ilmsete trükivigade parandused ja süsteemitarbest johtuvad väikesed vormilised muudatused) kasutatud neid andmeid, mis Toomse on ise oma käsikirjas kaartidele kandnud. Kui need on liiga üldsõnalised ning väljaspool uurimuse konteksti raskesti mõistetavad, on nurksulgudes lisatud registri koostaja selgitus, milles on püütud maksimaalselt säilitada Toomse terminoloogiat.

Enne Toomse käsikirja lähemale vaatlusele asumist tahaksin mõne sõnaga selgitada oma käsitluse eesmärgi ja põhilisi lähtekohti. Kõigepealt: alljärgnev ei ole mingil juhul arvustus, katse hinnata, mida Toomse on teinud hästi, mida halvasti. Tegemist on ju neljakümne aasta vältel hoolikalt kirjutatud elutööga, mille pealiskaudseks, sõnasõnalise tutvumise ta antud hinnanguks pole mingit moraalist õigust. Jäägu see õigus (ja kohustus!) lõunaeeesti murrete spetsialistidele. Oma ülesandeks pean käsikirja struktuuri üldist kirjeldamist ning lähtematerjali tutvustamist, nii et võimalikul põhjalikumal uurimisel poleks vaja aega viita, otsides vastust küsimusele «Mis siin õieti on?». Küllap võivad nii esitatud kui ka esitatavad andmed pakkuda huvi eesti murrete ning üldse eesti keele uurijaile. Käsikirja lülitamine aktiivsesse teaduslikku uurimistöösse — mis oli Mihkel Toomse soov — eeldab tema tuntuks tegemist.

Hoolimata ühtlase suurusega (140×205 mm) nummerdatud lehekülgedest ning kaunist, entsüklopeediat meenutavast köitest on «Lõuna-eesti murded» siiski käsikiri, mis on koostatud abitööjõudu kasutamata³⁰ ning on jäänud toimetamata. Autor ei näinud ilmselt võimalust uurimust trükkida (kuigi ta sellele mõtles ja tõenäoliselt oma kirjades sellest kirjutas³¹) — muidu poleks lehti kokku köidetud. Esinduslikul köitel on aga kõikide plusside kõrval ka oluline puudus: töö paljundamine (mikrofilmimine vms.) on äärmiselt tülikas.

Mihkel Toomse käsikiri koosneb kolmekümnest köitest, mille lehtede (kirjutatud on ainult ühele küljele) numeratsioon algab kahest ja lõpeb 8970-ga. Uurimus on jagatud köideteks nõnda, et igasse köitesse on üri-

²⁷ O. Ikola M. Reimani 2. IX 1986. (Kirja koopia O. Ikola isiklikus arhiivis.)

²⁸ A. Hakanen, Laaja käsikirjoitus eteläviron murteista Turun yliopistoon. «Yliopistotiedot» 13. III 1987.

²⁹ M. Toomse, Lõuna-eesti murded 1—30. Sisukord ja kaartide register. Toim. A. Hakanen, O. Ikola. Turku, 1987.

³⁰ M. Reimani sõnul tehti töö ilma igasuguse kõrvalise abita. (M. Reiman J. Valgele 4. I 1987. Kiri J. Valge valduses.)

³¹ Vt. näit. J. Mägiste M. Toomsele 9. XI 1972: «Loodetavasti Sa suudad oma lõunaeeesti uurimuse nii lõpetada, et sellest Su vanul päevil kujuneb Su testamenditöö meie uurimuse tuluks ja kaasuuriijate rõõmuks. Kyllap see, kui endiselt visa oled, viimaks ka pääseb trykivalgusse.» (Kiri M. Reimani, kirja koopia J. Valge valduses.)

tatud saada 300 lehte. Lehtede järjestamisel on kohati numbritele abiks võetud tähed, nii et näiteks täiendava info lisamiseks lehtede 4088 ja 4089 vahele on kulunud kogu tähestik *a*-st *y*-ni. Sisuldas jaguneb uurimus kahte ossa: lühike, 19-leheküljeline eessõna (lk. 2—20) ja analüüs, mis hõlmab kogu ülejäänud ruumi. Kokkuvõtet, samuti mingisuguseid lisasid ei ole.

Lisaks uurimuse saamisloole moodustab eessõnas käsikirja kasutamise, tema teadusliku tuleviku seisukohalt huvipakkuvaima osa allikmaterjalide loetelu (lk. 4—20). «Allikate nimestik on esitatud samas murdegeograafilises järjekorras kui näited tekstis» (LEM, lk. 19), s. t. mõlemas on liigitatud võimaluste piires idast läände, alustatud Setumaalt ja lõpetatud Halliste kihelkonnaga. Kokku kuulub loetellu 181 üksust, kuid need pole võrdse mahuga: oma märgend on niihästi suhteliselt lühikesel murdetekstil kui ka kogu kihelkonda hõlmaval ülevaatel. Kohati on eri autorite samast paigast esitatavad andmed toodud eraldi üksustena (näit. J. Mägiste ülestähendused Obinitsast, Litvinnast ja Unkavitsast ning samade külade laulunäited J. Hurdal), teisel aga koondatud ühte (näit. Ulaskova, Meeksi, Pelsi ja Vaaksara näited J. Hurdal ja J. Mägistel). Näitematerjali lokaliseerimine on eelkõige Setumaa puhul küllalt raske, sest ainekogumiseks, talletamiseks ja analüüsiks kulunud aja jooksul (J. Hurdast alustades ja sõjajärgse ajaga lõpetades) on toimunud administratiivjaotuses korduvaid muutusi.

Mihkel Toomse kasutatud allikmaterjalid võib jaotada üheksasse rühma: 1) Heikki Ojansuu 1910 ja 1911 Lõuna-Eestisse ning keelesaartele sooritatud murdematkade käsikirjalised ülestähendused (27 üksust); 2) Julius Mägiste avaldamata materjalid Setu häälikuloo ja morfoloogia kohta (8); 3) Julius Mägiste avaldatud Setu tekstid (16); 4) Jakob Hurda «Setukeste laulude» kolm köidet (62); 5) enne sõda koostatud käsikirjalised murdeülevaated (6); 6) pärast sõda koostatud käsikirjalised murdeülevaated (24); 7) Hella Keema Tartu murde tekstid (23); 8) Salme Tanningu Mulgi murde tekstid (16); 9) muud materjalid (3).

Heikki Ojansuu käsikiri murdematkadest Lõuna-Eestisse ja keelesaartele — 1923 lehekülge 5 köites — asub Helsingis Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis.³² Toomse on sellega tutvunud mikrofilmi vahendusel. Ojansuu materjale on 1937. a. käinud uurimas ka Valter Niilus ja iseloomustanud neid järgmiselt: «Kogu sisaldab viis kvartformaadis köidet, kokku 1923 lk. eL murdematerjale käsikirjalise mustandina. Kogutud ainekogumiseks pole süstemaatiline — tekstid, häälikuteloolised tähepõhised ja morfoloogilised ülestähendused on toodud kronoloogilises kogumisejärjekorras.»³³ Ja mõni lehekülge hiljem: «Ilse eestlaste keelt puudutav ainekogumiseks, samuti vastavad keelenäited ise on vaatamata ebamäärasele transkriptsioonile küllaltki huvipakkuvad, eriti kui pidada silmas, et meil sellest ajast muid andmeid ilsenlaste keelest pole.»³⁴ Toomse on Ojansuu materjalid põhjalikult läbi analüüsinud. Näiteid on kõikidest Lõuna-Eesti kihelkondadest peale Tartu-Maarja, Nõo, Rannu, Tarvastu ja Karksi. Vastseliina kihelkonda esindab kaks üksust, Setu murrakut koguni viis.

J. Mägiste avaldamata märkmed on pärit järgmistest Setu küladest: Varesmäe, Värskä, Obinitsa, Vorohka, Litvinna, Unkavitsa, Vilo ja Raakva.³⁵ Kõrvalmärkusena olgu mainitud, et Mägiste KKI-s säilinud kopeeritud sedelkogu sisaldab 19870 sedelit ja on talletatud põhiliselt

³² H. Ojansuu, *Estonica* I—V. Käsikiri Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiivis Helsingis, KL 6796—6800.

³³ Varia. Väljakirjutusi H. Ojansuu lõuna-estl murdekogudest. Ojansuu, Heikki, SKS, *Estonica* I—V. Kopeerinud V. Niilus. 1937. AES 199, lk. 23.

³⁴ Varia. Väljakirjutusi H. Ojansuu lõuna-estl murdekogudest, lk. 26.

³⁵ Kogumisaja administratiivse jaotuse järgi kuulusid need järgmistesse valdadesse: Mäe (Varesmäe), Järvesuu (Värskä), Meremäe (Obinitsa), Petseri (Vorohka), Saatse (Litvinna) ja Vilo (Unkavitsa, Vilo, Raakva).

Marta Sillaots 100

Üla l: M. Sillaots telegraafiametnikuna (1920).
All: M. Sillaots Paul-Eerik Rummoga (1943).

Marta Sillaots 100

Üla l: M. Sillaotsa kodu Nõmmel Valguse t. 19.
Al l: M. Sillaots oma töötoas (1939).

samalt alalt, aga lisaks veel Herkovast, Lõkova ja Lepa külast. Nagu Mägiste õigesti arvas, on mikrofilm sellestki kogust Helsingi ülikoolis olemas.³⁶ Toomse allikate loetelus selle kasutamise kohta siiski viidet ei leidu, samuti ei leidunud pistelisel kontrollimisel Mägiste sedeleil neid vorme, mis esinesid Toomse uurimuses. Hoopis suurem hulk näitelähteid (16 üksust) on pärit J. Mägiste Meremäe valla edelasetu tekstide kogumikust.³⁷ Selle sisukorra ning Toomse allikaloetelu võrdlus näitab, et «Lõuna-eeesti murretes» on kasutatud suuremat jagu Mägiste kogumiku materjalist. Välja on jäänud vaid Küllatuva, Kalatsuva ja Riiskova küla ning paigad, mida Mägiste tähistab nimedega *Unkipan talo* ja *Meremäen kunnantalo*.

Olulise osa analüüsiainesest on Toomse saanud J. Hurda «Setukeste lauludest».³⁸ Näiteid on järgmistest küladest (külanimede esitamisel on Toomse loobunud Hurda «teaduslikust kirjaviizist» ning teinud nimekuju-des muidki väikesi muudatusi): 1) Lobodka vald (Põhja-Setumaa): Pedasi, Laossina, Tõganitsa, Mikitamäe, Poognitsa, Soelaane, Igrese, Kito, Järvepää, Toonja, Lobodka, Värskä, Treeski, Põrste; 2) Petseri vald (Kesk-Setumaa): Helbi, Võmorski, Tobrova, Vinnuski, Litvinna, Molnika, Melso, Ignasi, Lintsi, Härma, Kolovinna, Puravitsa, Litvinna, Molnika, Unkavitsa, Peresnika; 3) Pankovitsa vald (Lõuna-Setumaa): Ulaskova, Meeksi, Pelsi, Vaaksara, Pankovitsa³⁹, Vasilde, Krantsova, Tserepi, Mokra, Tiiliste, Leimanni, Napi, Hintsa, Teaste, Tsilli, Ugareva, Vilo; 4) Irboska vald (Ida-Setumaa): Raakva. Mari Musta materjale 1949. a. retkelt Petseri rajooni Pankjavitsa ja Metkavitsa külanõukogusse (Lõkova, Katševa, Vilo, Keera, Kolo, Unkavitsa, Kosselka ja Saptja küla)⁴⁰ ei ole Toomse kasutanud.

Lisaks Setu murrakualt kogutud lauludele sisaldab Hurda kogumik ka kahe naaberkihelkonna tekste: «Uurijatele kergituzeks olen Setukeste lauludega ka Rāpinā ja Vastseliina kihelkonna laulud Liivimaalt ühendanud, sest et need keelemurde ja sizu poolest Setu lauludega kõige ligemad sugulazed on, nagu nimetatud kihelkondadel ka piirid Setumaaga otse kokku käivad. Pääle selle näikse, et mõned laulud, mis küll Rāpinās ehk Vastseliinas üles on kirjutatud, siiski Setumaalt pärit on, kust nad üle piiri naaberkihelkondadesse on tulnud. Seda enam oli õigust, neid Setu lauludega ühendada.»⁴¹ Toomse lähtematerjalide hulka on nende kihelkondade ainestik andnud järgmised üksused: Vastseliina, Kunnu, Orava, Rāpina, Naha, Kõnnu, Võõpsu, Tammistu, Kure, Veriora, Toolama, Linte, Mehikoorma, Jaama.

Enne sõda koostatud murdeülevaateid on allikate loetelus kuus ja need esindavad Setu, Põlva, Karula ning Urvaste murrakut.

Setu: N. Remmel, Setu murde vokalism. 1931. KKI Hk 35. (Mikrofilm = MF 342.)

Põlva: H. Jānes, Sõnaalgulise h püsi ja kao vahepiirist Valgesoo külast Meera-palo külan. 1927. a. KKI Hk 36. (MF 399); H. Kuslapuu, Kiima valla konsonan-tism. Põlva khk. Cum laude sem. töö. I sem. 1930. KKI Hk II. (MF 339.)

Karula: E. Jaska, Karula murde nominaalsed morfeemid. 1927. KKI Mk 33. (MF 334); E. Jaska, Ülevaade Karula kihelkonna murde verbist (morfoloogilisest küljest analüüsitud). Tartu, 1928. okt. KKI Mk 49. (MF 334.)

Urvaste: B. Kangro, Urvaste Oeküla murde erinevusi naabrusest ja tähtsa-maid murdepiire Urvastes ja Karulas. 1933. KKI Ük 62. (MF 344.)

Suure rühma Toomse materjalide hulgas moodustavad KKI arhiivis

³⁶ Kokkuvõtavad andmed Setu sõnavarakogu kohta on mikrofilmil nr. 195.

³⁷ J. Mägiste, Setukaistekstejä.

³⁸ J. Hurt, Setukeste laulud I—III. Helsinki, 1904—1907.

³⁹ Hurda Setu külade loetelus Pankovitsa küla puudub; küll leidub laule mār-gendiga «Pankovitsa vald».

⁴⁰ M. Must, Murdetekste setu keelealalt end. Vilo vallast (Pankjavitsa ja Met-kavitsa külanõukogu). 1949. KKI MT 50.

⁴¹ J. Hurt, Setukeste laulud I, lk. XI.

olevad pärast sõda koostatud murdeülevaated, mille koopiatega ta 1973. a. Helsingis on tutvunud. Käepärast olnud materjali on kasutatud valikuliselt ja osa arhiivis leiduvaist uurimustest on jäetud kõrvale. Missugustest kriteeriumidest seejuures on lähtunud, pole teada. Võib küll öelda, et need niihästi enne kui ka pärast sõda kirjutatud tööd on andnud olulisima osa Võru murde kirjeldamisel kasutatud näidetest. Kolm sõja-järgseist käsikirjalistest uurimustest vaatleb Setu murrakut, ülejäänutes käsitletakse Võru murdeala järgmiste kihelkondade keelt: Räpina, Põlva, Kanepi, Urvaste, Rõuge ja Hargla.

Setu: V. Pino, Morfoloogiline ülevaade Setust. Noomen, verb. Tartus 1947. a. KKI M 7. (MF 342); V. Timmo, Meremäe murraku häälikulugu. (Setu.) Koostatud 1950. a. suvel. KKI H 44. (MF 342); V. Timmo, Morfoloogiline ülevaade Meremäe vallast. Setu. 1950. a. KKI M 27. (MF 342.)

Räpina: S. Kaarheit, Räpina kihelkonna (end. Meeksi valla) häälikuõpetuslik ülevaade. 1951. KKI H 75. (MF 342); S. Kaarheit, Räpina kihelkonna Parrapalu küla murde morfoloogiline ülevaade. (Noomen.) 1951. KKI M 73. (MF 341); S. Kaarheit, Räpina kihelkonna Parrapalu küla murde morfoloogiline ülevaade. (Verb.) 1951. KKI M 74. (MF 341); D. Palgi, Räpina murde kirjeldus. Konsonantism. Harjutasine murrete alal. KKI Hk 37. (MF 342); S. Kaarheit, Räpina kihelkonna endise Veriora valla murde morfoloogiline ülevaade. Verb. Räpina, 1952. KKI M. 79. (MF 342); S. Kaarheit, Räpina kihelkonna endise Veriora valla murde morfoloogiline ülevaade. Noomen. Räpina, 1952, KKI M 78. (MF 342); A. Leinbock, Morfoloogiline ülevaade Rāpinast. Kāāndsōna. Kāānamistabel ja ūlevaade kāānetest. Koostatud Rāpina rajooni Ruusa kŭlakonnas kōneldava murde pōhjal 1951. a. KKI Mk 97. (MF 342); A. Leinbock, Morfoloogiline ūlevaade Rāpinast. Pōōrdsōna. Pōōramistabel ja ūksikud verbiājad. Koostatud Rāpina rajooni Ruusa kŭlakonna (end. Veriora vald) murde pōhjal. 1951. KKI Mk 98. (MF 342.)

Põlva: S. Kaarheit, Põlva kihelkonna Põlva valla murde morfoloogiline ülevaade. Tartu, 1949. KKI M 24. (MF 339); S. Kaarheit, Põlva kihelkonna Leevi valla murde morfoloogiline ülevaade. Tartu, 1949. KKI M 25. (MF 339.)

Kanepi: E. Tikk, Ūksikkŭsimusi Kanepi murdest. 1951. KKI Ūk 123. (MF 333); E. Tikk, Morfoloogiline ūlevaade Kanepi murdest. Noomen. 1951. KKI M 55. (MF 333); E. Tikk, Morfoloogiline ūlevaade Kanepi murdest. Verb. KKI M 58. (MF 333.)

Urvaste: H. Kerik, Morfoloogiline ūlevaade. Noomen. Urvaste khk. Urvaste v. 1948. KKI M 12. (MF 344); H. Kerik, Morfoloogiline ūlevaade. Noomen. Urvaste khk. Linnamāe v. 1948. KKI M 13. (MF 344); H. Kerik, Morfoloogiline ūlevaade. Verb. Urvaste khk. Urvaste v. 1948. KKI M 14. (MF 344); H. Kerik, Morfoloogiline ūlevaade. Verb. Urvaste khk. Linnamāe v. 1948. a. KKI M 15. (MF 344.)

Rõuge: H. Liimets, Lŭhike hāālikuline ja morfoloogiline ūlevaade Rõuge murdest. 1951. Tartu. KKI Ūk 99. (MF 341); H. Liimets, Rõuge murde morfoloogia. Noomen ja verb. Tartu, 1951. KKI Mk 100. (MF 341); H. Ploom, Murdematerjal kŭsimustiku alusel Rõuge kihelkonna lāāneosast (praeg. Antsla rajoon, Kõrgepalu kŭlanōukogu, kolh. «Tulevik»). 1953. KKI Ū 97. (MF 341.)

Hargla: A. Kuus, Morfoloogiline ūlevaade Hargla-Mōniste murdest. Noomen. I. 1948. a. KKI M 20. (MF 331.)

Nii Tartu kui ka Mulgi murde käsitus rajaneb suures osas trükis ilmunud tekstikogumikel.⁴² Lisaks on kasutatud H. Ojansuu ūlestāhendusi. Toomse viitamissŭsteem allikate loetelus (antud on vaid kasutatud murdeteksti alguslehekŭlg) ei vōimalda tāpselt ōelda, missugustelt kogumike lehekŭlgedelt on nāited pārit. Kuid viidete tiheus osutab, et analŭsi-materjali on saadud enamikust tekstidest. Muud aineloetelus mainitud trŭkised sisaldavad ainst keelesaartelt.⁴³

Toomse kāsitusluses on vōrreldud lõunaesti murdeid kōikide piirnevate Pōhja-Eesti kihelkondade murrakutega (v. a. Maarja-Magdaleena). Materjali nende kohta on saadud H. Ojansuult (Hāādemeeste ja Saarde)⁴⁴, Oskar Looritsalt⁴⁵, Lauri Kettunenilt⁴⁶ ja muidugi Mari Mustalt (Vil-

⁴² H. Keem, Tartu murde tekstid. Eesti murred III. Tallinn, 1970; S. Tanning, Mulgi muredetekstid. Eesti murred I. Tallinn, 1961.

⁴³ O. Kallas, Kraasna maarahvas. Suomi IV:10. Helsinki, 1903; O. Kallas, Lutsi maarahvas. Helsinki, 1894; V. Niilus, Choix, des textes de dialectaux leivu. SbGEG 1936, lk. 93—163.

⁴⁴ H. Ojansuu, Estonica IV, lk. 1433—1473; V, lk. 1474—1489.

⁴⁵ O. Loorits, Kõpu murde häälikulugu. Tartu, 1939. (ACUT B XLV 3.)

⁴⁶ L. Kettunen, Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt. Helsinki, 1913.

jandi, Põltsamaa, Kursi ja Aksi) ⁴⁷. Murdenäiteid kaugemalt Põhja-Eestist on saadud Toomse doktoriväitekirjas viidatud allikaist. ⁴⁸

Sellega on esitatud kõik M. Toomse uurimuse aluseks olnud — nii trükitud kui ka käsikirjalised — murdesõnade lähted. Nagu näha, pole nende hulgas tema enda materjale, mida ta ka ise töö sissejuhatuses on maininud: «1944. a. sügisel Eestist lahkudes ei olnud võimalust kaasa võtta mingit käsikirja ega midagi 1924—1944 kogutud eesti murdematerjalist» (LEM, lk. 2). Viidetes püüdsin jõudumööda parandada Toomse käsikirja vigu ja ebatäpsusi, samuti lisasin KKI murdekogudest tehtud mikrofilmide numbrid.

Pärast eessõna on kahel leheküljel selgitatud analüüsiprintsiipe, millest johtub ka kogu uurimuse struktuur: «Konsonantide ajalooline areng on olnud olenev eelneva ja järgneva naabruse laadist ja neist tekkinud muudatusist. Eelneva naabruse laadis, mis on mõjutanud pärarõhulisele silbile järgneva konsonandi arengut, on võimalik eraldada kaht kategooriat: esmalt — konsonant lühikese esisilbi vokaali järel; teiseks — konsonant pika esisilbi vokaali või diftongi järel. Mõlemad kategooriad esitavad konsonandes erinevaid arengu jooni olenevalt järgneva naabruse laadist. Järgneva naabruse laadis võib eraldada järgmisi eri rühmi: (A) Teise silbi sõnalõpulise vokaali eel; (B) Teise lahtise silbi sõnaseesmise vokaali eel; (C) Teise ja kolmanda silbi kontraktsooni eel; (D) Teise kinnise silbi vokaali eel» (LEM, lk. 21). Uurimuses ongi kõik osutatud võimalused detailselt läbi analüüsitud. Töö sisemine liigendus on üsna keeruline ja mitmeastmeline: mängus on rooma ja araabia numbrid, suured ning väikesed tähed jne. Suuri, rooma numbriga tähistatud peatükke on kokku 26 (käsikirjas on trükieva tõttu viimane number küll XXXI). Käsitlus algab peatükist «Lühikesed konsonandid lühikese vokaali järel» ja lõpeb peatükiga «Konsonantühendid kaasarõhulise silbi järel». Usutavasti elavdab kujutlust Toomse uurimuse sisust ja vormist selle ühe lehekülje (lk. 24) ainestiku esitamine:

SeK *kinà* sg. n. 4, *nìnà* sg. n. 2, *šinà* sg. n. 2, *unò* sg. n. 5; Poksa *šinà* sg. n. ST 178:18; Helbi *kinà* sg. n. SL II 212, *sõna* sg. n. SL II 175, *Tano* sg. n. SL III 193; Hilana *Sūna* sg. n. SL I 180; Vinnuski *nūna* sg. n. SL II 347; Litvinna *sūna* sg. n. SL I 248; Kolovinna *kinà* sg. n. SL II 256; Molnika *kinà* sg. n. SL I 664; sePa *lina* sg. n., *kana* sg. n.; SeVi *sgnà* sg. n.; SeMH *minà* sg. n. 40, *munà* sg. n. 4; Jõksi *linà* sg. n. ST 30:15; Meeksi *sgnà* sg. n. ST 88:10, *kinà* sg. n. SL I 69; Tsilli *Kinà* sg. n. SL I 319; Vilo *tano* sg. n. SL II 91; KraM *kana* sg. n. 32, *pane* prees. sg. 3. i. 100; RāpO *ono* sg. n., *kana* sg. n.; RāpM *janò* sg. n. 6, *nìnà* sg. n. 6; RāpPV *janò* sg. n. 6; RāpT *kanà* sg. n. 43, *nìnà* sg. n. 43, *sõnà* sg. n. 43; RāpV *nīna* sg. n. 95; RāpR *janò* sg. n. 6, *nìnà* sg. n. 7; Kõnnu *Nōna* sg. n. SL III 203, *Puna* sg. n. SL II 321 'veri'; Tammistu *puna* sg. n. SL I 230; PlvO *šinà* sg. n. ~ *sgna* *tano* sg. n., *tina* sg. n., *uno* sg. n., *nēna* sg. n. ~ *nēna*, *munà* sg. n.,

Näidete põhjal selgub ka uurimuses kasutatud üpris keerukas määrgendite süsteem. Ojansuu Setu märkmete kirjanepu kohta osutab lühend *Se* ja küla või valla nime lühend (*SePa* — Pankovitsa vald). Samuti on tähistatud ka Mägiste avaldamata allikatest (*SeVi* — Vilo küla) ja käsikirjalistest Setu murrakut käsitlevatest töödest saadud materjal (*SeK* — Küllatuva küla). Hurda laulude ning Mägiste avaldatud tekstide kogumiskohad on välja kirjutatud (*Helbi*, *Poksa*), Ojansuu muid materjale märgib kihelkonna lühend ja *O* (*PlvO* — Põlva, *RõnO* — Rõngu), teistest allikatest pärinevad sõnad on varustatud märgendiga, mis koosneb kihelkonna lühendist ja küla või valla nime lühendist (*HelI* — Jõgeveste, *VõnI* — Ibaste). Mõnikord osutab märgend lähemalt ka näitesõna sisaldanud töö sisu (*SeMH* — Meremäe, häälikulugu; *RāpPV*

⁴⁷ M. Must, Keskmurde tekstid. Eesti murded II. Tallinn, 1965.

⁴⁸ M. Toomse, Eesti ta-, tä-verbide konsonantsest liitumisest, lk. 296—310.

— Parrapalu, verb). Kui Ojansuu ja Mägiste käsikirjalised märkmed välja arvata, on näitesõnade järel leheküljenumber, Mägiste, Keema ja Tanningu tekstide puhul ka reanumber lehekülje ülaservast loetuna (Jõksi *linä* sg. n. ST 30: 15; VõnP *korjaze* 292: 27).

Et uurimuse lähtematerjal on kogutud pika aja jooksul ja eri tasemega uurijate poolt, siis on loomulik, et Toomsele on tulnud kokku puutuda keerukate transkriptsiooniprobleemidega. Näiteks: «Osas allikais, kus märkimisviisi *g* on tarvitatud ka helitu meediaklusiili märkimiseks, ei ole otseselt kindel, missugune hääldusvariant on *g* märkimise taga. Tõenäoliselt võib eeldada...» (LEM, lk. 80). Jne. Nagu eelnev tsitaatki näitab, ei ole eesmärgiks seatud näitesõnade vormilist ühtlustamist, vaid on püütud näha seda sisulist ühist, mis peitub erinevate transkriptsioonisüsteemide taga. Sellest põhimõttest lähtudes on Toomse esitanud näitesõnad samal kujul, kui seda on teinud allikmaterjalide autorid.

Oma põhjalikus analüüsis ei ole Toomse toetunud mitte ainult ulatuslikule keeleainestikule, vaid on kasutanud isikliku seisukoha kujundamiseks teistegi uurijate arvamusid — kord nendega nõustudes, kord vastu vaieldes. Kahjuks puudub käsikirjas kasutatud kirjanduse loetelu ja selle koostamine pole sagedaste seletamata lühendite tõttu kerge ülesanne. Paistab siiski silma, et põhilise teadusliku võrdlusmaterjali hulka kuuluvad läänemeresoome keelte uurimise klassikalised teosed.

Usun, et lugejal on nüüd ettekujutus sellest, mida sisaldavad Mihkel Toomse «Lõuna-eesti murrete» kolmkümmend köidet. Niihästi allikmaterjalide väärtuse kui ka teoreetiliste järelduste õigsuse hindamiseks on tingimata vajalik, et käsikirjaga saaks pikema aja jooksul tutvuda mõni lõuna-eesti murrete spetsialist. Üks on aga niigi selge: oma tööga on Mihkel Toomse jätnud eesti murdeuurimisse sügava jälje.

Olen tänulik kõigile, kes mind selle artikli kirjutamisel on aidanud, eelkõige Turu ülikooli soome keele ja üldise keeleteaduse kateedril.

Kvantiteet ja rõhk eesti keeles (II)

Seisukohavõtt

(Algus „Keeles ja Kirjanduses“ nr. 3)

ARVO EEK

2. Aktsentide üldiseloostus

Termin *aktsent* vajab täpsustamist. Seda on hõlpsam teha siis, kui vaadelda eesti keelt keeletüpoloogilisel taustal. Eesti keel ei ole puhas kvantiteedikeel, vaid on toimunud nihe puhtkvantiteerivalt süsteemilt (mida esindab näiteks soome keel) kvantiteeriv-aktsendilisele süsteemile, kus kestuse kõrval on olulised muudki foneetilised faktorid. Näiteks Ilse Lehiste (1978a, 1980, 1983) mõistab aktsendilise süsteemi all niisugust fonoloogilist süsteemi, milles nii rõhk, kestus kui ka põhitoon etendavad oma osa.

Peatume eesti prosoodia iseärasustel veidi pikemalt. Esiteks tuleks nähtavasti kõrvale jätta arvamus, et eesti keeles on neli vältet (vrd. Viitso 1981). IV vältte nime alla koondatud foneetilisi nähtusi saab tõlgendada järsu aktsendi variantidena, mille määravad sõna morfoloogiline liigendus ja sõna asukoht lauses (Eek 1983). Pole millegagi tõestatud, et need järsu aktsendi morfoloogilised variandid on kujunemisjärgus — nad on võinud olemas olla vastavate sõnavormide tekkest alates ning samahästi võib praegu aset leida ka erinevuste nivelleerumine.

Teiseks vajab täpsustust hüpotees, et eesti keel on muutumas tooniaktsendikeeleks (vrd. Lippus, Remmel 1976). Lauserõhulises asendis on pikka vokaalainest sisaldav lauge aktsendiga silp peamiselt tõusva ja järsu aktsendiga silp peamiselt langeva põhitooniga. Kuid see ei ole üldkehtiv reegel. On selgunud, et lauge aktsendiga silbi põhitoon võib olla nii tõusev kui ka langev ning sõltub nähtavasti sõna vahekorrast lauserõhuga. Lauserõhutus asendis säilib lauge ja järsu aktsendi vastandus, kuigi kontrasteeruvais silpides on põhitoon ühtmoodi langev: vastanduse loovad lihtsalt teised foneetilised vahendid. Seejuures näib, et lauge aktsendiga silp, mille hääldus on mõõdukas, väljapeetud, esindab tavalist pikka rõhulist silpi, mille põhitoon allub otseselt lauseintonatsioonile ja seda modifitseerivale lause rõhumallile. Vokaalikeskne järsu aktsendiga silp on alati langeva põhitoonikontuuriga ning sõna ja lause rõhumall muudab üksnes põhitooniharja kõrgust, mitte kontuuri kuju. Isegi küsisõnata küsilases, kus võiks oodata tõusvat põhitooni, jätab küsimuse intonatsioon järsu aktsendi langeva kontuuri põhikuju muutmata. Nõnda seisab olukord tüüpilisele tooniaktsendikeelele kõige lähemal ainult lauserõhulise asendi vokaalikesksete mallide puhul, kus järsk aktsent on kaotamas (?) lisapikendust kui primaarset tunnus, mistõttu aktsente hakkab eristama liittunus, mille üks komponent on tooni-kontuur.

Raske on hinnata, kui palju ja kuidas peaksid kontuurid erinema, et toonikонтраст oleks tajutav. Itaru Tatsumi jt. (1975) peavad puhaste toonide sageduse eristatavust paremaks kui kestuse ja intensiivsuse eristatavust. Andmeid tajulävede kohta, mis on saadud katsetes puhaste toonidega, saab vaevalt mehhaaniliselt üle kanda kõnele (vt. ülevaadet: Askenfelt 1973). James Flanagan ja M. G. Saslow (1958) annavad põhitooni muutuse tajuläveks sünteetiliste vokaalide puhul 0,3–0,5%. Mario Rossi ja Michel Chafcouloff (1972) peavad pooltoonilist sagedusmuutust loomulikus kõnes tajulävel seisvaks. Johan 't Hart (1974), kes on stiimulitena kasutanud pealeasetatud põhitooni-kontuuridega loomulikke neljasilbilisi sõnapaare, kus kolmandate silpide põhitoonitõuse

või -langusi varieeritakse eri registrites (kuulajailt küsiti, kummal stiimulil paaris muutub põhitoon rohkem), arvab, et tõusude ja languste tajumiseks vajalik miinimumerinevus on 2–4 pooltooni. Ent eesti aktsentide kontuurid on põhiosas vastassuunalised, kusjuures lauge ja järsu aktsendi põhitooniharja kõrgus sõltub täielikult lause rõhumallist (lause esiletõsterõhkude põhitunnus) ja lause suhtlustüübi üldkontuurist, mistõttu lauge aktsendi tõusuintervall võib ulatuda minu andmeil kuni 6 pt ning järsu aktsendi langusintervall kuni 8 pt. Mittermarkeeritud lauserõhulises asendis on vastavad väärtused 1,5–3,5 pt ja 2–4,5 pt. Lauserõhutus asendis võib lauge aktsendi põhitoon isegi 0,5–1 pt langeda või jääda monotoonseks, kuna järsu aktsendi langus järgib lausekontuuri kaldejoont. Georg Liiv (1985: 10) on lause algusse asetatud sõnade lauge ja järsu aktsendiga silpide puhul saanud järgmised väärtused: esisilbi tõusuintervallid 4,7 ja 4,5 pt, harjad — 91,7 ja 91,6 pt, esisilbi langusintervallid 2,2 ja 5,5 pt; rõhutus järgsilbis on langeva põhitooni harjad vastavalt 88,1 ja 87,2 pt, langusintervallid 6,1 ja 4,7 pt; seega on lauge aktsendi tõusuintervall (4,7 pt) ja järsu aktsendi langusintervall (5,5 pt) isegi suuremad kui need näidud, mis mina olen saanud mõõtmisel mittermarkeeritud lauserõhulises asendis. Erinevus võib tuleneda sellest, et Georg Liivi materjal koosneb ainult lausealgulistest sõnadest. Igor Nábělek ja Ira Hirsh (1969) väidavad, et suhteliselt väikeste sagedusmuutuste eristatavus on optimaalne suhteliselt aeglase muutuse korral. Igor Náběleki jt. (1970) järgi hindavad kuulajad muutuva (tõusva või langeva) tooni kõrguseks kas tema keskmise sageduse või määratakse tõusva ja langeva glissando kõrgus kontuuri lõpp-punkti lähedal oleva sageduse alusel. Kui asi on nii, siis peaks eesti aktsendikontuuride kõrgusi saama eristada. Edward Purcell (1976) on teinud katse, kus kuulajad pidid määrama serbohorvaadi tõusva või langeva aktsendi foneemijärjendis *radi* (esisilbi vokaali kestus — 200 ms, põhitoonikontuuri algussagedus — 100 Hz, hari — 120 Hz, esivokaali kontuuri lõppsagedus jälle 100 Hz; tõusu ja languse intervall seega veidi üle 3 pt; harja asukoht varieeritav; kontuuri algus- ja lõpp-punkti sagedus 100 Hz jätkus nii *r*-i kui ka *i* kestel). Olukord meenutab eesti aktsente nii vokaali kestuse kui ka põhitooni muutuse intervalli poolest. Kuulajad tajusid sõnas tõusvat tooni ainult siis, kui hari asus vokaali kestuse viimasel 24%-l; kui hari asus eespool, tajuti langevat tooni. Teises katses muutis Edward Purcell (1981) veel ka kontuuri algus- ja lõppsagedusi. Kui kontuuri lõppsagedus pärast harja langes allapoole algussagedust, kaldusid hinnangud langeva tooni kasuks; kui kontuuri lõpp-punkt oli alguspunkti kõrgem, kuuldi sagedamini tõusvat tooni. Hinnangud muutusid üksmeelsemaks, kui kontuuri otspunktide sagedused ja harja asukoht viidi omavahel kooskõlla: kõige enam määrati langeva tooniga sõnadeks neid stiimuleid, kus põhitoonihari asus vokaali algusosas ja kontuuri lõppsagedus oli madalam kui algussagedus, ning tõusva tooniga sõnadena tajuti kõige enam neid stiimuleid, kus põhitoonihari asus vokaali lõpposas ja kontuuri lõppsagedus jäi algussagedusest kõrgemale (vrd. Gandour 1978: toonikontuuride erinevuse hindamisel pööravad kuulajad kontuuri lõpp-punktile rohkem tähelepanu kui alguspunktile). Just sellised kontuurid ongi eesti järsu ja lauge aktsendiga silpidel. Oluline faktor põhitoonimuutuse «kontuursuse» tajumisel on signaali enda kestus. Steven Greenbergi ja Eric Zee (1979) katsete alusel peab sageduse ühesuunalise muutuse kestus ületama 40–65 ms, et üldse tekiks «kontuursuse» taju; signaali (vokaali) kogukestus peab seejuures olema vähemalt 130 ms. Sellest lähtudes ei saa kõnelda eesti keele lühirõhusilbi «kontuursusest», vaid tema mingist kõrgusnivoost.

Eestlastest kuulajatega on katseid korraldatud vähe ja needki muul otstarbel. Tegelikus kõnes võrreldakse kahe silbi järjendit. Aktsentueeritud silbile järgneb langeva põhitooniga rõhutu silp, kus languse alguspunktil on enam-vähem sama sagedus mis eelneva silbi kontuuri lõpp-punktil. Ellen Niidu (1977, 1978) katsetes leidub muu hulgas selliseidki tõusva-langeva + langeva kontuuriga stiimuleid, mis imiteerivad lauge ja järsu aktsendiga sõnade kahe silbi järjendeid. Dissimilaarsushinnangute järgi on niisuguste järjendite kontuuride erinevused igatahes märgatavad: paarid, kus esimese ja teise kontuuri sageduspiirkonnad kattuvad vähem, saavad suurema erinevushinnangu kui kattuvate sageduspiirkondadega kontuuripaarid. See kõik on heas kooskõlas sõnarõhu identifitseerimisel saadud tulemustega (Eek 1982), kuid ütleb vähe lauge ja järsu aktsendi kontuuride eristatavuse kohta.

Olukorra teeb keerulisemaks asjaolu, et põhitooni, intensiivsuse ja kestuse tajumisteravus ei ole üksteisest täiesti sõltumatud. Ilse Lehist (1976) on teinud kindlaks, et võrdse kestuse korral tajutakse muutuva põhitooniga stiimulit pikemana kui monotoonse põhitooniga stiimulit. Ent Stuart Rosen (1976, 1977) leiab, et muutuva põhitooni mõju kestuse tajule on ebajärjekindel ning efekt kõnes tähtsusetult väike.

Intensiivsusest. Pika vokaalainesega rõhulise silbi üldintensiivsus-

kurv järgib üldjoontes põhitoonikontuuri. Lauserõhulises asendis võib lauge aktsendiga silbi intensiivsuskurvi maksimum küll paikneda põhitooniharjast eespool, kuid vokaali teise poole vältel hoitakse intensiivsus ühtlaselt kõrgel nivool (kui jätta vaatluse alt välja lühike segment vahetult enne järgnevat konsonanti, kus intensiivsus järsult langeb). Nõnda on lauge aktsendiga silbis pika vokaalainese lõpp-poolle intensiivsus 3–6 dB tugevam kui alguspooles (põhiosas tõusva või tõusev-püsiva intensiivsuskurviga silp); lauserõhutuse asendis on intensiivsus suhteliselt stabiilne, kuid võib siiski vokaalainese teises pooles tõusta 1–2 dB. Järsu aktsendiga silbis on vokaali alguspool lõpp-pooltest 6–8 dB tugevam (põhiosas langeva intensiivsuskurviga silp). Rõhuta järgsilbis nõrgeneb intensiivsus vokaali intensiivsusharjast vokaali lõpuni 7–12 dB. Kuigi Georg Liivi (1985: 6) lausealgulistest sõnadest saadud andmed on teisiti organiseeritud, on siiski näha, et järsu aktsendiga silbi lõpus nõrgeneb intensiivsus rohkem kui lauge aktsendiga silbis (intensiivsuskurvi maksimumi ja kurvi lõpp-punkti väärtuste vahe on vastavalt 8,13 ja 5,25 dB). Järgsilbi vokaali lõpuks lauge vs. järsu aktsendiga silbi järel nõrgeneb intensiivsus 9,2–12,46 dB.

Kuidas neid väärtusi hinnata? James Flanagan (1955) katsed neutraalvokaaliga annavad intensiivsuse tajuläveks 1,5 dB. Rolf Carlson ja Björn Granström (1976) nihutavad üldintensiivsuse kahanemise tajuläve peaaegu poole kõrgemale, näidates tajuläve sõltuvust vokaali spektrist (*i* ja *a* — vähem kui 2 dB; *u*, eriti aga *u* — veidi enam kui 3 dB). Christel Sorin (1978) on leidnud, et prantsuskeelse lause lõpu intensiivsuse tõusu tajumise teravus sõltub intensiivsuse tõusu kestusest (tajuläved: 200 ms kestval intensiivsuse tõusul — 5,2 dB, 400 ms — 3 dB, 600 ms — 2,1 dB). Mario Rossi (1978a) viib 200 ms kestva stiimuli intensiivsuse muutuse tajuläve veelgi kõrgemale (8–12 dB/200 ms). Esimestena mainitud tajulävede järgi võib intensiivsus olla arvestatav parameeter eriti sõnarõhu tajumisel, kuid Mario Rossi andmed teevad sellegi küsitavaks (eesti keele puhul on teise silbi intensiivsuse vähendamine 4 dB võrra ometi suurendanud hinnanguid «esisilp rõhuline»; vt. Eek 1982). Pole siiski võimatu, et põhiosas vastandlikud intensiivsuskurvid võimendavad koos põhitooni ja kestusega lauge- ja järsuaktsendiliste silpide erinevusi. Mario Rossi katses võrreldi 200 ms pikkuse ja monotoonse 120 Hz-ilise põhitooniga tehisvokaali *a* tugevnevaid või nõrgenevaid intensiivsuskurve sama pika vokaali konstantse intensiivsusega. Muutuva ja konstantse intensiivsuskurvi subjektiivne võrduspunkt (punkt, mis määrab vokaali valjuse) asub muutuva kurvi harja läheduses — nõrgeneva kurvi puhul umbes selle kestuse esimesel kolmandikul ja tugevneva kurvi puhul umbes teisel kolmandikul. See on heas kooskõlas oletusega, et ceteris paribus vokaalikeskse järsu aktsendi tõhususimpulss langeb vokaali algusosa, kus asub nii põhitoonihari kui ka intensiivsusmaksimum, kuna laugeaktsendilises silbis on hääldusenergia jaotatud ühtlasemalt. Eberhard Zwickeri (1962) ja D. von Maiwaldi (1967) mudel predikteerib, et nõrgenev intensiivsuskurv koos langeva põhitooniga peaks teravdama kõrva tundlikkust ja madaldama seega langeva tooni tajuläve. Mario Rossi (1978b) tulemused kinnitavad, et nõrgenevaid ja tugevnevaid monotoonseid sagedusi tajutakse vastavalt langeva ja tõusva glissandona. Kuid Eberhard Zwickeri ja D. von Maiwaldi mudel ei põhjenda kõiki Mario Rossi tulemusi. Rossil viib nõrgenev intensiivsuskurv niihästi langeva kui ka tõusva toonikontuuri tajumisteravuse nürinemisele, kuna tugevnev intensiivsuskurv teravdab mõlemat tüüpi glissando tajumist. Oma tulemusi põhjendab ta muutuva sagedusega toonikontuuri kõrguse ja intensiivsuskõvera valjuse tajumise erinevustega (eespool öeldust teame, et tõusva või langeva glissando kõrguse määrab kontuuri teise kolmandiku kestusel olev sagedus, kuna nõrgeneva ja tugevneva intensiivsuse valjus määratakse kurvi maksimaalse intensiivsuse tsooni järgi — esimesel juhul kurvi esikolmandiku ja teisel juhul viimase kolmandiku järgi). Glissando taju teravneb ainult siis, kui tajutava valjuse ja kõrguse punktid ühtivad (tõusev või langev põhitoon + tugevnev intensiivsus); kui need punktid on erifaasilised (nagu see on nõrgeneva intensiivsuse korral), siis glissando tajumine halveneb. Eesti pika silbi lauge aktsent, «surutuna» lühirõhusilbi lauge aktsendi ja järsu aktsendiga silbi vahele, nõuab ühtlaselt väljapeetud hääldust. Ja just lauge aktsendi tajumise teravnemist predikteerib Mario Rossi mudel. Kõnelõigu valjuse määramine on komplitseeritud ülesanne, kus kuulaja vaevalt toetub ühele parameetrile. Peter Ladefoged ja Norris McKinney (1963) ei pea valjuse aluseks rõhukurvi (mootühik dB), vaid seostavad valjuse tööga, tõhususega (*effort*), mis kulutatakse hääle tekitamisel ning mis korreleerib kõrialuse survega (cm/aq). George Allen (1971), korranud Peter Ladefogedi ja Norris McKinney katset, peab intensiivsust ja tõhusust ikkagi teineteist täiendavateks parameetriteks: võrdse intensiivsuse korral määratakse valjemaks suurema kõrialuse survega stiimul ja võrdse kõrialuse surve korral suurema intensiivsusega stiimul. Suurema, ja nimelt lokaliseeritud tõhususega tuleks arvestada ka järsu aktsendiga silbi hääldamisel. Ise olen andnud

tõhususe mõistele laiemat sisu ning pidanud kõrialuse surve kõrval silmas ka artikulaatorite pingestatust. Praegu on raske öelda, milliste kanalite kaudu saab kuulaja infot kinesteetiliselt tajutava tõhususe (häälduspingsuse) erinevuse kohta.

Lauge ja järsu aktsendi kuuldeline eristamine on võimalik ainult kahe silbilise järjendi piires. Tajukatsetes (Lehiste 1975; Lehiste, Danforth 1977; Eek 1980a, b; vt. ka ülevaadet Eek 1983: 484–485) eelistavad kuulajad juhtparametrina kestust (sealjuures võetakse arvesse ka järgsilbi vokaali kestus), kuid kriitilistel juhtudel osutub määravaks põhitoon: langev põhitoon kallutab hinnangu järsu aktsendi, tõusev — lauge aktsendi kasuks. Kestuse ja põhitooni kõrval võivad kuulajad kasutada infot ka hääldustõhususe kohta.

Laugest ja järsust aktsendist kui tooniaktsendist saab kõnelda ainult lauserõhulise asendi vokaalikesksete mallide korral (näit. /j'ä.ma/ 'sg. gen.' — /j'ä.ma/ 'sg. part.; sg. ill.'; vt. R4e), kus põhitooni kontuuride erinevused ületavad tajuläve. Lauge aktsent (s. o. pikk mõõdukas ja ühtlase tõhususega rõhuline silp + rõhuta silp) antakse edasi kahe silbi ülese toonikontuuriga, mille hari või püsi saavutatakse rõhulise silbi lõpposas ja mis rõhuta silbis langeb. Järsu aktsendi [s. o. pika lokaliseeritud tõhususega rõhulise silbi (+ rõhuta silbi)] tõhususimpulss ja põhitoonihari paigutuvad pika vokaalainese algusosa, millele järgneb põhitooni ja intensiivsuse langus; põhitooni langus jätkub ka rõhutus silbis, kui see on olemas³; rõhulise silbi toonilanguse osa saab võimaliku lisapikenduse. Ühesilbiline sõna (või jalg) on lauserõhulises asendis järsu aktsendiga, pika vokaalainese korral on siingi põhitoon langeva kontuuriga. Ühesilbilises sõnalauses väljendatakse küsimus ja vastus ühtmoodi langeva kontuuriga: kuigi küsilause toonihari on nihutatud väitlausega võrreldes tahapoole, jääb ta ikkagi vokaalainese esiossa. Küsi- ja väitlauseid markerivad niisugusel juhul erinevused tooniharjade kõrgustes ja languse kiirustes (vt. Vende 1982: 100 jj.).

Lauserõhulise asendi konsonandikesksetes aktsendimallides (näit. /p'ü.ṭ'i/ 'sg. gen.' — /p'ü.ṭ'i/ 'sg. part.; sg. ill.'; vt. R4a–c) võib aktsentide primaarseteks tunnusteks pidada lisapikendust ja/või tõhususimpulssi, lauserõhutuse asendis aga esmajoones lisapikendust. Siin on raske kõnelda aktsentide tonaalsest erinevusest. Tooniaktsendid ei ole eesti keeles sama üldised nagu näiteks tüüpilises tooniaktsendikeeles rootsis (Gårding 1977; Bruce 1977), kus pikad silbid eristuvad akuut- ja graavisaktsendi toonikontuuri poolest niihästi pika vokaali ja lühikese konsonandi kui ka lühikese vokaali ja pika konsonantainese järjendeks. Rootsi akuutaktsent on markeerimata toonikontuuriga (tõus pikas rõhulises silbis ja langus rõhutus silbis), graavisaktsent markeeritud kontuuriga (langus pikas rõhulises silbis ja tõus teises silbis; seega vastanduvad aktsendid põhimõttel üks toonihari vs. kaks tooniharja jala kohta). Mõnes murdes võidakse vastandus markeerimata/markeeritud jalas edasi anda ka ühe harjaga. Sellisel juhul on akuudi hari esisilbi alguses, graavisel teises silbis (harja varane vs. hiline ajastatus). Eesti lauge ja järsu aktsendi toonikontuurid lühikese vokaali ja pika konsonantainese järjendeks ei erine; mõlemal juhul paigutub toonihari esisilbi lõppu ja teine silp langeb (vt. Eek 1977, joonis 2). Erandiks ei ole ka sonorantidega konsonandikesked mallid (/t'ü.ṇ'i/ 'sg. gen.' — /t'ü.ṇ'i/ 'sg. part.; sg. ill.'), kus toonihari paigutub mõlemal juhul esisilbi vokaali ja sonorandi piirile, millest alates põhitoon langeb läbi sonorandi ja järgsilbi vokaali. Siiski väärrib tähelepanu seik, et lauge aktsendiga järjendis langeb põhitoon läbi sonorandi enam-vähem ühtlase kiirusega, aeglustudes alles järg-

³ Rõhulise silbi väga pika vokaalainese korral võidakse seal põhitoonilangus katkestada täiendava tõusuga — arvatavasti sellepärast, et vältida liiga varast jõudmist häälelapiasooni piirile, mis on lubatav alles lause lõpus.

silbi vokaalil, kuna järsu aktsendiga järjendis (eriti pikema ja intensiivsema häälduse korral) on põhitooni langus sonorandi algusosas aeglane, kuid lõpus kiireneb ja aeglustub taas järgsilbi vokaali ajal (vt. Eek 1977, joonis 4). Oletan, et toonilanguse aeglustumine järgsilbis sõltub lause intonatsioonikontuurist, sest lause keskel rõhulises asendis ei või põhitoon sõna lõpuks langeda kõneleja häälediapasooni alumise piirini — see on võimalik alles lause lõpus. Põhitooni languse aeglus (kiirema languse peetus) sonorandi alguses võib johtuda sellest, et konsonandikeskse järsu aktsendi tõhususimpulss (aktsendi hari) langeb konsonandi algusse (vt. R4a—c), hoides põhitooni mõnda aega suhteliselt kõrgel nivool. Lauge ja järsu aktsendi distinktiivseid tonaalseid erinevusi ei leidu seetõttu ka konsonandikeskse pika vokaalainese ja pika konsonantainese järjendeks (näit. /m^a.ki/ 'Maack, sg. gen.' — /m^a.ki/ 'maak, sg. part'; vt. R4d): mõlemal juhul on põhitoon esisilbis tõusev ja järgsilbis langev. Ainult siis, kui diktor hääldab konsonandikesket malli vokaalikeskse malli moodi (näit. *maaki* 'sg. ill.'), saab toon esisilbi vokaali ajal langeda (vt. Eek 1977: joonis 7). Seega põhitoonikontuuri poolest eristuvad omavahel ka konsonandi- ja vokaalikesksed järsud aktsendid (R4d ja R4f, e), näit. /m^a.ki/ 'sg. part.', /v^{õi}.ta/ 'da-inf.' (tõusev kontuur) — /m^a.ke/ 'dem.', /v^{õi}.ta/ 'sg. abess.' (langev kontuur; vt. Eek 1977: joonis 8).

Niisiis: põhitoonikontuuri poolest eristuvad 1) lauge ja järsk aktsent vokaalikeskses pika vokaalainese ja lühikese konsonandi järjendis (/j^a.ma/ — /j^a.ma/); 2) vokaali- ja konsonandikeskne järsk aktsent pika vokaalainese ja pika konsonantainese järjendis (/v^{õi}.ta/ — /v^{õi}.ta/). Nõnda on l a n g e v kontuur võimalik ainult vokaalikesksete mallide järsu aktsendiga silbis, s.t. kõigil nendel juhtudel, kui järsu aktsendi tõhususimpulss paigutub pika vokaalainese algusossa (vt. R4e, f). Tõusev kontuur esineb kõikides lauge aktsendiga silpides ja konsonandikeskses järsu aktsendiga silbis, kus tõhususimpulss satub konsonantainesele (vt. R4a—d).

Puhaste tooniaktsendikeelte hulka ei vii eesti keelt isegi läänesaarte ja osa rannikuala tonaalne iseärasus, «laulev intonatsioon», kus rõhuta silbi põhitoon on tavalise languse asemel tõusnud ning paikneb enamasti kõrgemal kui eelnevas rõhulises silbis (vt. Niit 1980, 1985). Nähtus meenutab rootsi graavisaktsenti ja tema levik piirdubki põhiliselt kunagiste rootsi asukate eluajaga. Ka «laulva intonatsiooniga» murretes tuleb esile kirjakeeles tuntud sõnafonoloogiline vastandus lauge vs. järsk aktsent, mille kaudu needki murded kuuluvad aktsendiaareali keelte hulka. «Laulval intonatsioonil» ei ole sõnafonoloogias distinktiivset rolli. Mis ta siis on? Oletan järgmist. Eesti ja rootsi elanikkonna kooselu aegadel võisid randlased tähele panna rootsi graavisaktsendiga edasiantavat «laulvat intonatsiooni» (põhitooni tõusu teises silbis) ja hakata seda imiteerima. Kui sellise laenamise järele olnuks fonoloogiline vajadus (et vältida näiteks lauge ja järsu aktsendi võimalikku homofooniat), siis võinuks teise silbi põhitooni tõsta kas ainult järsu või ainult lauge aktsendi korral. Kuid teise silbi põhitooni tõstetakse niihästi lühikese ja pika lauge aktsendiga silbi kui ka järsu aktsendiga silbi järel. Kui imiteerimishüpotees peab paika, siis on see hea näide, kuidas ühe keele sõnafonoloogiliselt olulise nähtuse välisel matkimisel kaob matkivas keeles nähtuse esialgne sõnafonoloogiline iseloom ning muutub üldiseks fraasiprosoodiliseks nähtuseks. Teise silbi põhitooni tõusu matkiti laiemalt kui rootsi keeles ja sellest sai rõhu rütmi edasiandmise vahend. Kui kirjakeelses häälduses markeeritakse rõhurühmi sisusõna pearõhulise silbi põhitooniharja kõrguse abil, siis saarte murdes tehakse seda, tõstes rõhulisele silbile järgneva rõhutu silbi põhitooni (lähedane olukord on taani keeles, vt. Thorsen 1979, 1980a, b; Fischer-Jørgensen 1983). Eesti läänesaartele ja osale rannikualale iseloomuliku «laulva intonatsiooni» analoogi on registreeritud ka Edela-Soomes murdes, seega taas kohas, mis on olnud tugeva rootsi mõju all (Niemi, Niemi 1984: 196—199). Kuid selles soome murdes on teise silbi kõrgemal põhitoonil ehk «laulval intonatsioonil» fonoloogiline funktsioon: ta eristab sõnatüüpe CVCV (*sata*) ja CVCVV (*sataa*). Tüübis CVCV on teise silbi lühike vokaal foneetiliselt poolpikk ja tüübis CVCVV on poolpikaks lühenenud teise silbi pikk vokaal. Homofoonia vältimiseks on CVCV-tüübis teise silbi poolpika vokaali põhitoon tõstetud esisilbi omast kõrgemale, kuna CVCVV-tüübis asub põhitoonihari tavapäraselt esisilbil ja teine silp on madalama ning langeva põhitooniga. Niemide oletatud eestipoolsest mõjust saab kõnelda üksnes siis, kui saab tõestada randlaste «laulva intonatsiooni» kohalikku päritolu. Aga selles võib kahelda.

Seega ei ole eesti keel puhas (ternaarne) kvantiteedi- ega puhas (binaarne) tooniaktsendikeel. Ta kuulub samaaegselt nii ühte kui ka teise süsteemi ning on kvantiteedi-tooniaktsendikeel, kus aktsentide eristamiseks kasutatakse kestust, põhitooni ja hääldustõhusust. Viimati mainitud parameeter lubab oletada, et lauge ja järsk aktsent eristuvad kõige üldisemas, kontktsistist sõltumatus plaanis ühtlaselt *vs.* lokaliseeritult jaotunud hääldusenergia poolest. Kui pidada silmas, et tõhususimpulsi olemasolu, selle puudumine või paigutus määrab vokaali-konsonandi seondumiseärasused ja ka põhitooniharja asukoha, siis võiks eesti aktsente nimetada kvantiteedi-tõhususe aktsentideks. Oma eripärale vaatamata kuulub eesti keel Läänemerd ümbritsevate aktsendikeelte liitu (*Sprachbund*), s. o. nende keelte hulka, kus rõhulisi pikki silpe saab fonoloogiliselt diferentseerida. Eesti ja rootsi aktsendid on sõna tasandi fonoloogilised nähtused. Seetõttu ei saa käesolevas töös kasutatud terminit *aktsent* samastada inglise jt. keelte samanimelise lause prosoodilise terminiga, millega tähistatakse tooniparameetriga väljendatud sõnarõhku fraasirõhu positsioonis (vt. Bolinger 1958) ehk teisisõnu esiletõsterõhku.

3. Aktsentide ja rõhu vahekorra

3.1. Rõhu, aktsentide ja tooni vahekorra selgitamisel on kasulik lähtuda keeleüksustest, mida nad mõjutavad. Et eesti keeles võib sõnas olla mitu rõhku (või mitu aktsenti), siis üldjuhul on organiseeritavaks üksuseks jalg. Rõhu (või aktsendi) asukohta teades võib ette määrata kogu jala (sõna) prosoodilise kontuuri. Toon aga iseloomustab silpi. Toonikeeltes (näiteks vietnami) on igal silbil oma fonoloogiliselt sõltumatu toon ja sõna prosoodilise kontuuri tuletamiseks on vaja teada iga silbi tooni. Kuigi ka balti ja Skandinaavia keeltes nimetatakse aktsente silbi toonideks, iseloomustavad need tooniaktsendid sõna üht, rõhulist silpi. Ülejäänud silpide prosoodiline kontuur ei ole fonoloogiliselt sõltumatu, vaid on allutatud aktsentueeritud silbile. Just aktsentide ja sõnarõhu «isotoopia» annab alust oletada, et balti ja Skandinaavia keelte aktsendid on eri kvaliteediga rõhud: aktsendi tüüpi ja asukohta teades saab tuletada rõhuta silbi kontuuri. Seega ei ole aktsendid seesugused igat silpi iseloomustavad toonid nagu toonikeeltes, vaid pigem rõhu liigid (vt. ülevaadet diskussioonist: Kassevitš 1983: 164 jj.; ülevaadet rõhu ja aktsentide tõlgendamisest viimase kolmesaja aasta jooksul vt. Viitso 1979: 145 jj.).

Vadim Kassevitš jaotab keeled prosoodilistesse klassidesse kolme binaarse tunnuse alusel: tunnus A tähistab iga silbi prosoodilise iseloomu, B — rõhu asukoha ja C — rõhu kvaliteedi relevantsust (+) või irrelevanttsust (—). Nõnda moodustub kuus prosoodilist klassi (Kassevitš 1983: 182 jj.):

Prosoodiline klass	Tunnus			Keel
	A	B	C	
I	+	+	—	diuksi misteegi (?)
II	+	—	—	hiina, vietnami
III	—	—	—	eveeni, evengi, mongoli
IV	—	—	+	läti
V	—	+	+	leedu, serbohorvaadi
VI	—	+	—	vene, inglise, saksa

Sellise käsituse korral kuuluvad balti ja Skandinaavia keeled IV ja V prosoodilisse klassi. Kui pidada aktsente rõhu liikideks ja võtta vaatluse alla ainult omasõnavara, kus pearõhk on harilikult sõna esisilbil, siis kuuluks eesti keel IV prosoodilisse klassi. «Vastus küsimusele, kas ennustatav rõhk on fonoloogiline/mittefonoloogiline, sõltub sellest, kuidas mõista rõhu funktsiooni. Rõhu täielik ennustatavus vähendab küll tema distinktiivseid võimeid, kuid on rõhu distinktiivne funktsioon ainumäära-
rav? Täidab ju ennustatav rõhk edasi konstitutiivset (konsolideerivat), kulminatiivset ja rütmi kujundavat funktsiooni, ja vähemalt esimest ei saa üle anda vastavaile vokaal- (või konsonant)allofoonidele. Niisugusel juhul on fikseeritud liikumatu rõhk kui keele funktsionaalne vahend fonoloogiline, kuigi ta erineb oluliselt vabast ja/või liikuvast rõhust» (Kassevitš 1983: 273—274). Rõhu (õigemini pearõhu) otsene fonoloogilisus sõnatasandil on eriti läbinähtav vaba sõnarõhuga keeltes (näit. vene ja inglise keeles). Hoopis sagedamini tuleb rõhu fonoloogilisus ilmsiks lausetasandil. Ent kõige tavalisem pole siiski rõhu abil tähenduse, vaid tähendusvarjundite muutmine ja esiletõstmine. Ka täiesti afonoloogilise vaba sõnarõhuga keeltes kannab esiletõsterõhk lauses alati semantilis-süntaktilist informatsiooni. Rütmirõhk on tõenäoliselt kõne universaalseid nähtusi, mida ainult osa keeli kasutab sõnatasandil fonoloogiliste vastanduste tekitamiseks. Universaalseks võib nähtavasti pidada ka rõhu osavõttu lausesemantiliste ja süntaktiliste eesmärkide täitmisest [näit. kontrasti väljendamine; uue, tundmatu info (ehk reema) eraldamine vanast, teada olevast infost (ehk teemast) tugevama rõhuga; sõnade süntaktiliste seoste esiletoomine sõnu eri moodi rõhutades]. Kõiki neid ülesandeid täidavad mitmesugused lausetasandi rõhud, mille ühisnimetusena kasutangi terminit *esiletõsterõhk*. Ent pöördugem tagasi sõnafonoloogiasse. Kui me ei püüa eraldada tsentrit perifeeriast, s. o. jätame vaatluse alla ka võõrsõnad, hüüud, onomatopoeetilised sõnad, siis kuuluks eesti keel ülalesitatud tabeli järgi viiendasse prosoodilisse klassi.

Eesti keele pikemates sõnades võib olla mitu rõhku, kusjuures tugevaim on sõna pearõhk. Nõrgemaid rõhke nimetatakse diferentseerimatult kaasrõhkudeks, mis muidugi ei tähenda, et keeleajaloolistes muutustes ei ole kaasrõhu suhtelisel tugevusel olnud mingit tähtsust (vt. Eek, Help 1986). Pea- ja kaasrõhulisi (ehk lihtsalt rõhulisi) silpe on kolme liiki: lühike ja pikk lauge aktsendiga silp ning pikk järsu aktsendiga silp. Kooliõpetuses soovitab Mati Hint (1983a: 68—72) määrata välteid (aktsente) mitmes jalas ainult liit-, võör- ja aktsendivahelduslike liidetega sõnades, rõhutades: «Välde, nagu iga teinegi häälikusüsteemi vahend, saab pikemates sõnades esineda mitu korda . . . » (1983a: 68). See kehtib täielikult ka mitmejalaste lihtsõnade kohta. Iseküsimus on muidugi see, kas koolitunnis nõuda nende sõnade järgsilpides välte määramist või jätta nõudmata. Mittemääramise põhjendus pole ehk saanud päris täpset sõnastust: «Järgsilpides pole vältet vaja määrata aga seetõttu, et seal ei ole pikkade silpide kahesuguse hääldamise võimalust (II ja III väl-det) . . . » (Hint 1983a: 64). Kuigi minimaalpaare II ja III välte vastandusega järgsilpides tõepoolest ei leidu, on siiski ka kaasrõhuline järgsilp kas lauge või järsu aktsendiga (näit. kolmas silp sõnades /s'a.tam'aŋe/ 'sadamate' ja /s'a.tam'aŋe/ 'sadamasse').

Vastamata on küsimus, miks käesolevas käsitluses, kus aktsente on peetud eri liiki rõhkudeks, on sõnas p e a r õ h k /ɤ/ võetud fonoloogiliste üksuste nimistusse (vrd. ka Ariste 1953:98, Viitso 1963c). Tiit-Rein Viitso arvates räägib sellise lahenduse kasuks asjaolu, et mõnedel juhtudel pole pearõhu asend «määratav mingi kindla silbi või fonoloogiliste üksuste ühendite kaudu, nii et rõhu asend oleneb konkreetsest sõnast» (1963c: 150). Uhest jalast koosnevates sõnades poleks pearõhu tähistamine vaja-likki, sest rõhu asend selgub aktsentidest, näit. /v'i.nɛŋe/ 'sg. ill.' —

/ʃin'e.ṣ'e/, */k'u.l'iṣe/* — */kul'i.ṣ'i/* : */kul'i.ṣ'e/*, */h'a.laṭi/* 'impers.' — */hal'a.ṭ'i/* : */hal'a.ṭ'i/*, */m'u.l'aṭi/* 'impers.' — */mul'a.ṭ'i/* : */mul'a.ṭ'i/*, */m'a.rṣis/* 'Marx, sg. el.' — */marṣi.s't/* 'sg. nom.', */l'o.mparti/* 'lombard = lombakas, sg. gen.' — */lomp'a.rti/* 'lombard = pandimaja, sg. gen.', */r'a.ṭeṭis/* 'raketis, sg. nom.' — */raṭ'e.ṭ'is/* 'rakett, sg. in.'. Pearõhu asukoha tuletamine akt-sentide järgi ei ole võimalik mitmejalastes sõnades, eriti kui arvestada praegust olukorda, kus osal võõrsõnadel on pearõhk siirdunud esisilbile (*/s'u.ṛok'āṭ'i/* : */s'u.ṛok'āṭ'i/*), teisel osal aga mitte, mistõttu võib leida pearõhu eri asendeil põhinevaid vastanduvaid minimaalpaare (vrd. */tr'a.ktor'isiki/* 'traktor, sg. el. + ki' — */tr'aktor'i.s'tki/* ~ */tr'aktor'i.s'tki/* 'traktorist, sg. nom. + ki'). Sulgude (nagu liitsõnades, vt. Viitso 1981: 61—62) või mõne spetsiaalse junktuuri sissetoomine aga ähmastaks nähtuse olemust. Kui teada pearõhu asukohta, on kaasarõhkude (ja ka akt-sentide) asukoht predikteeritav. Seda seisukohta ei lükka ümber need harvad juhud, kus kaasarõhu asend annab vastandusi, nagu näit. */k'ō.he-ṭ'umaṭa/* 'kõhetum, sg. abess.' — */k'ō.heṭum^(a)aṭa/* 'kõhetuma, ma-inf.' (vt. Viitso 1979: 144). Silpide loendamise süsteemis tuleb kaasarõhu määramise algoritmi koostamiseks nagunii esitada nende sufiksiste loend, mis säilitavad kolmesilbilisele jalale liitudes omarõhu. Loendisse tuleb nähtavasti võtta ka *mata*-vorm (*/k'ō.heṭum^(a)aṭa/*), samuti pika vokaaliga järgsilbid (*/i.nṛiniṭ'īvi/* : */i.nṛiniṭ'īvi/*). Nõnda asetub Mati Hindi (1973) kasutusele võetud termin *morfoloogiliselt seotud rõhk* oma tegelikesse õigustesse.

Fonoloogias levinud seisukoht «kui mõni keel kasutab dünaamilist rõhku fonoloogiliselt . . . , siis tolles keeles ei või kvantiteet etendada ise-seisvat osa, ja vastupidi» (vt. näit. Hallap 1980: 77) on nähtavasti siiski liiga sirgjooneline.

(Järgneb)

Postuumne Severjanin

REIN KRUUS

«Eile hommikul, kella kümne ajal suri Tallinnas vene luuletaja Igor Severjanin, kellele Eesti oli teiseks kodumaaks. Kirjanik oli 54 a. vana.

Severjanini lüürika suureks õitseajaks olid aastad enne esimest maailmasõda ja sõja-aastad. Tema värssidel, mis on täis värskaid, tabavaid kujusid ning haruldast laulvust, oli eriline suur menu autori enese ettekandel.

Pärast enamlaste oktoobrirevolutsiooni emigreerus Severjanin Eestisse ja asus elama Toilasse, kus ta abiellus eestlannaga. Siitpeale möödus ta elu kaluriküla vaikuses ning ta loomingus kajastus eesti looduse ilu. Severjaninilt on ilmunud rida luuletuskogusid nagu: «Kõuena keev karikas», «Crème des violettes», «Pühajõgi» jt. Peale luuletuskogude on ta avaldanud seotud kõnes romaani «Leandri klaver».

Eestis elades pühendus kirjanik eesti luule tõlkimisele vene keele ning 1928. a. ilmus temalt tõlgetekogu «Eesti luuletajad».

Kirjanik elas viimased kuud Tallinnas, kannatades südamehaiguse all.»

Sellise sõnumi avaldas 21. detsembril 1941 ajaleht «Eesti Sõna» (nr. 17). Samalaadne lühem teade ilmus 24. detsembril 1941 «Postimehe» jõulunumbris (nr. 139/140). Severjanini naiseõde, kadunud Linda Kruut on siinkirjutajale rääkinud, et luuletaja surmast teatati ka ringhäälingus. Nii jõudis kurb uudis kohe Toilasse.

Ilmselt raadio kaudu saadi Severjanini surmast teada ka poedi päriskodumaal. Georgi Šengeli (1894—1956), kes noorpõlves kuulus Severjanini kirjanduslikku lähikonda ja oli hiljemgi temaga kirjavahetuses, on oma värssjärelehüüde kirjutanud 15. III 1942.¹

Väärrib märkimist, et sõja ajal ilmunud entsüklopeediakõites seisab juba kirjas Severjanini surma-aasta 1941 ja kaks lauset tema Eesti perioodi kohta: «Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu S. emigreeris. 1940. a. tervitas ta Eestist palavalt Balti vabariikide vastuvõtmist Nõukogude Liitu.»² Kirjanik Juri Abõzovi koostatud bibliograafiakartoteegi andmetel on Pjotr Pilski (1876—1941) kirjutus Severjaninist publitseeritud Riia väljaandes «Novõi Put» (1942, nr. 14), kuid siinkirjutajal pole õnnestunud sellega tutvuda.

25. mail 1946 korraldas Ulevenemaaline Teatriühing Moskvas Severjanini viimasele loominguperioodile pühendatud õhtu, kus sissejuhatava kõne pidas G. Šengeli ning kolmkümmend Severjanini luuletust luges ette näitleja Aleksandr Beloselski.³ 1946. a. detsembris müüs luuletaja viimaste aastate elukaaslane Vera Korendi osa tema valduses olnud Severjanini arhiivist Kirjanduse Keskarchiivile Moskvas (nüüdne NSVL Kirjanduse ja Kunsti Keskarchiiv). See ei olnudki nii väga lihtne toiming. Enne pidid Nikolai Tihhonov ja Konstantin Simonov arhiivile kirjalikult kinnitama, et Severjanini materjalid väärivad riiklikule hoiule võtmist.⁴ Severjanini pärandi korraldamine lõpetati arhiivis 1948. aastal, kuid kirjandusteaduslikku käibesse need materjalid (mis moodustasid fondi 1152) esialgu ei läinud. 1951. a. ilmunud NSVL Kirjanduse Keskarchiivi teatmik nende materjalide olemasolu arhiivis ei kajasta. Lühiülevaate Severjanini fondist annab alles 1963. a. avaldatud arhiiviteatmik.⁵ Tolleaegsest raamaturinglusest Nõukogude Liidus pidid küll kõrvale jääma ainult kaks Severjanini teost — luulekogud «Менестрель» (1921) ja «Фея Еиоле» (1922)⁶ —, kuid sellegipoolest polnud luuletaja nimi hoopiski heas kirjas. Kirjandusloolised käsitlused, näiteks Anatoli Volkovi omad, ei

¹ Г. Шенгели, На смерть Игоря Северянина. «Таллин» 1984, nr. 4, lk. 61—62.

² Большая советская энциклопедия. Т. 50. Москва, 1944, vg. 617.

³ Trükitud kutse on säilinud G. Šengeli arhiivis (NSVL KKKA, f. 2861, nim. 1, s. 214, l. 4—5).

⁴ Vt. lähemalt: Ю. Красовский, Восемь писательских архивов... Rmt.: Встречи с прошлым. Вып. 5. Москва, 1984, lk. 394—396.

⁵ Центральный государственный архив литературы и искусства СССР. Путеводитель. Литература. Москва, 1963, lk. 403—404.

⁶ Ilmunud Berliinis.

vaiki Severjaninit maha, kuid vaatlevad «dekadentliku luule» lahtris ainult tema revö-lutsioonieelset loomingut.⁷ Akadeemiline kirjanduslugu, kus vastav peatükk on samuti A. Volkovi kirjutatud, leiab, et «Severjanini looming on kodanliku dekadentsi tüüpiline produkt, mis eriti ilmekalt toob esile kodanliku kultuuri ideekihvuse ja äärmise vae-sumise, tema mandumise labaseks väikekodanlikuks estetismiks».⁸ Ka raja taga ei meenutata sel ajal Severjanini Eesti perioodi loomingut kuigi tihti. Tõsi, tema pühen-dusluuletus Aleksis Rannitile ilmus saksa keeles (tõlk. Erich Müller-Kamp) Müncheni ajakirjas «Literarische Revue» (1948, nr. 1, lk. 26).⁹

Alles 1950-ndate aastate teisest poolest peale hakkab Severjanini hilislooming ühis-mälus sagedamini esile kerkima. 1956. a. avaldati neli Severjanini luuletust New Yorgis.¹⁰ Samal aastal tehti katsed pakkuda Riiklikule Kirjastusele avaldamiseks Sever-janini värssromaane «Рояль Леандра» ning «Падучая стремнина». Siseretsensent F. Levin pole aga nende teoste väljaandmist vajalikuks pidanud.¹¹ Iseäralikul kombel saab esi-meseks sõjajärgses nõukogude trükisõnas publitseeritud Severjanini hilisloomingu näi-teks hoopis katke tema epistolaarset pärandist. Nimelt tsiteerib A. Vassiljev oma sõna-võtus Vene NFSV kirjanike kongressil, mis toimus 1958. a. detsembris, kaunis pikalt (kuid ebatäpselt) Severjanini poolt 1938. aastal bulgaaria slavistile Savva Tšukalovile saadetud kirja, kus Severjanin kurdab oma kehvade aineliste olude üle. Seda B. Pas-ternaki vastu suunatud sõnavõttu refereerides toovad Severjanini kirjakatke ära Moskva literaatide leht¹² ja «Literaturnaja Gazeta»¹³, seejärel ka kongressimaterjalide raamat¹⁴. 1962. a. tsiteerib seda kirjakohta B. Smirenski¹⁵ ja nii see rändab kord rohkem, kord vähem moonutatult ühest Severjanini-käsitlusest teise, kuni Hristo Jordanov 1977. a. lõpuks publitseerib kõnealuse kirja täieliku teksti¹⁶.

Severjanini elust sõjaeelses Eestis on esinakordselt pikemalt juttu skulptor Fjodor Bogorodski 1959. a. ilmunud mälestusteraamatus.¹⁷ F. Bogorodski oli 1953. a. Tal-linnas kohanud V. Korendit ja annab edasi tema poolt jutustatu, tsiteerides ka üht Severjanini luuletust («Что нужно знать», 1925). Severjanini pretensioonikat esinemist Prahast 1924. a. kirjeldab oma mälestusteraamatus groteskselt tšehhi ajakirjanik Fran-tišek Kubka.¹⁸ Oma loo Severjaninist lõpetab F. Kubka hävitavate sõnadega: «Nüüd ei loe tema värse enam keegi.» Nii see mälestuste ilmunisajal oligi.

Kirjakatkendid publitseerimisega alanud Severjanini loomingupärandi uusavaldamine jätkus selle teise perifeerse osa — tõlgete — taastrükkimisega. 1959. a. ilmunud vene-keelses eesti luule antoloogias avaldati Severjanini tõlkes viis F. Kuhlbarši, A. Reinvaldi, J. Tamme ja Juhan Liivi luuletust.¹⁹ Neli Severjanini tehtud tõlget leidub 1961. a. ilmu-

⁷ A. Волков, Очерки русской литературы конца XIX и начала XX веков. Моск-ва, 1952, lk. 470—472; 2. tr. Москва, 1955, lk. 465—467.

⁸ История русской литературы. Т. X. Литература 1890—1917 годов. Москва, 1954, lk. 784—785. A. Volkovi käsitlus toob muu hulgas esile Severjanini ja akmeistide luule läheduse, kuid see arvestatav tähelepanek on mattunud vulgaarsotsioloogilisse vahtu.

⁹ Selle Severjanini luuletuse tõlge on hiljem ära trükitud ka raamatus: A. Rannit, Verse an Wiiralt und an das geklärte Gleichnis. Baden-Baden, 1960, lk. 5.

¹⁰ И. Северянин, Из нежданной книги стихов «Очаровательные разочарова-ния». «Новый журнал» 1956, nr. 44, lk. 70—72. Nende nelja hulgas on jälle ka A. Ranniti nime esiletõstev pühendusluuletus.

¹¹ NSVL KKKA, f. 613, nim. 8, s. 278.

¹² «Литература и жизнь» 11. XII 1958, nr. 108.

¹³ «Литературная газета» 12. XII 1958, nr. 147.

¹⁴ Первый учредительный съезд писателей Российской Федерации. 7—13 декабря 1958 г. Стенографический отчет. Москва, 1959, lk. 301.

¹⁵ Вt. Б. Смиренский, Последние стихи Игоря Северянина. «Огонек» 1962, nr. 29, lk. 20.

¹⁶ X. Йорданов, Игорь Северянин в Болгарии. Rmt.: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. Т. 2. Ленинград, 1977, lk. 154—155.

¹⁷ Ф. Богородский, Воспоминания художника. Москва, 1959, lk. 89—90.

¹⁸ F. Kubka, Hlasy od východu. Praha, 1960, lk. 14—16. Aastaarvuga on memuarist nähtavasti eksinud. Severjanin ise on oma luuleõhtute loeteludes märkinud, et ta esines Prahast 1925. a. Vrd. ka: B. Морковин, Пражский ПЕН-клуб и его русские гости. «Československá rusistika» 1968, nr. 5, lk. 294—295.

¹⁹ Антология эстонской поэзии. Т. I. Москва—Ленинград, 1959, lk. 248, 271, 300, 336, 340.

nud antoloogias²⁰ ja üks venekeelses Juhan Liivi valimikus²¹. Välismaal trükiti M. Underi «Suviõhtu maal» ja «Mu kevad» Severjanini tõlkes 1963. a.²²

Ent juba oli kavas Severjanini luuleloomingu ulatuslikum taasavaldamine. Maineka sarja «Biblioteka poeta» plaanis seisab 1960. a. nr. 128 all kirjas ka «suur» Severjanini köide (sari ilmub «suure» ja «väikese» alasarjana).²³ Sama sarja üldplaani on Severjanini köide jäetud ka 1965. a., muutunud on vaid tinglik järjekorranumber (nüüd nr. 133).²⁴ Ilmale tuli raamat siiski alles 1975. a., aga mitte «suures», vaid «väikeses» alasarjas.

Severjanini valimiku väljaandmise üks initsiaatoreid oli kirjandusteadlane Boriss Smirenski (1900—1970). Ta tegutses üsna agaralt ja on käinud ka Eestis Severjaniniga seotud materjale kogumas. Juba 28. XI 1958 on ta Severjanini kohta andmeid palunud Friedebert Tuglaselt, kes vastas talle pikema kirjaga.²⁵ 1962. a. kirjutas B. Smirenski Severjaninist ajakirjas «Ogonjok» ja avaldas seal ka viis tema hilise perioodi luuletust.²⁶ See publikatsioon (milles B. Smirenski muu hulgas esitab katkendi Tuglase kirjast) aitas oluliselt muuta ametlikku suhtumist Severjaninisse ja tasandas teed mitmele järgnevale. B. Smirenski saatesõna visandab ka Severjanini loomingulise arengu kontseptsiooni, mille võib kokku võtta nii: endine veiderdav modernist Severjanin muutus raja taga veedetud aastatega siiraks realistiks ja hakkas kirjutama luuletusi, mis ka ideoloogilisest küljest väärivad nõukogude lugeja heakskiitu. Lihtsuse ja konjunktuursuse tõttu on kontseptsioon püsinud tänini, vähegi adekvaatsema kujutelmaga esitamine osutub keeruliseks.

Severjanini maine tõstmiseks kasutasid (ja kasutavad praegugi) entusiastid ära vahepeal ilmunud andmed Severjanini ja Majakovski kontaktide kohta. Vassili Katanjan (1902—1980) koostatud Majakovski elukroonika 3. trüki (1956) mainitakse, et Severjanin viibis 20. oktoobril 1922 Berliinis kirjandusõhtul, kus esines Majakovski; 1961. a. avaldatud 4. trüki tsiteeritakse lisaks paari lauset Severjanini meenutustest Majakovski kohta.²⁷ Veidi pikem tsitaat neist meenutustest leidub kommentaarides kogumikule «Majakovski kaasaegsete mälestustes».²⁸ Kirjanik Lev Nikulin (1891—1967), kes 1918. aastal oli avaldanud kaks luuletust almanahhis «Поэзокоонец» (see ilmus Severjanini «poetide kuningaks» kroonimise puhul ja sisaldas põhiliselt «kuninga» enda teoseid), on oma mitmel pool ja mitme pealkirja all ilmunud mälestustes pajatanud, kuidas Majakovski olevat plaanitsenud Severjaninit Nõukogude Liitu tagasi kutsuda ja panna ta häid, kasulikke teoseid kirjutama.²⁹ Neile allikaile tuginevad apologetilised lõigud on järgneva kümmeaasta Severjanini-käsitluste *loci communes*.

1963. aastast peale saab juba rääkida tõsisemast kirjandusteaduslikust lähenemisest Severjanini loomebiograafiale. Anti välja kirjanduslooline bibliograafia, mis registreerib ka suurema osa Severjanini Eesti perioodi raamatuid ja hulga Severjaninit puudutavaid publikatsioone.³⁰ 1963. a. detsembris Tartu Riiklikus Ülikoolis toimunud teaduskonve-

²⁰ Эстонские поэты XIX века. Ленинград, 1961, lk. 167, 205, 262, 373.

²¹ Ю. Л и в, Стихотворения. Москва, 1962, lk. 79.

²² «Новый журнал» 1963, nr. 73, lk. 181—183.

²³ Библиотека поэта. Аннотированная библиография (1933—1960). Общий план. Ленинград, 1960, lk. 192.

²⁴ Библиотека поэта. Аннотированная библиография (1933—1965). Общий план. Москва—Ленинград, 1965, lk. 254.

²⁵ F. Tuglas, Valik kirju. «Loomingu» Raamatukogu 1986, nr. 1/2, lk. 55—57.

²⁶ Б. Смирнский, Последние стихи Игоря Северянина. «Огонек» 1962, nr. 29, lk. 20. Selle venekeelse Severjanini-publikatsiooni ilmunisest teatas oma lugejatele ka läti ajakiri «Karogs» (1962, nr. 9, lk. 156).

²⁷ В. Катанян, Маяковский. Литературная хроника. Москва, 1956, lk. 171; 4 tr. Москва, 1961, lk. 172.

²⁸ В. Маяковский в воспоминаниях современников. Москва, 1963, lk. 674. Kõnealuste Severjanini mälestuste ainus teada olev masinakirjaeksemplar on tallel Moskvas Majakovski muuseumis, kus seda siiani on hoitud üpris kiivalt. Trükki on sellest jõudnud vaid juhuslikud pisikatted, üks neist artiklis: М. Немирова, Заговорившие автографы. «Литературная Россия» 20. VII 1984, nr. 29.

²⁹ Vt. näiteks: Л. Никулин, Люди и странствия. Москва, 1962, lk. 58;

Л. Никулин, Годы нашей жизни. Москва, 1966, lk. 129.

³⁰ История русской литературы конца XIX — начала XX века. Библиографический указатель. Под ред. К. Д. Муратовой. Москва—Ленинград, 1963, lk. 369—371.

rentsil esines Valmar Adams ettekandega «Igor Severjanin Eestis»³¹, millest hiljem kasvasid välja tema selleteemalised artiklid.

Skolastiline detailihuvi sunnib nimetama ka Severjanini-artiklit 1964. a. ilmunud üldleksikonis.³² See pole muidugi ainus teatmeteos, mis Severjanini kohta lühiaandmeid esitab, kuid vist just siit on käibele läinud Severjanini vale surma-aasta — 1942. Mee-nutame, et 1944. a. tõi suur entsüklopeedia ära õige aastanumbri, nõndasamuti 1956. a.³³ Ja olgugi et sestpeale on Severjanini elu õiged piirdataumid sadu kordi trükikirjas seisnud, kerkib aeg-ajalt ikka esile ka ekslik aastanumber, viimati hakkas too 1942 silma ühes 1983. a. ilmunud publikatsioonis.³⁴

1964. a. avaldab Vjatšeslav Netšajev Nikolai Roerichi kirju, mille hulgas on kolm kirja Severjaninile 1938. aastast.³⁵ Et Roerich vastates refereerib Severjanini kirju temale, siis annab publikatsioon aimu ka Severjanini tollastest kirjastamiskavadest, kontaktidest jm.

Uute teatmike hulgas on olulisim Anatoli Tarassenkovi (1909—1956) koostatud luulebibliograafia³⁶, mis loeb üles peaaegu kõik Severjanini eraldi brošüüride ja raamatutena avaldatud tööd (välismaal väljaantust on märkimata jäänud H. Visnapuu «Käoorviku» ümberpanek, mis on trükitud 1939. a. Tallinnas). Nimistus on küll mõned apsud (näiteks 1918. a. kirjastuse «Zemlja» margi all ilmunud raamatute väljaandjaks on ekslikult märgitud V. Pašukanise kirjastus) ja mõned trükivead, kuid ikkagi jääb see ka praegu kõige täielikumaks ning paremaks Severjanini teoste loendiks.

Boriss Smirenski saatesõnaga avaldati neli Severjanini luuletust iga-aastases populaarses luulealmanahhis.³⁷ Kahe luuletuse kohta väidab B. Smirenski, et need pole varem kunagi ilmunud, kuid vähemalt ühe puhul ta eksib, luuletus «Наболевшее» on kord juba trükinis olnud.³⁸ Luuletusega «Гармония контрастов» (1935) on juhtunud eksitus. Käsikirjas³⁹ ja esmapublikatsioonis⁴⁰ näeb selle algus välja nii:

Летишь в экспрессе — жди крушенья.
Ткань доткана — что ж, в клочья рви.
Нет творчества без разрушенья —
Без ненависти нет любви.

B. Smirenskil aga on 2. ja 3. rida ühte sulanud:

Летишь в экспрессе — жди крушенья.
Ткань доткана — без разрушенья.
Без ненависти нет любви.

Niisugusel vildakal kujul on luuletus avaldatud ka «Biblioteka poeta» sarja Severjanini valimiku kolmes trükis.

1965. aastal vallandub Jüri Sumakovi Severjanini-aineliste kirjutiste voog. Tema mälestused Severjaninist ilmuvad Leningradi kirjandusajakirjas⁴¹, lühem lugu jõuab ka välislugejale mõeldud väljaandesse⁴². Levinud kirjanduslikus nädalalehes publitseerib J. Sumakov seitse Severjanini luuletust Eesti perioodist.⁴³

³¹ Vt. T. Praks, Vene-estis kirjanduslike suhete teemadel. «Keel ja Kirjandus» 1964, nr. 2, lk. 123.

³² Энциклопедический словарь. Т. 2. Москва, 1964, lk. 365.

³³ Большая советская энциклопедия. Т. 38. [Москва, 1956], lk. 358.

³⁴ М. Цветаева, Письма поэтам. Рмт.: Поэзия. Вып. 37. Москва, 1983, lk. 143.

³⁵ Н. Рерих, Известные письма. «Наш современник» 1964, nr. 5, lk. 102—111.

³⁶ А. Тарасенков, Русские поэты XX века. 1900—1955. Библиография. Москва, 1966, lk. 332—334.

³⁷ День поэзии 1965. Москва, 1965, lk. 221—223. Kaks neist luuletustest sattusid ka valimikku: День поэзии. 1956—1981. Избранное. Москва, 1982, lk. 192—192.

³⁸ «Советская деревня» 6. IX 1940, nr. 13.

³⁹ NSVL KKKA, f. 1152, nim. 1, s. 3, l. 50 p.

⁴⁰ «Вести дня» 29. X 1935, nr. 255.

⁴¹ Ю. Шумаков, Из воспоминаний об Игоре Северянине. «Звезда» 1965, nr. 3, lk. 190—198. Sellest antakse teada ka eesti lugejale: Igor Severjaninist «Zvezdas». «Sirp ja Vasar» 19. III 1965, nr. 12.

⁴² Ю. Шумаков, Игорь Северянин на чужбине. «Родина» 1965, nr. 4, lk. 22—23.

⁴³ «Литературная Россия» 3. IX 1965, nr. 36.

Eesti kirjanikke kunstis

Heino Kiik
(Valli Lember-Bogatkina, akvarell, 1977.)

Igor Severjanin (S. Tsivinski šarž; «Segodnja» 10. XI 1927, nr. 254).

Kuus (!) päeva hiljem avaldab A. Tšakovski toimetatud «Literaturnaja Gazeta» toime-
tuseartiklina anonüümse kirjutise, milles J. Šumakovi publikatsiooni kritiseeritakse
luuletuste saatesõna pärast.⁴⁴ See stampiderohke saatesõna, mis Severjanini pingutatult
«õigena» püüab kujutada, väärrib tõepoolest sarjamist, kuid anonüümkritik, kes pole
rahul ka O. Mandelštami ja B. Pasternaki luuletuste publitseerimisega, näikse siin tege-
likult hoopis mingit muud asja ajavat. J. Šumakovi kirjutamisindu kriitika siiski ei
kahandanud ning järgnevatel aastatel on ta trükkisõnas Severjanini juttu teinud luge-
matu arv kordi kõrvõimalikes väljaannetes, kaasa arvatud jahimeeste⁴⁵ ja kalameeste
almanahhid⁴⁶. Praegu paneb ilmutumiskohtade ekstravagantsus muigama, tollases kir-
jandussituatsioonis aga oli kõnealustel publikatsioonidel isegi kirjandusteaduslik tähtsus.
Nii seisab näiteks J. Šumakovi jahimeestele kirjutatud lugu Vladimir Markovi klassi-
kalise monograafia «Russian futurism» (Berkeley—Los Angeles, 1968) kirjandusnimestikus
kui üks vähesed autoril kasutada olnud allikaid Severjanini hilise elu- ja loomingu-
perioodi kohta.

Tasapisi tegeldi Severjaniniga ka Eestis. Osa Severjanini arhiivist jõudis järk-
järgult F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumisse, kus seda juba 1964. aastal
on korraldama hakatud.⁴⁷ Muuseumi kroonikast nähtub, et 1965. a. kasutas Severjanini
fondi M. Hallikas ja et Severjanini käsikirjadest tehtud mikrofilm saadeti Moskvasse
Lenini-nimelisele Riiklikule Raamatukogule, ka arhiivraamatukogus on keegi uurinud
teemat «Igor Severjanin ja Eesti».⁴⁸ Küllap see oli Valmar Adams, kes 1966. a.
avaldas nimetatud teemal kaks artiklit, ühe vene⁴⁹, teise eesti keeles.⁵⁰ TRU toimetiste
sarjas publitseeris V. Adams Severjanini poemi «Солнечный дикарь»⁵¹, millest omal
ajal jõudis trükkida vaid üks katkend.⁵² Üheaegselt V. Adamsiga publitseeris sama
poemi teksti teise pealkirja all A. Rannit, kes aga on miskipärast ühe osa vahelt ära
jättnud.⁵³ Nimetamist väärivad veel Jugoslaavia kirjandusajakirjas ilmunud populari-
seerivas laadis artikkel⁵⁴ ja kaks memuaarteost. Kunstnik Juri Annenkov toob oma
mälestusteraamatus ära Severjanini 1931. a. Pariisis kirjutatud luuletuse «Голосистая
могила», mis on pühendatud Olga Sudeikinale (ei ole teada, et see luuletus oleks
varem trükkis ilmunud).⁵⁵ Näitleja Vladimir Gaidarov pajatab sellest, kuidas tema ja
Olga Gzovskaja 1921. a. alguses ühes Severjaniniga Tallinnast Riiga esinema sõitsid.
Severjaninil ei olevat lubatud esinemisõhtut korraldada ja ta olevat pahasea aval-
danud Läti valitsust siunava luuletuse.⁵⁶ Näib siiski, et selle episoodi kirjeldamisel
on memuaristil üht-teist sassi läinud, siin-seal aga on ta jutu ilmekuse pärast paksult
värvi juurde lisanud, nii et päris tõena ei maksa seal öeldut võtta. Severjanini esine-
mised ära ei jäänud: 25. ja 27. jaanuaril 1921 Riias toimunud luuleõhtud olid üpris

⁴⁴ Без ясной цели. «Литературная газета» 9. IX 1965, nr. 107.

⁴⁵ Ю. Шумаков, Ревнитель природы. Rmt.: Охотничьи просторы. 23. Москва, 1966, lk. 190—195.

⁴⁶ Ю. Шумаков, Поэт-рыболов. Rmt.: Рыболов-спортсмен. 26. Москва, 1967, lk. 75—80. J. Šumakovi Severjanini-kirjutiste rohkuse tõttu on siinses ülevaates all-
järgnevalt mainitud vaid mõnda olulisemat, osa ülejäänuid juhatab kätte bibliograafia:
О. Киви, Эстонская литература, фольклор и критика на русском и других языках
народов СССР 1976—1980. Библиографический указатель. Таллин, 1986.

⁴⁷ Vt. Paar sammukest V. Tallinn, 1967, lk. 227.

⁴⁸ Vt. Paar sammukest VI. Tallinn, 1969, lk. 212—213, 215.

⁴⁹ В. Адамс, Игорь-Северянин в Эстонии. Rmt.: Русско-европейские литератур-
ные связи. Москва—Ленинград, 1966, lk. 354—360.

⁵⁰ V. Adams, Igor Severjanin Eestis. «Keel ja Kirjandus» 1966, nr. 8, lk. 468—
477. Veidi muudetud kujul on see taasavaldatud raamatus: V. Adams, Vene kirjan-
dus, mu arm. Tallinn, 1977, lk. 320—327.

⁵¹ В. Адамс, Утопия Игоря Северянина. TRU toimetised. Vihik 184. Tartu, 1966,
lk. 237—252. Publikatsiooni saatesõna on vene keeles taasavaldatud raamatus: V.
Adams, Vene kirjandus, mu arm, lk. 328—338.

⁵² «Последние известия» 27. VI 1925, nr. 143.

⁵³ И. Северянин, Утопическая эпопея. «Новый журнал» 1966, nr. 83, lk. 112—
120.

⁵⁴ Л. Захаров, Игорь Северянин. «Книжность» 1966, nr. 5, lk. 427—434.

⁵⁵ Ю. Анненков, Дневник моих встреч. Т. I. New York, 1966, lk. 282—283.

⁵⁶ В. Гайдаров, В театре и в кино. Ленинград—Москва, 1966, lk. 98—99.
Reaegu sõna-sõnalt kordab seda jutustust O. Gzovskaja memuaarteos: О. Гзовская,
Пути и перепутья. Rmt.: Ольга Владимировна Гзовская. Москва, 1976, lk. 157—158.

menukad. Sapise luuletuse, mida V. Gaidarov tsiteerib, võis Severjanin ju sellegipoolest kirjutada, kuid avaldatuna pole seda küll õnnestunud leida.

1967. a. ilmus artikkel tuntud Nõukogude diplomaadi Aleksandra Kollontai (1872—1952) kohta, milles muu hulgas on publitseeritud Kollontai kiri Severjaninile 21. oktoobrist 1922.⁵⁷ Kollontai oli Severjanini kauge sugulane. Helsingis viibides sattus ta lugema Severjanini äsja ilmunud värssromaani «Падучая стремнина» (1922) ja Norrasse jõudes otsustas läkitada luuletajale sõbraliku sõnumi, milles mainib, et Severjanini suhtumine armastusse, elamustesse on paljus lähedane tema enda omale. Tõenäoliselt tuleb neid sõnu võtta kõige otsesemas tähenduses — Kollontai tegeles neil aastail moraali-teooriaga ja tema armastusekontseptsioon on üsna lähedane Severjanini loomingus väljenduvale armastuseideaalile.⁵⁸ Severjanini-literatuuris aga läks see kirjakoht jälle käiku eelkõige kirjandusvälise apologeetilise argumendina: kui tuntud nõukogude ühiskonnategelane ütleb, et tema elutunnetusel on ühiseid jooni Severjanini omaga, siis ei saa Severjanin olla «paha». Selle tagamõttega on nimetatud ridu tüütuseni tsiteeritud. Esimesena tegi seda vist J. Sumakov oma eestikeelses loos, mis ilmus Severjanini 80. sünniaastapäeva puhul.⁵⁹

Severjanini ümmargust tähtpäeva tähistati Eestis üsna laialt. 17. mail 1967 oli temale pühendatud kirjanduslik kolmapäev Kirjanike Majas⁶⁰, ajalehtedes avaldati mitu kirjutist⁶¹, nende hulgas paraku ka üks vigaderohke kirjatükk⁶² autorilt, kes on pidanud end luuletaja kirjanikunime pärijaks. Aleksandr Gidoni publitseeris Petroskoi venekeelses kirjandusajakirjas käsikirja järgi seitse Severjanini sonetti.⁶³ «Literaturnaja Gazeta» avaldas rahulolematust sellegi publikatsiooni saatesõna üle ja tagantjärele sai «nätsu» ka J. Sumakovi lugu 1966. a. jahimeeste almanahhis.⁶⁴ Ajakiri «Volga» reklaamis 1967. a. alguses, et kavatseb samuti Severjanini luuletusi avaldada, pärast lubas ta seda teha 1968. a.⁶⁵, kuid teoks see kava ei saanud — ju oli «Literaturnaja Gazeta» arvamustel mõju. Teisest küljest — samal, 1967. aastal ilmus üks Severjanini luuletus komsomolikirjastuse «Molodaja Gvardija» poesiakogumikus.⁶⁶

1968. a. publitseeris A. Gidoni venekeelses tõlkes ühe 1930. a. Jugoslaavia ajalehes ilmunud intervjuu Severjaniniga.⁶⁷ Üleliidulisel skandinavistide konverentsil esines A. Gidoni ettekandega, milles puudutas ka Severjanini loomingut.⁶⁸ J. Krivošejevi koduloolises raamatukeses on Severjaninist terve peatükk, milles on käibele toodud vähe tuntud andmeid tema viimaste eluaastate kohta.⁶⁹ A. Gidoni ja J. Krivošejev kir-

⁵⁷ Г. Петров, Меридианы дружбы. «Москва» 1967, nr. 1, lk. 166—168. Seda ajakirjanumbrit on küll väga raske kätte saada, sest seal ilmus ka M. Bulgakovi ülipopulaarse romaani «Meister ja Margarita» lühendatud redaktsiooni lõppjagu. Kollontai kõnealuse kirjaga on seepärast hõlpsam tutvuda uuspublikatsiooni vahendusel kogumikus: Сокровища душевной красоты. Москва, 1984, lk. 258—259.

⁵⁸ Vt. A. Коллонтай, Новая мораль и рабочий класс. Москва, 1919, lk. 43—44.

⁵⁹ J. Sumakov, Severjaninit meenutades. «Looming» 1967, nr. 5, lk. 771—776.

⁶⁰ Vt. «Looming» 1967, nr. 6, lk. 956; eelteade: «Sirp ja Vasar» 12. V 1967, nr. 19.

⁶¹ J. Sumakov, «Eesti, mu teine kodumaa». «Sirp ja Vasar» 19. V 1967, nr. 20; J. Sumakov, I. Severjanin ja Tartu. «Edasi» 14. V 1967, nr. 112; J. Sumakov, Eesti luule esimesest laiahaardelisemast tutvustajast. «Noorte Hääl» 23. VII 1967, nr. 172; Б. Иыги, «Как хороши, как свежи будут розы...» К 80-летию со дня рождения И. Северянина. «Молодежь Эстонии» 16. V 1967, nr. 93; А. Гидони, Над страницами одного романа. «Нарвский рабочий» 1. VIII 1967, nr. 90.

⁶² В. Северянина, Мир поэта. К восьмидесятилетию со дня рождения И. Северянина. «Советская Эстония» 17. V 1967, nr. 114.

⁶³ А. Гидони, Читая Северянина. «Север» 1967, nr. 2, lk. 111—114.

⁶⁴ Л. Усенко, Мера историзма, мера объективности. «Литературная газета» 11. X 1967, nr. 41.

⁶⁵ «Волга» 1967, nr. 3, tagakaas; nr. 8, tagakaas.

⁶⁶ И. Северянин, Все они говорят об одном... Rmt.: Песнь любви. Москва, 1967, lk. 209; 2. tr. Москва, 1971, lk. 274.

⁶⁷ А. Гидони, Игорь Северянин... и другие. Rmt.: День поэзии Севера 1967. Петрозаводск, 1968, lk. 160—164.

⁶⁸ А. Гидони, Скандинавия в творчестве В. Я. Брюсова, А. А. Блока и И. В. Северянина. Rmt.: Тезисы докладов IV всесоюзной конференции по истории, экономике, языку и литературе Скандинавских стран и Финляндии. Ч. 2. Петрозаводск, 1968, lk. 352—356.

⁶⁹ Е. Кривошеев, Курорт Нарва-Иыэсуу. Таллин, 1968, lk. 65—72. Vt. ka täiendatud ja täpsustatud uusväljaandeid: Е. Кривошеев, Нарва-Иыэсуу. Таллин, 1971, lk. 92—101; seesama, Таллин, 1978, lk. 82—90.

jutasid kahe peale pikema käsitletuse «Igor Severjanin Eestis» ja pakkusid seda 1969. a. kirjastusele «Eesti Raamat», kuid teos jäi ilmunuta.

Kaluugas avaldas ulatusliku erikäsitletuse Majakovski ja Severjanini kirjandussuhete kohta Konstantin Petrossov⁷⁰, sama teema võttis ette ka Oleg Kostõlev⁷¹.

Kuriosse arusaamatuse tõttu sügenes Severjanini-literatuuri teema «Severjanin Voronežis / Severjanin ja Platonov». Nimelt korraldasid kohalikud luulehuvilised 21. VII 1920 Voronežis Severjanini loomingu õhtu.⁷² Tuntud kirjanik Andrei Platonov, kelle tollast isepärast maailmavaadet võib siiski iseloomustada ka sõnaga «ultrapahempoolne», avaldas seepeale ajalehes kirkliku artikli, kus pidas Severjanini luuletuste lugemist pursuivaimu manifesteeringuks.⁷³ Urituse korraldajate poolt vastas talle samas ajalehes arukalt ja tasakaalukalt kultuuritöötaja Saminski.⁷⁴ Üks Voroneži kodu-uuriaga aga kirjutas nüüd kõige selle põhjal värvika loo, kuidas Severjanin (kes 1918. aastast peale Eestis elas!) olevat 1920. a. Voronežis esinemas käinud ja Platonovilt vastulöögi saanud.⁷⁵ Sama diletantlikult on kõnealust ajalehepoleemikat valgustanud Viktor Tšalmajev.⁷⁶ Sergei Sanin on ülikooli lehes püüdnud eelmisi käsitletusi pea peale pöörata ning tõlgendada omaaegset mõttevahetust Severjanini kasuks ja Platonovi kahjuks, ent tema lähtub fantastilisest versioonist, mille kohaselt Severjanin 1920. a. salaja üle piiri Venemaale läks, kähku Voroneži sõitis, seal korra esines ja kohemaid Eestisse tagasi pöördus, ilma et sellest reisist kusagile mingit jälge oleks jäänud.⁷⁷ V. Tšalmajev on oma kirjatöö levitamisel olnud väga edukas⁷⁸, nõnda on tema looesitus «peale jäänud» ja võib-olla jätkab oma ringkäiku uutes Platonovi-käsitletustes. Palju kära eimillestki.

Seesama Leningradi «Zvezda», mis neli aastat varem oli avaldanud Sumakovi mälestusi Severjaninist, trükkis 1969. a. ära Riia kirjaniku Arseni Formakovi (1900—1983) meenutused.⁷⁹ A. Formakov elas 1920-ndatel aastatel Daugavpilsis, Severjaninit tundis ta hästi. Seetõttu on tema mälestused tõetruud ja usaldusväärsed. Saatesõna on neile kirjutanud tuntud luulekriitik Adolf Urban, kes on ka hiljem paaril korral Severjanini kohta sõna võtnud.

A. Gidoni ja J. Krivošejev, keda «Literaturnaja Gazeta» kriitika ei hirmutanud, toimetaskid 1969. a. trükki veel seitse Severjanini sonetti.⁸⁰

1971. a. ilmunud S. Issakovi antoloogias «Postitõllaga läbi Eestimaa» on A. Alliksaare ja M. Pau eestinduses seitse Severjanini luuletust, lisaks lühike, kuid informatiivne autorituvustus ja napp kommentaarium. Kui mitte arvestada H. Visnapuu poolt 1918. a. tõlgitud «Kevadist päeva», mida J. Sumakov tsiteeris «Edasis»⁸¹, siis oli enne «Postitõlla» ilmumist eesti keeles pärast sõda avaldatud vist ainult üks Severjanini luuletus — A. Rannitile pühendatud «On tundeid nõnda varjatuid...» M. Underi tõlkes⁸². Hiljem ilmus neli luuletust ka A. Sanga ümberpanekus⁸³, kuid «Postitõlla»-kogumik on eestlasele praegu ikka veel olulisim Severjanini loomingut tutvustav raamat. Paraku on selles O. Jõe väljendust mööda «skandaalsel viisil toimetatud (või toimetamata)»⁸⁴

⁷⁰ К. Петросов, Молодой Маяковский в литературной борьбе. (Из истории взаимоотношений и творческой полемики с Игорем Северяниным.) Rmt.: Русская литература XX века. (Дюктябрьский период.) Калуга, 1968, lk. 22—46.

⁷¹ О. Костылев, Владимир Маяковский и Игорь Северянин. Rmt.: XXII Герценовские чтения. Филологические науки. Ленинград, 1969, lk. 134—136.

⁷² Vt. eelteadet: «Воронежская коммуна» 20. VII 1920, nr. 160.

⁷³ А. Платонов, Белые духом. «Воронежская коммуна» 25. VII 1920, nr. 165.

⁷⁴ Саминский, «Красный» духом. «Воронежская коммуна» 30. VII 1920, nr. 169.

⁷⁵ Г. Антюхин, Встречи на Воронежской земле. Воронеж, 1969, lk. 161—163.

⁷⁶ В. Чалмаев, Андрей Платонов. Москва, 1978, lk. 23—24.

⁷⁷ С. Санин, Северянин в Воронеже. «Воронежский университет» 6. XII 1978, nr. 39.

⁷⁸ 1984. a. ilmus Voronežis tema raamatu uusväljaanne; muutmataid katkendeid 1978. a. avaldatud raamatust on ta trükinud ka artiklitenä, vt. näiteks: В. Чалмаев, «Нечаянное» и вечное совершенство. Из творческой биографии Андрея Платонова. «Литературная учеба» 1984, nr. 5, lk. 130—140.

⁷⁹ А. Формак, Встречи с Игорем Северяниным. [Предисловие А. Урбана.] «Звезда» 1969, nr. 3, lk. 173—181.

⁸⁰ «Радуга» 1969, nr. 9, lk. 65—68.

⁸¹ J. Sumakov, I. Severjanin ja Tartu. «Edasi» 14. V 1967, nr. 112.

⁸² M. Under, Ääremail. Stockholm, 1963, lk. 82—83.

⁸³ A. Sang, Laenatud laulud I. Tallinn, 1973, lk. 169—173.

⁸⁴ O. Jõgi, Silmapiiride avardaja. Sergei Issakov 50. «Keel ja Kirjandus» 1981, nr. 10, lk. 639.

raamatus juhtunud äpardusi ka Severjaniniga. Nimelt on luuletuse «VI sekstiin» 12 viimast rida laotud hoopis ritornelli «Eesti kaljude pealt» lõppu, mistõttu selles väljandes on sel teosel 36 värssi asemel 48 värssi ja, nagu koomiliselt konstateerib kommentaar lk. 631, luuletus ei vasta «täpselt traditsioonilise ritornelli vormile». Pisivääratusi on ka daatumeis ja raamatupealkirjade tõlgetes.

Ulevaatlük ja andmete poolest usaldusväärne on B. Smirenski kirjutatud artikkel Severjanini kohta kirjandusentsüklopeedias.⁸⁵ Üksteist aastat pärast B. Smirenski surma ilmus tema allkirja kandev artikkel Severjanini kohta Lermontovi entsüklopeedias⁸⁶, kuid see erikäsitus on kehvem kui üldartikkel: siin pole registreeritud kuigi palju Severjanini pöördumisi Lermontovi luule või isiku poole.

1974. a. taasavaldati kümme Severjanini tõlget eesti luulest antoloogias, mis ilmus «Библиотека поэта» väikeses sarjas.⁸⁷ Aasta pärast ilmus lõpuks samas sarjas ka Severjanini luulevalimik.⁸⁸ Selle tekstid on valinud, redigeerinud ja kommenteerinud Jevgeni Prohhorov, kes on avaldanud mitmeid töid XX sajandi algupoole vene kirjanduse alalt, ent Severjanini vastu polnud seni mingit erihuvi üles näidanud. Hoolimata sellest on valimik päris korralik. Umbes $\frac{2}{3}$ luuletusi pärineb aastaist 1907–1917, märksa pikema ja viljakama perioodi (1918–1941) loomingut esindab ebaproportsionaalselt vähe teoseid. Aru võib aga saada ka koostaja valikupõhimõttest: vene kirjanduse ajaloo üldpildi seisukohast on muidugi olulisemad Severjanini varased teosed, just neid on omal ajal tsiteeritud, jälgendatud, parodeeritud, kritiseeritud, ja nõnda aitab nende rohke taasavaldamine kaasa muu omaaegse kirjanduse paremale mõistmisele. J. Prohhorovi tekstoloogitöö on vaieldavam. Siinkirjutaja ühineb A. Urbani arvamusega, et Severjanini isepärast võõrsõnade ja -nimede kirjutust on valimikus asjatult muudetud.⁸⁹ Luuletus «Привет Союзу» on trükitud moonutatud ajakirjapublikatsiooni järgi (Severjanini teadmata jäeti seal üks nelikvõrrs ära), mitte varem ilmunud täieliku teksti põhjal⁹⁰; eksitusest luuletuse «Гармония контрастов» tekstiga oli eespool juba juttu. Luuletustel «Блестящая поэза» ja «По Швейцарии» on ära jäetud pühendus (vastavalt Carl Sarapile ja Agathe Veeberile). Kolm luuletust, mis pärinevad 1919. a. teoseid sisaldavast kogust «Менестрель», on ekslikult saanud dateeringu 1921 — kogumiku ilmumisaasta. Ebatäpsusi on teisteski daatumites, norida saab ka kommentaaride kaudu. Leningradlastest toimetajad oleksid võinud näiteks märgata, et Veimarn pole mitte «linn Eestis», nagu on öeldud lk. 464, vaid praegu Leningradi oblastisse jääv raudteejaam omaaegsel liinil Petrograd–Narva. Valimiku eessõna on kirjutanud luuletaja Vsevolod Roždestvenski (1895–1977), kes revolutsioonieelsetel aastatel algaja kirjamehena Severjaniniga isiklikult oli kokku puutunud. Severjanini Eesti perioodist ei ole V. Roždestvenski kuigi palju teadnud, mistõttu käsitlese see osa on kesine. Huvi pakub aga eessõnas veidi kärbitult äratoodud kiri, mille Severjanin oli saatnud Roždestvenskile Narva-Jõesuust 20. VII 1941.⁹¹

Kõnealune valimik on seni ainus Nõukogude Liidus ilmunud Severjanini raamat. 1978. ja 1979. a. on see muutmatul kujul uuesti välja antud, ehkki miskipärast märketa, et tegemist on kordustrukiga. Välismaal on avaldatud Severjanini «Victoria Regia» (1916) ja veel mõne revolutsioonieelse kogumiku reprintsid (faksiimileväljaanded). Täpsed andmed nende kohta siinkirjutajal puuduvad, kuid seda, et Severjanini hilisloo-

⁸⁵ Б. Смирнский, Северянин, Игорь. Rmt.: Краткая литературная энциклопедия. Т. 6. Москва, 1971, вг. 717–718.

⁸⁶ Б. Смирнский, Северянин, Игорь. Rmt.: Лермонтовская энциклопедия. Москва, 1981, lk. 500.

⁸⁷ Поэты Эстонии. Ленинград, 1974, lk. 133, 155, 180, 217, 241, 421, 422, 424, 427, 428.

⁸⁸ И. Северянин, Стихотворения. Ленинград, 1975.

⁸⁹ А. Урбан, Не подводя итоги... «Звезда» 1975, нг. 89, lk. 197–200. Vt. ka: А. Урбан, Образ человека — образ времени. Ленинград, 1979, lk. 13–22. Raamatu arvustuses teeb A. Urbani Severjanini-käsitlusest omakorda juttu Juri Mineralov: Ю. Минералов, Целое и части. «Вопросы литературы» 1981, нг. 12, lk. 223–227.

⁹⁰ «Советская деревня» 6. IX 1940, нг. 13.

⁹¹ Täielikult on see kiri koos ühe teisega nüüd avaldatud kogumikus: О Всеволоде Рождественском. Воспоминания. Письма. Документы. Ленинград, 1986, lk. 126–128. Seal on ka mujal paaris kohas Severjaninist juttu. Oma kunagistest kokkupuutumistest Severjaniniga on V. Roždestvenski kirjutatud veel mälestusteraamatus: В. Рождественский, Страницы жизни. Москва, 1974, lk. 344–348.

mingut oleks kuskil eri raamatuna uuesti avaldatud, ei ole kuulda olnud. Nõnda on «Biblioteka poeta» valimik üldse olulisim Severjanini uusväljaanne, mille järgi tema luuletusi on trükitud kümnetes temaatilistes antoloogiates.⁹² V. Adams on koguni arvanud, et pärast «Biblioteka poeta» valimiku ilmumist on kõik varasemad publikatsioonid aegunud.⁹³ Seda vahest mitte. Nii varem kui ka hiljem mitmel pool publitseeritud Severjanini luuletuste hulgas on selliseid, mis ei ole «Biblioteka poeta» valimikku sattunud. Näiteks samal 1975. aastal avaldas J. Sumakov komsomolikirjastuse luulealmanahhis kuus Severjanini luuletust, millest kolm on valikraamatust välja jäänud.⁹⁴ Seega peab tõsisem Severjanini-huviline peale «Biblioteka poeta» kõite vaatama ka teisi publikatsioone. Päris tõsine huvi eeldab muidugi Severjanini eluajal ilmunud trükiste ja luuletaja arhiivi poole pöördumist.

1975. a. käisid «Noorte Hääle» ajakirjanikud Toilas ja külastasid ka Severjanini naiseõde Linda Kruuti, kes neile rääkis luuletaja sealsest elust.⁹⁵ Leedu estofiil Jokūbas Skliutauskas on kirjutanud sellest, kuidas A. Rannit 1937. a. Leedumaal Severjanini 50. sünnipäeva puhul avaldas mõõdutundetult ülistava artikli.⁹⁶

Artikli Severjanini ja Brjussovi kirjanduslike suhete kohta kirjutas T. Antšugova.⁹⁷ Teemat see täielikult ei ammenda, kuid teeb teatavaks mitmesugust huvitavat materjali, eelkõige Severjanini kirjad Brjussovile aastaist 1911–1913.

«Keel ja Kirjandus» (1977, nr. 7) reprodutseeris pilditahvil Severjanini elumajana ekslikult kõrvalmaja foto, kuid avaldas järgmise aasta alguses (1978, nr. 2) kodu-uuri Bernhard Pärni õienduse ja õige maja foto. 1978. a. «Keele ja Kirjanduse» mai-number sisaldab 1937. a. Severjaninile Toilasse külla läinud Voldemar Kaljumäe üleskirjutuse vestlusest luuletaja abikaasa Felissa Kruudiga. Vestluse täielikuks mõistmiseks aga on vaja teada, et sel ajal ei elanud Severjanin enam alaliselt Toilas ja oli leidnud endale ka uue elukaaslase. Nõnda on intervjuerija teadmatuse tõttu mitmed küsimused olnud tahtmatult taktitud.

Põhjaliku artikli teemal «Severjanin Bulgaarias» avaldas 1977. a. Hristo Jordanov.⁹⁸ Ühelt poolt on siin toodud andmeid Severjanini loomingu retseptiooni kohta Bulgaarias, teiselt poolt valgustatud Severjanini isiklike kontakte bulgaarlastega ja tema Bulgaarias käike 1931. ning 1933. aastal. Publitseeritud on Severjanini kiri S. Tšukalovile 1938. aastast, mille üks kontekstist väljarebitud ebatäpne tsitaat siiani omapäi mõõda Severjanini-käsitlusi oli rännanud, samuti esitab H. Jordanov artikli tekstis mitu Severjanini vähe tuntud luuletust (viltu on ta lasknud märkusega, et luuletus «Ущелье Рилы» pole varem trükitud ilmunud — Riia ajaleht on selle avaldanud

⁹² Ruum lubab nimetada vaid mõnda viimaste aastate oma: На вольном просторе. Стихи русских поэтов о море. Калининград, 1981, lk. 357–360; Чудное мгновение. Стихи русских поэтов о любви. Барнаул, 1982, lk. 207–211; О братьях наших меньших. Стихи русских поэтов о животных. Благовещенск, 1982, lk. 170, 172; Земли моей лицо живое. Вып. I. Москва, 1982, lk. 269–272; Русский сонет. XVIII — начало XX века. Москва, 1983, lk. 405–416; Русский сонет. Сонеты русских поэтов XVIII — начала XX века. Москва, 1983, lk. 420–424; Мысль вооруженная рифмами. Поэтическая антология по истории русского стиха. Ленинград, 1983, lk. 288–293; Стихи о любви. Ставрополь, 1984, lk. 150–151; Восточные мотивы. Москва, 1985, lk. 167; Страницы русской поэзии. Томск, 1985, lk. 262–280; Песня о Земле и Хлебе. Москва, 1986, lk. 119–120.

⁹³ V. Adams, Vene kirjandus, mu arm, lk. 321.

⁹⁴ Ю. Шумаков, Новый Северянин. Рмт.: Поэзия. Вып. 15. Москва, 1975, lk. 265–267. Joone alla jäägu viide tema kirjutisele almanahhi eelmises andes: Ю. Шумаков, «Читаю Вас: вы нежный и простой...» Поэзия. Вып. 14. Москва, 1975, lk. 264–269. Selle eest tegi «Literaturnaja Gazeta» jälle J. Sumakovile märkuse. Nimelt tsiteeris Sumakov üht Severjanini-paroodiat, öeldes, et selle olevat kirjutanud Aleksandr Arhangel'ski. Tuntud parodisti lesk aga teatas, et tema kadunud mees ei ole selle pilatseose autor (vt. Ф. Архангельская, Увы, написано пером... «Литературная газета» 25. V 1977, nr. 21).

⁹⁵ V. Raudnask, V. Maask, R. Pöder, Kolm külaskäiku Toilas. «Noorte Hääle» 5. IV 1975, nr. 80.

⁹⁶ J. Skliutauskas, Dėl vieno «Redakcijos prierašo». «Kultūros barai» 1975, nr. 1, lk. 56–57. Vt. ka rmt.: И. Скляутаскас, Уроки доброты. Вильнюс, 1980, lk. 72–73.

⁹⁷ Т. Анчугова, Брюсов и Игорь Северянин (к истории литературных взаимоотношений). Рмт.: Брюсовский сборник. Вып. 3. Ставрополь, 1977, lk. 51–62.

⁹⁸ Х. Иорданов, Игорь Северянин в Болгарии. Рмт.: Русско-болгарские фольклорные и литературные связи. Т. 2. Ленинград, 1977, lk. 141–156.

1939. a.⁹⁹). Järgmisel aastal publitseeris H. Jordanov bulgaariakeelse saatesõnaga kolm Severjanini kirja (õieti reisipostkaarti) tema Toila tuttavale Jevdokija Strandellile ja kaksteist kirja S. Tšukalovile.¹⁰⁰ Need kaks H. Jordanovi tööd avardavad oluliselt teadmisi Severjanini Eesti perioodi välisloost. Bulgaarias on Severjaninist kirjutatud ka L. Jelenkov, kuid tema toetub sellele, mis ta Eestis käies kuulis, ning meie jaoks pole tema raamatus midagi uut.¹⁰¹

16. mail 1977 möödus 90 aastat Severjanini sünnist. Juubeldamine oli tagasihoidlik. «Looming» püüdis nupu avaldamisega «Ringvaates».¹⁰² V. Adams kuulutas «Edasis» kurtidele kõrvadele: «Kirjastusel «Eesti Raamat» vääricks plaani võtta Severjanini Eesti-teemalise hilisluule väljaandmine koos asjatundliku kommentaariga — niisugusel raamatul oleks suur esinduslik tähtsus ja kahtlemata hea minek.»¹⁰³

Severjaninoloogias sai oluliseks hoopis 1978. aasta. Moskva uurija Nikolai Hardžijev, üks autoriteetsemaid Majakovski loominguga interpreteerijaid, avaldas rahvusvahelises slavistikaajakirjas artikli Majakovski ja Severjanini loominguliste suhete kohta.¹⁰⁴ See on nimetatud tema põhjalikem käsitus ja üldse üks paremaid kirjandusteaduslikke töid Severjaninist. Kui mujal on peamiselt kirjutatud Severjanini biograafiast ja tema rollist kirjanduses, siis N. Hardžijev analüüsib põhjalikult just tema loomingut, värsistust. Muidugi saab ja tuleb N. Hardžijevi mitmeid kategoorilisi ütlusi vaidlustada, täpsustada ja täiendada (seda on püüdnud teha ka siinkirjutaja¹⁰⁵), kuid tema tööst ei kõlba mööda minna kellelgi, kel asja vastu tõsisem huvi. 1978. a. sai paljundatult kättesaadavaks ka kõige ulatuslikum teada olev Severjanini-käsitus — Eugenie Boronowski (õieti ilmselt küll Jevgenia Boronovskaja) väitekirja «Igor Severjanini elu ja maailmavaade tema luuleloomingus», mis valmis 1976. a. ja tuli kaitsmisele 1977. a.¹⁰⁶ Dissertant on läbi töötanud peaaegu kõik Severjanini raamatud ja see on võimaldanud esile tuua kogu tema loomingut läbivaid kordusmotiveid ning püsivaid teemasid. Muu hulgas lahendab väitekirja metodoloogiliselt väga huvitavat ülesannet: püüab Severjanini luuleteoste põhjal rekonstrueerida tema biograafiat. Eksperiment pole küll päris puhas, peale Severjanini loominguga on autor kasutanud siiski ka teisi allikaid, kuid tulemus väärleb tähelepanu. Ühest küljest läheb eluloo rekonstrueerimine enam-vähem korda, teisest küljest aga teeb J. Boronovskaja luuletuste tõlgendamisel alatasa jahmatavaid prohmakaid, sest ta ei tunne üldse nende reaalelulist konteksti. Väitekirja suurim väärtus aga on selles, et seal esitatud rohke materjal annab ainet ka järeldusteks, mida J. Boronovskaja ise pole teinud või mis koguni kummutavad tema järeldusi. Sest üldiselt on töö diletantlik ja väga paljut seal öeldut ei saa tõena ega tõsiselt võtta. Ometi väärleb väitekirja pigem imetlust kui karmi kriitikat. Selle on kirjutanud 1918. a. Simbirskis sündinud daam, kes kogu elu on töötanud arhitektina ja kes alles 1970. a. hakkas Münsteri ülikoolis slavistikat õppima. Ja vähemalt esialgse ülddettekujutuse Severjanini koguloomingust väitekirja annab, ühtegi paremat nii ulatuslikku ülevaadet pole kuskilt võtta.

1978. a. ilmus veel Stanislav Lesnevski essee, mis arutab S. Nadsoni, V. Benediktovi ja Severjanini kunagise fenomenaalse lugejamenu põhjuste üle.¹⁰⁷ Samal aastal jõuab Severjanini eesti kooliõpetusse — S. Issakovi koostatud fakultatiivtundide õppevahendis on kaks tema luuletust ja lühilülevaade «Igor Severjanin Eestis».¹⁰⁸

⁹⁹ «Сегодня» 24. XII 1939, nr. 355.

¹⁰⁰ X. Йорданов, Известна страница от творчества съдба на Игор Северянин. Писма на Игор Северянин до Е. В. Страндел и С. К. Чукалов. Rmt.: Проблемы на новата българска литература. (Сборник в чест на 80-годишнината на акад. Георги Цанев.) София, 1978, lk. 245—269.

¹⁰¹ Л. Еленков, Родена от морето. София, 1978, lk. 170—171.

¹⁰² J. Sumakov, Vene poeet Eesti rannikul. «Looming» 1977, nr. 5, lk. 876.

¹⁰³ V. Adams, Kevadelaulik. «Edasi» 22. V 1977, nr. 119.

¹⁰⁴ Н. Харджиев, Маяковский и Игорь Северянин. «Russian literature» 1978, kd. VI, nr. 4, lk. 307—346.

¹⁰⁵ «Russian literature» 1986, kd. XIX, nr. 4, lk. 341—346.

¹⁰⁶ E. Boronowski, Igor' Severjanins Leben und Weltblick in seinem dichterischen Werk. Münster, 1976 [kaanel 1978].

¹⁰⁷ С. Лесневский, Гул забвения и славы. Rmt.: Поэзия. Вып. 22. Москва, 1978, lk. 105—113. Vt. ka: С. Лесневский, «Я к вам приду...» Москва, 1982, lk. 40—50.

¹⁰⁸ С. Исаков, Русские писатели и Эстония. Таллин, 1978, lk. 188—

1979. a. publitseeris N. Zubkova futurist David Burljuki mälestusi Severjaninist.¹⁰⁹ Faktidest ja kronoloogist pole Burljuk palju hoolinud, publitseerija on kommentaarides püüdnud memuaristi mõõdalaskmisi õgendada, kuid üldiselt pole need mälestused kuigi usaldusväärsed, küll aga värvikad. Palju asjalikum on N. Zubkova saatesõna, mis esitab uusi andmeid Severjanini katsete kohta lülitada 1941. a. nõukogude kirjandusellu ning annab lühiülevaate Severjaniniga seotud materjalidest Leningradi Saltõkov-Štšed-rini-nim. Riikliku Avaliku Raamatukogu käsikirjade ja harulduste osakonnas.

Vene helilooja, pianisti ja dirigendi Sergei Rahmaninovi kirjandusliku pärandi väljaande lisas avaldati 1980. a. neli Severjanini kirja Rahmaninovile 1926. ja 1939. aastast.¹¹⁰ Üldse on hämmastavalt palju publitseeritud Severjanini kirjavahetust, nii tema kirjutatud kui temale kirjutatud läkitusi.

Teema «Severjanin Jugoslaavias» võttis õigupoolest üles juba A. Gidoni 1968. a.¹¹¹ 1976. a. taasavaldati kolm Severjanini tõlget Jovan Dučići luuletustest; omal ajal olid need ilmunud Severjanini kogus «Адриатика» (Narva, 1932).¹¹² 1980. a. avaldas Josip Badalić Zagrebis lühikese kirjutise, milles tõi tõlkes ära kaks Severjanini Jugoslaavia-ainelist luuletust.¹¹³ Teemat «Severjanin ja Dučić» on küll üks kord mõõdamines puudutatud¹¹⁴, kuid rohkem pole Severjanini Jugoslaavia kontaktide käsitlusi teada. Tänavu on Irina Hurgina ajakirja «Junost» aprillinumbris pubitseerinud veel sellekohast materjali, võib-olla ergutab see ka jugoslaavlaste Severjanini-huvi.

Teine oluline teema on seotud Bessaraabiaga. Aastail 1933–1934 elasid Severjanin ja F. Kruut seal mitu kuud, seal on kirjutatud ja avaldatud paljud Severjanini teosed, kuid praegused kirjandushuvilised ei tea sellest kõigest suurt midagi. Teema esmakäsitlaja oli väsimatu J. Sumakov, kes oma lühikese artiklis publitseeris ka luuletused «О том, чье имя вечно ново» ja «Светляки».¹¹⁵ J. Sumakovi kirjutisest sai innustust Mihhail Hazin ning avaldas pika loo, milles ta esitab mitu vähe tuntud luuletust ja Severjanini kirja Semjon Stodulskile 1933. aastast.¹¹⁶

«Geograafiliste» käsitluste hulka kuulub veel Lali Avaliani artikkel Fjodor Sologubi ja Severjanini 1913. a. Gruusia turnee kohta.¹¹⁷

Severjaninist tehakse juttu kõige ootamatutes kohtades. Näiteks mainib Narvas elanud töölisliikumistegelane Boriss Pšenitšnikov mälestusteraamatus «Ja õöst sai hommik» (Tallinn, 1981, lk. 10) oma kooliaega meenutades: «Linna kinos «Skating» esitas revolutsiooni eest põgenenud Igor Severjanin oma luuletusi sellest, kuidas teda on tülgausteni ära tüüdanud nii punased kui ka valged...» (arvatavasti peab B. Pšenitšnikov silmas 28. IV 1923 toimunud Severjanini esinemisõhtut).

191, 201–213; 2. tr. Tallinn, 1985, lk. 188–191, 200–202. Olgu nenditud, et eesti kooliõpilaste kätte jõudis selles raamatus ka 1958. aastast peale käibiv moondunud uittsi-taast Severjanini 1938. a. kirjust S. Tšukalovile. Tsitaadirände uurimise huvides tuleb nimetatud väärdkatke levilana märkida veel värsket artiklit, milles käibevassingute kontsentratsioon ülepea ohtlikule piirile läheneb: М. Иванов, Стихи из железной шка-тулки. «Дружба» 1987, nr. 1, lk. 141–147. Quousque tandem! Miks ei tsiteeri keegi seda kirja täieliku ja autentse teksti põhjal, mis kogunisti kaks korda on publitseeritud (vt. viited 98 ja 100)?!

¹⁰⁹ Н. Зубкова, И. В. Северянин. Неопубликованные материалы. Rmt.: Из исто-рии рукописных и старопечатных изданий. Ленинград, 1979, lk. 142–158.

¹¹⁰ С. Рахманинов, Литературное наследие. Т. 3. Письма. Москва, 1980, lk. 406, 418–421.

¹¹¹ Vt. viide 67.

¹¹² Поэзия Югославии в переводах русских поэтов. Москва, 1976, lk. 65–67.

¹¹³ J. Badalić, Odjek dubrovačkih pjesničkih motiva u lirici SSSR (Igor Sever-janin 1887–1942). «Republika» 1980, nr. 12, lk. 1153–1156.

¹¹⁴ И. Станишич, Иван Дучич и русская культура. Rmt.: Духовная куль-тура славянских народов. Литература. Фольклор. История. Ленинград, 1983, lk. 376. Vt. ka: И. Станишич, Скульптура и поэзия (Иван Мештрович). Rmt.: Русская лите-ратура и зарубежное искусство. Ленинград, 1986, lk. 262–263.

¹¹⁵ Ю. Шумаков, Игорь Северянин в Кишиневе. «Русский язык в молдавской школе» 1982, nr. 1, lk. 56–58.

¹¹⁶ М. Хазин, Пушкинские мотивы. «Кодры» 1983, nr. 4, lk. 52–62.

¹¹⁷ Л. Авалиани, «Грузия... навсегда останется в моей памяти...» Литера-турное турне Федора Сологуба и Игоря Северянина по Грузии. «Литературная Гру-зия» 1981, nr. 3, lk. 191–198.

Nimetada on kindlasti vaja kahe Severjanini mälestusliku proosapala publikatsiooni Moskva arhiivikogumikus.¹¹⁸ Ühes mälestusküllas¹¹⁹ räägib Severjanin oma kirjanikutee algusest, futurismist, Brjussivist ja Majakovskist, teises lauljanna Jevgenija Mravinast.

J. Boronovskaja märgib oma väitekirja bibliograafias A. Humesky tööd «The neologisms in the poetry of the Russian futurists. Igor Severjanin and V. Majakovsky» (Cambridge, 1955). Paarile järelepärimisele vaatamata ei ole siinkirjutajal õnnestunud sellega tutvuda (kuuldavasti on tegemist käsikirjaga). Vähemalt osaliselt valgustab Severjanini keelekasutust aga üks uuem venekeelne käsitus.¹²⁰

1983. aasta tõi lisa Severjanini trükkis avaldatud kirjavahetusele. Ajakirjade «Russkaja Kniga» ning «Novaja Russkaja Kniga» arhiivis olnud materjalide kogumik sisaldab kaks Severjanini kirja toimetaja Aleksandr Jaštšenkole 1920. ja 1921. aastast.¹²¹ Oma-pärasem on lugu Marina Tsvetajeva kirjaga, mis on avaldatud tema arhiivis oleva mustandivihiku järgi.¹²² Severjanin esines 1931. a. veebruaris kahel korral Pariisis. Ühel neist esinemistest käis ka M. Tsvetajeva, kellele see luuleõhtu jättis väga sügava mulje. Oma vaimustust Severjanini üle avaldas ta 3. III 1931 ka kirjas S. Andronikova-Galpernile (kiri publitseeriti samuti 1983. a.¹²³). Enam-vähem samal ajal on M. Tsvetajeva kirjutanud kirja ka luuletajale endale, kuid ilmselt on see saatmata jäänud või pole adressaadi kätte jõudnud.

Laiemale lugejaskonnale meenutasid Severjanini nime luuletaja Andrei Voznesenski kaks kirglikku, kuid mitte väga pädevat publitsistlikku ülesastumist «Literaturnaja Gazetas».¹²⁴

V. Adams on juba ammu märkinud Severjanini mõju soomerootsi luuletajale Edith Södergranile¹²⁵, kes mullu meil ilmunud tõlkevalimiku kaudu peaks nüüd ka eesti lugejale paremini tuntud olema. 1922. a. avaldas E. Södergran ajakirjas «Ultra» (nr. 5) kirjutise Severjanini kohta ja kahe tema luuletuse rootsindused (nr. 2, 7/8). Gisbert Jänicke on need tõlked uuesti ära trükinud koos kahe käsikirja jäänud ümberpanekuga.¹²⁶ Ka Ernst Brunneri monograafia pöörab palju tähelepanu Södergrani suhetele Severjanini loominguga.¹²⁷ Mõlemas töös on korralik bibliograafia, mis juhatab kätte küsimuse varasemad käsitlused.

Lugenud läbi kõik eespool loetletud kirjutised, sõandas ka siinkirjutaja Severjanini asjus sõna võtta Tartu kirjanduspäeval.¹²⁸ Enam-vähem sama jutu venekeelne lühikokkuvõte ilmus TPEDI konverentsi materjalides.¹²⁹ Vähe tuntud andmeid Severjanini elu ja loomingu kohta on avaldatud «TRÜ toimetiste» 683. vihikus.¹³⁰

¹¹⁸ E. Филькина, Судьба поэта. (Из воспоминаний Игоря Северянина.) Rmt.: Встречи с прошлым. Вып. 4. Москва, 1982, lk. 126—138.

¹¹⁹ See on ka varem trükkis ilmunud: И. Северянин, Беспечно путь свершая... «Балтийский альманах «Аргус»» 1924, nr. 4, lk. 58—60.

¹²⁰ В. Карпова, Окационализмы И. Северянина (на материале глагольного словообразования). Rmt.: Проблемы лексикологии и словообразования русского языка. Москва, 1982, lk. 92—99.

¹²¹ Л. Флейшман, Р. Хьюз, О. Раевская-Хьюз, Русский Берлин 1921—1923. По материалам архива Б. И. Николаевского в Гугеровском институте. Paris, 1983, lk. 316—318.

¹²² М. Цветаева, Письма поэтам. Rmt.: Поэзия. Вып. 37. Москва, 1983, lk. 142—143.

¹²³ «Вестник РХД» 1983, nr. 138, lk. 178.

¹²⁴ А. Вознесенский, Проробы духа. «Литературная газета» 7. III 1984, nr. 10; А. Вознесенский, Экология культуры. «Литературная газета» 9. I 1985, nr. 2. Viimases on ära toodud V. Korendile pühendatud Severjanini luuletus «Последняя любовь» (1940).

¹²⁵ V. Adams, Vene kirjandus, mu arm, lk. 326.

¹²⁶ G. Jänicke, Edith Södergran — diktare på två språk. Helsingfors, 1984, lk. 134—143.

¹²⁷ E. Brunner, Till fots genom solsystemen. En studie i Edith Södergrans expressionism. Stockholm, 1985.

¹²⁸ Vt. A. Kaalep, Tartu kirjanduspäevadelt. «Sirp ja Vasar» 31. V 1985, nr. 22; L. Priimägi, Ettekannetest Tartu kirjanduspäeval 1985. «Looming» 1985, nr. 8, lk. 1150.

¹²⁹ Р. Круус, «Дачное» в творческой биографии Игоря Северянина. Rmt.: Литературный процесс и развитие русской культуры XVIII—XX вв. Тезисы научной конференции. Таллин, 1985, lk. 77—78.

¹³⁰ Р. Круус, Новые данные о жизни и творчестве Игоря Северянина. Rmt.: Литература и публицистика. Проблемы взаимодействия. Ученые записки

J. Šumakovi järjekordne lugu «Toila poeedile mõeldes» leidub «Keeles ja Kirjanduses» (1984, nr. 9).¹³¹

Mullu publitseeris Olga Andrianova uues redaktsioonis kaheksa Severjanini luuletust, mis varem olid teisel kujul ilmunud.¹³² Nimelt tegi Severjanin elu lõpul konjunktuursetel kaalutlustel oma vanu luuletusi ümber. Siinkirjutajat see formaalselt korrektne ja «autori viimast tahet» arvestav publikatsioon siiski ei rõõmusta. Ühekülgne on ka ajakirjas «Ogonjok» ilmunud Severjanini tutvustus.¹³³

Et käesoleva kirjatüki alguses on mainitud ringhäälingut ja Severjanini luule lugemist kirjandusõhtul, siis olgu kompositsioonilise sümmeetria kaalutlusel ka lõpus märgitud, et 24. IX 1984 ja 16. IX 1985 eetris olnud «Telekooli» saates pajatas Severjaninist Jüri Sumakov ja et ENSV Riikliku Vene Draamateatri näitleja Sofia Blücher esineb juba aastaid Severjanini loomingust koostatud luulekavadega.¹³⁴

Mõistagi ei ole siinne publikatsioonide loend täielik. Kindlasti pole siinkirjutajal kõik Severjaninist avaldatu teada, ruumi kokkuhoiu pärast jäi palju teada olevatki nimetamata (esmajoones on märgitud Severjanini Eesti perioodi puudutavaid publikatsioone).¹³⁵ Pealegi aegub see ülevaade väga kiiresti, sest Severjanini 100. sünniaastapäeva eel ja ajal ilmub temaga seotud materjale väga palju. Ent loodetavasti annab ülevaade ka praegusel kujul mingi pildi Severjanini «teisest elust» trükisõnas ja tema loomepärandi saastusest.

ТГУ. Вып. 683. Тарту, 1986, lk. 79—83. Autori lohakuse tõttu on kirjutisse jäänud paar trükiviga. Olgu vähemalt parandatud, et Severjanini poja sünnipäev oli 1. (mitte 31.) august 1922. Veel rohkem eksitavaid apse on lipsanud kalendrikirjutisse (vt. R. Kruus, Igor Severjanin. Rmt.: Kalender 1987. Tallinn, 1986, lk. 115—118). Sõnaühend «ego-futurism» tekkis Severjanini luulepruuki 1911. a., mitte 1912. a., nagu seal kirjas. Raamatu «Raudürt» andis kirjastus «Odamees» välja 1920. a. kevadel, kuid tekstist võib jääda mulje, et see ilmus ühes teistega 1919. a.

¹³¹ See on ilmunud ka raamatus: J. Šumakov, Tartu tiivustusel. Tallinn, 1985, lk. 82—93; loo teine variant on avaldatud vene keeles: Ю. Шумаков, Игорь Северянин в Эстонии. «Таллин» 1985, nr. 4, lk. 99—107.

¹³² О. Андрианова, Новые архивные материалы Игоря Северянина. «Литературная Россия» 6. VI 1986, nr. 23.

¹³³ Н. Храброва, Роса оранжевого часа. «Огонек» 1986, nr. 29, lk. 18—20. Tänavu ilmus ses pooleteisemiljonilise tiraaziga ajakirjas ka viis Severjanini krestomaatilist luuletust (vt. «Огонек» 1987, nr. 9, lk. 9).

¹³⁴ Vt. I. Gratišova, Ravivad luule ja muusika. «Õhtuleht» 2. XII 1982, nr. 276; E. Rajanski, Loomingulised õhtud tehaseklubis. «Õhtuleht» 15. IV 1983, nr. 87; Л. Кашнова, На свидание с поэтом. «Ленинское знамя» 30. III 1985, nr. 62; И. Пустынская, Открыть свое... «Советская Эстония» 24. VIII 1986, nr. 196.

¹³⁵ Seoses revolutsioonielise vene kirjanduseluga on Severjaninist juttu veel näiteks järgmistes mälestusteraamatutes: А. Арго, Своими глазами. Москва, 1965, lk. 92—93; И. Березарк, Память рассказывает. Ленинград, 1972, lk. 71—73; Л. Борисов, За круглым столом прошлого. Ленинград, 1971, lk. 103—108; А. Дейч, День нынешний и день минувший. Москва, 1969, lk. 268—274; И. Кремлев, В литературном строю. Москва, 1968, lk. 6, 18, jpt.

Mõtteid meie folkloristika olukorrast ja perspektiividest

Korrespondentsintervjuu Udo Kolgiga

4. mail sai 60-aastaseks TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri vanemõpetaja Udo Kolg. Juubeli puhul oli ta lühikesi nõus vastama mõnedele toimetuse poolt temale esitatud küsimustele.

Olete üle kolmekümne aasta tegelnud meie rahvaluule kogumise, uurimise ja ülikoolis õpetamisega. Missugusena näete meie regiovärsilise rahvalaulu publitseerimise ja uurimise praegust olukorda ning tulevikuperspektiive?

Saavutused meie rahvaluule kunstiliselt kandvaima liigi — regilaulu — publitseerimisel on ilmsed. Pean siin silmas ennekõike «Vana Kandle» V köite ilmumist. Esmakordselt on meil kaasaegse teaduse nõudlikul tasemel avaldatud ühe kihelkonna kõik laulud. Kuigi Olo Tedre toimetatud suur regilaulude antoloogia jääb kauaks edaspidigi asendamatuks praktiliseks ülevaateväljaandeks, võimaldavad Mustjala laulud regilaulu tundma õppida sügavamal ja täpsemal tasandil — variantide ammendava publitseerimisega kerkib esile rahva kui kollektiivi loominguline rikkus. Rahvamuusika alal on regilaulu tundmise uuele tasemele tõstnud KKI rahvamuusikasektori väljaanded — itkude ja karjaselaulude noodistused nende täielikus variaabluses, samuti heliülesvõtete reproduktsoonid heliplaatidel. Nii on meil niihästi rahvalaulu tekstide kui ka viiside esindusväljaanded, mis teevad võimalikuks osasaamise suurest kultuuripärandist.

Mis puutub uurimise olukorrasse, siis on iseloomulik see, et «Vana Kandle» editsoon on olnud pikka aega meie regilaulu-uurijate keskseim ülesanne. See on olnud töömahukas kollektiivne ettevõtte, milles oma osa on olnud kõigil neil, kes ürituse algatamisel 1955. a. teadusastutuste esindajate nõupidamisel «Vana Kandle» kolleegiumi valiti, ja mitmetel teistelgi (TRÜ folkloristidel on see pikka aega olnud plaaniliseks teaduslikuks tööks). Kõrvalseisjale võib näida töömahu toonitamine liialdusena — mis seal siis on, vaja võtta tekstid arhiivist ja trükkii suunata. Tegelikult on väljaande ettevalmistamine nõudnud mitmekülgset ja põhjalikku tööd. Mõne murdesõna või etnograafilise mõiste tabamisest, mõne kujundi õigest või väärast mõistmisest võib sõltuda variandi idee määramine, tema koht väljaandes. Olen osalenud Haljala köidete ettevalmistustöös ja koostanud Haljala ning Helme köidete kogu muusikaosa (alates kõigi nootide kopeerimisest, heliülesvõtete noodistamisest ja muusikateaduslikust redigeerimisest kuni viisitüüpide määramiseni). Laulude pealkirjade (tüübinimetuste) sõnastamine on olnud aega ja süvenemist nõudev ülesanne. Ülikoolis teoksil olnud Haljala köidete tüübinimetuste määramiseks korraldati 1970-ndail aastail pikk

rida koosolekuid, kus osalesid ka H. Tamper ja O. Kõiva. Määramise eel tutvusid osavõtjad laulu variantidega ja kaalusid senise nimetuse (või nimetuste) sobivust. 1980-ndate aastate algul toimus teine arutlusring kitsamas seltskonnas. Muidugi oli heameel igatüüpi, kui tema esitatud tüübinimetuse sobivaimaks osutus. See sõltus eelnenud töö põhjalikkusest. Eeltöö aga oli vältimatu. Rahvalaulu polegi alati lihtne õigesti mõista, ent teaduslik väljaanne peab lugejale avama laulu idee. Kahetsusväärset kaua kestnud pinget laulude liigitamise põhimõtte alal — kas puhttemaatiline või funktsionaalne liigitus — on nüüd nähtavasti lahenevas, sest Mustjala laulude liigitus on trükkis ilmunud. Rahvalaulude kui sünkretistliku kunsti ammendav puhttemaatiline liigitus on mõeldamatu, see tähendaks kirjandusteadusliku kallakuga ühekiülgust.

Kas peate otstarbekaks, et «Vana Kandle» jätkamine oleks edaspidigi meie regilaulu-uurijate keskseim või koguni ainus tööülesanne?

«Vana Kandle» järgmised köited peaksid küll katkematu järjepidevusega trükkis ilmuma. Meie folkloristide tähtsamaid ülesandeid on anda rahvale kätte tema kultuuripärand kogu rikkuses (oleme ju ses osas oma lähimaist naabreist — soomlastest ja lätlastest — kaugel taga). Kuid püsimine «Vana Kandle» raamides loob teadusliku uurimistöö omalaadse piiratud (ja ongi juba loonud). Kuigi editsoonitöö nõuab mitmesuguseid eriuurimusi, on need suuremal või vähemal määral praktilise suunitlusega ja piiravad vaatevälja kardinaalsete teaduslike probleemide püstitamisel ning lahendamisel. Editsoon ei ole ju iseenesest uurimisprobleem või -teema, vaid praktiline ülesanne, mille lahendus sõltub senistest uurimustest. Kui meil 1950.—1960-ndail aastail toimus elavaidki vabariiklikke konverentse ja teoreetilisi diskussioone rahvaluuleteooria põhiküsimuste alal, siis nüüd pole selliseid olnud juba aastaid. Ja kui esinetaksegi, siis hästi konkreetseteks piiratud teemadel.

«Vana Kannel» on topograafilis-tüpoloogiline väljaanne ja sellisena otstarbekas. Soome koolkonna pärandi põhijoon — tüübi ja tema variantide suhete selgitamine — on elementaarne ja õpetlik. Meil on orjuslaulude alalt avaldatud sari tüübi-monograafiaid ja seal koguni tagasi pööratud normaalkuulde rekonstrueerimisele. Tüübi-monograafiaid võiks ju rohkemgi avaldada (neid on kirjutatud ka ülikooli diplomitöödena). Paraku annab puhttüpoloogiline vaatlusviis, kui sellega peamiselt piirdudagi, mitmeti ühekiülgse interpretatsiooni rahvaluulest, ahendab vaatevälja,

jätab sellele oma pitseri. Jäävad varju rahvaluule kui elavas suulises esituses avalduva sünkretistliku loomingu mitmed olulised küljed, nii vajalikud tema sisu ja tähenduse mõistmiseks. Küllaldaselt määratleda ei tõuse esile loominguline alge ega tegelik kollektiivne looming üksikisikute loomingu summana. Rahvaluulet oleks vaja uurida mitmeti laiemas teoreetilises plaanis ja seda just nüüd, mil elavad rahvaluuletraditsiooni on veel säilinud.

Selgitaksin seda vaatenurka paarist tahust. Tüpoloogilise rahvaluulekorralduse ja vaateviisi üldskeem — rahvaluuleliigi aine koosneb omaette teostest, tüüpidest, need aga oma variantide summast — on ju põhimõtteliselt õige lähtekoht uurimiseks. Kuid see on ikkagi vaid materjali ettevalmistav menetlus, aine korraldamise esimene järk, millele peaks järgnema tõeliste probleemide püstitamine ja lahendamine, sisuliste ning kunstiliste küsimuste analüüs. Sest kui detailne, üksikjuunditeni ja nende osadeni minev variantide analüüs ka poleks, kui selle kõige üldisemaks, tervet käsitlust hõlmavaks raamiks jääb ainult tüübi koosnevus variantidest, on lõpptulemuseks deskriptiivne, pealiskaudne käsitlus. Skeem, mille järgi variantid kujunevad tüübi geneetilise hargnevusena, toob kaasa traditsiooni, säilitavate jõudude ning algvormi kunstilise kaalu ülehindamise ja kallutab rahvaluulet pidama inertsemaks, kui see tegelikult on olnud. Regilaulu variaablus on nii suur ja mitmekülgne, et tõstab esile vajaduse pida improvisatsioonilist alget, laulude loomingulist ümberkujundamist ja täiendamist teoreetiliselt kaalukamaks, kui seda seni on arvatud. On palju laule, kus üksiklaul (variant) iseseisva kunstilise tervikfaktina on tähendusrikkam kui tema sõltuvus tüübiseostest, kus tüüp kui tervik osutub teoreetiliselt illusiooniks.

Võidakse küsida: kas see pole mitte mõne laulurühma uurimisel võrsunud abstraktne liialdus, mis ei kannata üldistamist? Ei, see pole liialdus. Arvan, et tüpoloogilist vaatlusviisi on vaja uurimistööks laiendada ja täiendada.

Et laulu üks konkreetne kuju (variant) võib avaldada individuaalse loomingu originaaljooni, mis kunstiliselt või sisuliselt mõjuvad kaalukamatena kui tüübiseoste osutavad jooned, on ammu tuntud kogemus. Seda kui oma tähelepanekut avaldas Kaarle Krohnile üliõpilane Hella Murrik, seda tunnetas kunstnik Kristjan Raud, seda kui teoreetilist üldistust on markeerinud vene nõukogude folkloristid Juri Sokolov ja Anna Astahhova; eelkõige on seda mõistnud aga meie Jakob Hurt, kes setu kontaminatsioone harutades on need avaldanud varianditervikutena, kus tüpoloogiline koostis on iga variandi puhul eraldi märgitud. On muidugi suuri laulurühmi, kus variaablus on väike ja traditsioonihegemoonia suur (lühieepika), kuid arenguloolisest staadiumist sõltuvalt võib neiski laulurühmades märgata suurt variaablust, ühe varianditerviku põhimõtteliselt suurt iseseisvust. Kui silmas pidada

setu lauluvara, mis stadiaalselt on epohhi võrra vanem muust eesti regilaulust, tundub küll, et napp variaablus on suurel määral elava rahvaluuletraditsiooni taandumise näitaja. Ja kui siirduda meie suurlaulikute, näiteks Anne Vabarna või Miko Ode kümneisse tuhandesse värssidesse ulatuva, seni uurimisele puutumata pärandi lähemale käsitlemisele klassikalise mooduga — «tüüp koosneb variantidest» —, jääme abituks nagu tänapäevaste setu improvisatsioonidegi puhul. Meie ees on suurejoonelised variandid, mille tüüpe ei saagi määrata — niivõrd kirju on nende tüpoloogiline koostis, niivõrd paljudest eri laulude kildudest on nad kokku lükitud.

Meie regilaulude omapära piiritledes on ammu räägitud mosaiiktehnikast, uuemal ajal ka valmisdetailide liitmise plokkehitudseks. Arvan, et on ammugi aeg regilaulude tüpoloogia teooriat avardada ja täiendada omaette tüpoloogiakategooria — stereotüüpia — senisest kaalukama arvestamise ja uurimisega. Stereotüüpsed väljendid, lauluosade või värsside ülekanded ühest laulust teise pole oma olemuselt juhusiirdeid või kõrvalise tähtsusega laenud, vaid eelkõige rahvalaulu elava säilitamise ja arendamise loomingutehnika avaldused, sünkretistliku rahvaluule loomingumeetod.

Kui ma omal ajal väitekirja koostades asusin Paistu suurlauliku Liisu Mäe regilaulude tüübikoostist määrama, leidsin peagi, et variandid ei koondunud kindlatesse laulutüüpidesse. Suures osas lauludes, eriti pulmalauludes, ristlesid motiivid mitmesugustes kombinatsioonides siia-sinna, tulid esile kord ühes, kord teises tüübiühenduses või erinevates omavahelistes seostes. Hakkasin siis määrama värsitüüpe, jälgides kõiki sõnaseoseid üle 8000-värsilises lauluvaras. Tuli veenduda, et ka värsid varieerusid nii suurel määral, et ei võimaldanud lauluvara jagamist konkreetseteks värsitüüpideks. Siis leidsin, et püsivaks üksikvärsi tuumadeks olid algriiimiga seotud kindlad sõnapaarid, värsipaari või -rühma vormiliseks tugipunktiks aga parallelsimiga seotud püsiv samade sõnade ühendus. Nimetasin neid stereotüüpiavorme esimeses tutvustavas artiklis alliteratsiooni- ja parallelsimivormelikeks, hiljem olen leidnud, et esimesi on sobivam nimetada algriiimilisteks sõnapaarideks. Kui hiljem uurisin setu rahvalaule, hakkasin nende stereotüüpiavormide laialdast produktiivset esinemust nägema ka seal. Ajapikku kogunes tähelepanekuid nende avaldumise kohta ka soome ja karjala rahvalauludes. Püsivate algriiimiliste sõnapaaride stereotüüpset rakendamist võib hulgaliselt leida ka Kreutzwaldi «Kalevipojas». Algriiimilise sõnapaar, olgu selleks «kodu — kolm», «vesi — veerema» või mis tahes muu eri lauludes esinev samade sõnade seos, võib olla vormiliseks aluseks sootuks erineva sisuga värssidele, see on värsi vormituum ja mudel, aga ühtlasi sisuline aineliselt, pilt või motiivialge. Selliste stereotüüpiavormide paindlikkus, labiilsus on suur, nad on valmisdetailid laulude varieerivaks-

improviserivaks kujundamiseks, otsene vahetu loomingu algmaterjal. Andeka rahvalauliku peas pidi neid talle olema suur hulk ja ta võis ka ise uusi algriiemiseid luua. Olen ammu veendunud, et algriiemilised sõnapaarid moodustavad regilaulutüpoloogia universaalse nurgakivi. Seega ei piisa ammendavaks tüpoloogiaks laulude värsitüüpide määramisest — alles sõnapaar näitab traditsiooni vormipõhja.

Stereotüüpiavormide suurt osatähtsust elavas rahvaluules ja selle loomingulises arendamises on ammugi märganud ka soome folkloristid. Suures soome rahvaluule teaduslikus ülevaates (teoses «Kirjoittamaton kirjallisuus») juhib Matti Kuusi neile korduvalt tähelepanu, kasutades mitmesuguseid nimetusi (kliše, sõnamolekul, pilt, mall, mudel). Oma eeskuju andvas monograafias ingeri lauliku Maria Luukka kohta esitab M. Kuusi suure klišeede registri. On kahju, et laulikuistsuste uurimine meie folkloristikas on jäänud suhteliselt tagaplaanile.

Ja veel üks aspekt. Kui mul TRÜ-s «Kalevala» juubelikonverentsil peetud ettekandes õnnestus näidata mõningate samade sõnapaaride esinemist ühelt poolt eesti, teiselt poolt karjala ja soome rahvalauludes ning «Kalevalas», arvas L. Meri, et selliste sõnapaaride ammendav loend avaks suure perspektiivi rahvalaulude dateerimiseks, nende tegeliku ajaloo kronoloogiaks. Niisugune loend nõuab aga hiiglatööd ja siin ei saa läbi ilma raali abita.

Peaaegu igal suvel olete käinud setude juures nende laule lindistamas. Kuidas hindate setu rahvalaulude tähtsust meie regivärsiliste rahvalaulude ja nende ajaloo selgitamisel, võib-olla koguni rahvalaulu olemuse mõistmisel?

Hindan seda ülisuureks. Arvan, et eesti folkloristika olulisemaid puudujääke on senine setu rahvaluule äärmiselt vähene uurimine. Ometi on setu rahvalauludel tõepoolest otsustav tähtsus nii eesti regilaulude ajaloo kui ka nende olemuse mõistmise seisukohalt. Oleme ju põhiosa oma rahvalaule kogunud ajal, mil elav rahvalaulutraditsioon oli juba suurel määral taandunud või hääbumas uuema kultuuri survel. Setu rahvalaulud aga on kaua püsinud muistse sünkretistliku kunstina täies elujõus. Imestatakse, et setu laulikud oskavad improviseerida regilauluvormis mis tahes teemal. Aga meenutagem — F. Meenius tõstab XVII sajandil esile eesti rahvalaulukute improviseerimisostkust, XVI sajandil oli seda soome laulike kohta märkinud Jaakko Suomalainen. Ilmselt oli improviseerimisostkus varem kogu Eestis üldine. Elavas rahvaluuletraditsioonis avalduvad pidevalt loomingulised impulsid ja saavutused. Või võtame ajaloo küsimused. Meie regilaulud jagatakse pikka aega kõige üldisemalt lüroepilisteks ja lüürilisteks lauludeks, nimetused märgivad ka suuri kujunemisperioode. Olen ühes oma kunagises ettekandes teinud setu rahvalauludele tuginedes ettepaneku lisada kolmas-

ki üldliik — müütilised laulud, mis märgiks vanimat perioodi. Õigupoolest on see vaid J. Hurda liigituse kordamine — mitte asjata pole ta oma setu laulude suurväljaandes esimeseks liigipealkirjaks pannud «Muinasusulised laulud». Need laulud esindavad vanimat sünkretistlikku loomingut, kus kunstitaotluse osa usundilise funktsiooni kõrval on veel suhteliselt väike. Lausa anakronismina mõjub loitsude paigutamine lüüriliste laulude hulka. Soome rahvaluule teaduslikus ülevaates on laulude esimeseks liiginimetuseks «müütilised laulud».

Setu rahvalaulude kogumine on toonud palju rõõmustavaid hetki üliõpilastele. Välipraktika vältel on noorte silmad avanenud rahvaluule tõelisi väärtusi nägema. Mõnigi on väitnud, et alles elavat rahvalaulu kuulates ja selle esitamist nähes on ta hakanud rahvaluulet õigesti mõistma.

Kõige põnevamad aga on mulle olnud setu rahvaviiside probleemid. Juba esimestel ekspeditsioonidel 1950-ndate aastate lõpul hakkas mind vaevama küsimus: mis muusika see on? See omapäraselt kare, ürgselt jõuline mitmehäälsus äratas mitmeid mõtteid, eelkõige aga tema päritolu probleemi, küsimuse, missugune koht tal on muusikaajaloo üldises süsteemis. Naabruses olevates vene külades kohtame hoopis teistsugust, uuemat tüüpi mitmehäälsust. Mitmehäälsuse vanimate vormide otsinguil käisin Moskva, Leningradi ja Minski raamatukogudes ning arhiivides, tutvusin leedu väga arhailise mitmehäälsusega. Lahendusele viis lähemale ekspeditsioon Gruusiasse 1976. aastal, millest mul NSVL Heliloojate Liidu rahvamuusikakomisjoni liikmena oli võimalus osa võtta. Läbisime pika tee Suhhumist Tbilisini, kuulasime viies maakonnas ligi 40 mitmehäälselt laulvat koori. Gruusia mitmehäälsus on väga ürgne, oma kajavas rökkamises on tal teatav stadiaalne paralleelsus setu mitmehäälsusega. Röömsa üllatusega kogesin, et ka mitmetel gruusia kooridel oli oma «kille» — kõrges registris laulev soolohäääl. Aga siis, kui vahetult tutvusin hiljem mordva mitmehäälsusega, veendusin selle suure läheduses setu mitmehäälsusele. Tegemist on muusikaajaloo väga vana vormiga, ürgse soomeugrilise muusikanähtusega, mis on unikaalne teiste vanimate mitmehäälsustüüpide keskel. Seda arvamust jagab ka mordva folklorist N. Bojarkin. Ungari teadlane L. Vikár ilmselt eksib, kui ta nii setu kui ka mordva mitmehäälsust peab venelaenuliseks.

Peale muu on Teid eriti huvitanud eesti rahvamuusika. Meie rahvamuusikateadlaste saavutused on leidnud üliüldulist ja rahvusvahelistki tähelepanu. Missuguses suunas peaks Teie meelest jätkuma eesti rahvamuusika uurimine?

Oma õpilastele mõeldes on mul põhjust olnud suurimat heameelt tunda Ingrid Rüütli tegevuse jälgimisest. Temast on kujunenud meie rahvamuusikateaduse võimekas juht. Rahvamuusikasektori rajamisega

KKI-sse 1978. aastal on ta koondanud enda ümber noori muusikafolkloriste, kes lahendavad tõsiseid uurimisülesandeid. Nõukogude rahvamuusikateaduse äsja surnud korüfee prof. J. Gippiuse idee luua Nõukogude Liidu soome-ugri rahvaste muusikamaterjali kogumise ja uurimise keskus Eesti NSV-sse, mõte, mida toetas ka H. Tampere, on nüüd I. Rütli energilisel korraldusel teoks saanud. Tema organiseeritud üleliidulised soome-ugri rahvaste rahvamuusika konverentsid kõnelevad suurest haardeulatusest. Ja kui ma 1950-ndate aastate lõpul algatasin rahvaühistüüpide määramise ning liigitamise muusikatunnuste alusel ja see esialgu leidis mittemõistmist ning vastuseisugi juhtivate muusikafolkloristide poolt (peeti õigemaks rahvaviiside liigitamist sõnatekstide liikide järgi), siis I. Rütli asus peagi otsekui enesestmõistetavalt just selle korraldus- ning uurimissuuna juurde. Nüüd on tal see omalaadset välja arendatud ning kahe piirkonna (Vadja ja Mustjala) muusikatüpoloogia trükkiski ilmunud. Põhimõtteliselt kiiduväärsed on ka tema algatused raalitehnika rakendamisel — tahaks ainult loota, et tal jätkub kriitilist meelt suurt informatsiooni sisaldava statistika ja andmepankade kasutamisel analüüsiks ja üldistusteks, et ta suudab hoiduda selle informatsiooni tähtsuse ülehindamisest. Kui täiuslikud ka aparatuurid, töödeldud mõõteandmed iganes oleksid, ei suuda nad edasi anda elava muusika täit hingust ja mõju.

Meie rahvamuusikateaduses on üks unarusse jäänud uurimisala, mille läbitöötamist ootab eesti muusikaüldsus. Ma mõtlen rahvamuusika kasutamist eesti heliloojate loomingus. Oleks väga vaja, et üks noor muusikafolklorist võtaks selle oma uurimisteenaks. Ma ei unusta kunagi ülevat hetke VII ülemaailmse muusikakongressi pidulikul avamisel Moskvas Ametiühingute Maja Sammassaalis 1971. aastal — kongressi avapalana kõlas rõdult eesti rahvaviisi töötlus, E. Oja «Kangakudumislaul» Tallinna Kammerkoori esituses.

Milles seisnevad Teie arvates eesti folkloristika arendamise peamised kitsaskohad? Üldsõnaliselt räägitakse meil viimasel ajal palju uurimismeetodite pluraalsusest. Kuid kas pole nii, et teoreetilis-metodoloogiliste küsimuste tõsisemat arutelu meil pigem välditakse?

Kahjuks on see küll nii. Oleks ammu aeg hakata korraldama eesti folkloriste koondavaid ja mobiiliseerivaid, kardinaalseid teooriaküsimusi käsitlevaid konverentse, diskussioone või nõupidamisi. Neid poleks vaja teoretiseerivateks targutusteks, autoriteetsussuhteid klaarivaks moraliseerimiseks, vaid meie väheste jõudude tegevuse praktiliseks koordineerimiseks, innustamiseks ning suunamiseks. Küsimus, kuidas folkloori kätkeatud kultuuririkkusi ka-

sutada tänapäeva inimese vaimseks ergastamiseks, peaks olema teoreetiliselt läbi mõeldud igal folkloristil, mis tahes konkreetse küsimusega ta laiemas või kitsamas aineriingis ka ei tegeleks.

Meie suurte ainekogude kasutamise ning mõne liigi alal juba silmapaistvate publitseerimis- ja uurimistulemuste rakendamise vajadus mitte ainult kitsalt natsionaalsetest huvidest lähtudes, vaid internatsionaalse kultuuri ja teaduse arendamise huvides peaks olema päevselge. Ilmekalt tõusis see esile «Keesles ja Kirjanduses» avaldatud «dialoogis üle lahe» Ülo Tedre ja soome folkloristi Matti Kuusi vahel. Eesti folkloristide töötulemustest sõltub läänemeresoome rahvaste vana kultuuri sisu, ajaloo ja omapära valgustamine. J. Gippius sõnastas kunagi oma veendumuse, et põhjavene rahvamuusikas ilmneb tugev soomeugriline substraat, ja avaldas lootust, et eesti folkloristika saavutused aitavad selgitada ka vene rahvalaulu ajalugu. Leningradi folklorist V. Lapin rääkis viimasel soome-ugri rahvamuusika konverentsil, et ta on jõudnud slaavi ja läänemeresoome rahvaste vastastike mõjustuste peamiste areaalide ning ajalooliste perioodide piiritlemisele. Kui Budapestis toimunud fennougristikakongressil nägin osavõtjate hulgas ka tuttavat kolleegi Saksa DV-st, dr. H. Strobachi, küsisin imestusega temalt osavõtu põhjust. Ta vastas, et soome-ugri rahvaste rahvalaule tundmaõppimine ja selle metodoloogia aitab selgitada ka saksa rahvalaule ainet ning iseloomu ajaloooperioodidel, mille kohta saksa rahvalaules on võrreldamatult vähem andmeid.

Meie folkloristikas on muidugi ilmseid kitsaskohti materiaalse varustatuse osas. Eelkõige paistab aga silma vajadus rakendada arvukamat noort erialast kaadrit — ülesandeid on ju palju ja vastutusrikkaid. Ses suhtes oli rõõmustav lugeda hiljutist akadeemik J. Kahki kavatsust organiseerida etnograafia ja folkloristika instituut. Seda üritust oleks vaja kõigiti toetada.

Kitsaskohtadest rääkides tuleks soovida, et meie folkloristid taotleksid senisest tihedamat koostööd ja heatahtlikumat kollegiaalsust. On vaja rohkem sõbralikku usaldust, püüdu üksteist mõista, üksmeelt. Kahetsusväärne koostöövaegus ilmnes TRU-s peetud «Kalevala» juubelikonverentsil, mis kuulutati vabariiklikuks, kuid tegelikult seda polnud, sest KKI ja Kirjandusmuuseumi folkloristid tundsid end isoleerituna ja sellest osa ei võtnud. Kui mõni juhtiv teadlane aina halvustab kolleegide eriarvamusi, oma positsiooni kasutades käitub ainuvalitsejana ja heatahtliku kriitika asemel rakendab pealekäratamist, toob see kogu rahvalauleteadusele korvamatu kahju. Juba Herderist alates on folkloor kutsutud õilistama inimesi, küllap siis ka folkloriste.

Ernst Enno kodu Valgas on alles

1908. aasta esimese poole töötas Ernst Enno Pärnus J. Linde laevanduse- ja eksportkaubanduseäris tõlgina. Töö oli talle igav ja augustis on ta tagasi Soosaarel. Seal aitas ta haigeks jäänud isal müüa talu juurde kuuluvat metsa. Kevadest 1909 hakkas ta tööle Valga Eesti Krediitühisuses, kuhu teda kutsus ühiseuse palgaline direktor Herman Hellat. Et vanemad olid jäänud vanaks ega suutnud enam talu pidada, müüdi Soosaare.

Ennast Valka sisse seadnud, abiellus Ernst Enno 28. augustil 1909 Elfriede (Ella) Sauliga. Sisseelamine Valga Krediitühiseuse asjadesse ei läinud päris lutsalt, nagu tunnistas Enno kirjavahetus. Äga 1919. aastaks oli ta igatahes nii kaugele, et talle — pärast H. Hellati lahkumist Tallinna — tehti ettepanek täita vakantne koht juhatuses. Paralleelselt tööga Valga Krediitühiseuses alustas Enno 1914. aastal õpetajategevust Grünbergi segakommerts-koolis, kuhu direktor koondas mitmeid eesti kooliõpetajaid. Koolide tegevus Valgas sai õige hoo sisse alles pärast Saksa okupatsiooni. 17. juulist 1918 kuni 1919. aasta kevadeni oli Enno muide Valga Eesti Rahvahariduse Seltsi esimees. Valgas on Enno rohkem kui ühes koolis õpetanud eesti keelt, pisut ka usuõpetust.

Pärast mõningaid kõhkusi Enno teatavasti loobus kohast Valga Krediitühiseuses Läänemaa koolinõuniku koha kasuks, kuigi koolinõuniku palk oli tunduvalt väiksem — sedavõrd väike, et varsti hakkas Enno Haapsalust saatma ametlikesse instantsidesse kaeblevaid kirju, ähvardades kohalt lahkuda. Ei maksa unustada, et Enno pidas peale naise ja tütre ülal ka Tartusse kolinud isa ning ema, kes olid talu eest saadud raha pannud hoiule, kuid peagi oli see kaotanud väärtuse. Haapsallu oli Enno kutsunud riigi haridusnõunik F. Mikkelsaar, kellele Enno koolitunnid olid jättnud hea mulje. Toosama Mikkelsaar muide vallandas lootusetu joomatõve pärast Läänemaa Opetajate Seminari kehalise kasvatususe õpetaja kohalt Ernst Enno venna Pauli. Ka vennale saatis Enno võõrleegioni aeg-ajalt mõne summa.

Möödunud sajandi lõpust peale oli Valga muutunud tähtsaks linnaks, eelkõige tänu raudteele: Valgast lähtus viis raudteeharu. 1911. a. ületas Valga linna eelarve näiteks tunduvalt Viljandi ja Tartu oma. Heal järjel oli ka seltsi- ja hariduselu (Cimze seminari traditsioonid!). 7.—8. augustil 1910 toimus Valgas Eesti karskusseltside kongress, 9. augustil Eesti Kirjanduse Seltsi koosolek. «Säde» teatrimaja avamispidustused 1911. a. lihavõttepühade ajal kestsid kolm päeva, kusjuures nime-

kaid sõna- ja osavõtjaid oli üle kogu Eesti.

K. E. Söödi andmetel elas Enno oma perega Valgas Nikolai uulitsas. Ode Mii-
liil: on säilinud postkaart (KM KO, f. 28, m. 1 : 52) aadressiga Nikolai 14, mis hiljem oli Poska 14 ja praegu on Kingissepa 14. Söödi märkmetes leidub teade, et maja kuulus J. Anilasele. Teisel korral oli Ennol kolm tuba, sissekäik hoovi poolt. Sealt on majal kaks sissekäiku, mis mõlemad viivad teise korruse korteritesse. Allkorrusel elab viimase sõja lõpust peale inimene, kes mäletab, et maja on kuulunud Anilasele. Seda väidab ka endine Valga kooliõpetaja Linda Umalas, kes teab rohkemgi: nimelt et Enno oma perega elas õueväravast sisse minnes lähemas teise korruse korteris. Kõrd lapsena oli ta oma vanema õega, kes oli Enno kolleeg krediitühiseuses, neil külas käinud. Nii võib selles, et maja on õige, üsna kindel olla. Äsja kapitaalremondist tulnud puumaja (seest ilmiselt ümber ehitatud) on heas korras, väljast ilusaks tumellilakaspunaseks värvitud. Ei ole mingit põhjust arvata, et Enno oraa Valgas oleku ajal — kevadest 1909 kuni sügiseni 1919 — mujal oleks elanud. See-
ga oli ta siin üle kümne aastal Haapsalus on Ennol koguni monument, kuigi «arvukama osa oma loomingust, nimelt «Valge õõ» ja «Kadunud kodu», on Enno kirjutanud 1916. — 18. a. Valga Krediitühingu asjaajajana, kuid arvatavasti ka ühe osa luuletisi, mis ilmus 1910. a. raamatus «Hallid laulud». Valgast lahkumise järele soikus enam-vähem tema kirjanduslik produktioon, maha arvatud paarkümmend lastelaulu «Päevalehe» kaasandes «Laste Rõõm» (vt. K. E. Söödi, Pikk luuletaja Ernst Enno elusse tema kirjade tähistusel. «Eesti Kirjandus» 1934, nr. 7, lk. 301). Niisiis pöörakem pilgud Valka, kuigi Valga muidugi ei anna nii head ainet kui Haapsalu sentimentaalseteks pildikesteks lastest ümbritsetud, oma tervist ürituse heaks ohverdavast kalavinskites sensitiivist, kelle silmad meretuules tihti märgunud.

Kes Enno luulet põhjalikult tunneb, teab, et just ligikaudu aastail 1916—1918 on ta kirjutanud laulud, mis annavad tunnistust intensiivsest «hingeelustööst». Neis avaldub Enno kui mõttetark või mõtetarkuse laulik. Ei varem ega hiljem ole tema panteism väljendunud nõnda ehedalt ja pinevalt, lausa ekstaatiliselt, valitsedes absoluutselt nii hetkemeleolu (mille panteismiekstaas endasse absorbeerib) kui ka olustiku üle (mida peaaegu ei märgatagi). Võib öelda, mis tahes nende luuletuste kirjandusliku väärtuse kohta — see kõik on vaid sõrme arvustamine (Sõrm näitab Kuud, loll vahib sõrme — orientaalne va-

nasõna). Oma Kuule oli Enno Valgas kõige lähemal.

Aga olgu kuude ja sõrmedega kuidas on, mälestustahvlit tohiks maja nr. 14 Kingissepa tänaval Valgas ikkagi väärida.

Juhust kasutades tahaksin teha väikese, lõppkokkuvõttes võib-olla mitte just olulise, kuid siiski huvipakkuva kõrvalepõike Enno ja Tuglase suhete juurde, sest neist on siin-seal jälle juttu tehtud. Järgnev tekst pärineb K. E. Söödi käsikirjast, mis on dateeritud 16. VIII 1934 ja pealkirjastatud «Märkus Päevaraamatu jaoks» (KM KO, f. 173, m. 31 : 4, l. 1.).

«Rääkisin luuletaja E. Enno üle advokaat Max Pässiga, kes oli Haapsalust suvitamast tulnud, kus ta oli ka hiljuti surma läbi lahkunud luuletaja leske ja tüdart külastanud. Muuseas seletas M. P., tema olevat enne Haapsalusse sõitu rääkinud

Eesti Kirjanduse Seltsi esimehe, kirjanik Fr. Tuglasega Enno ilmutata luuletuste käsikirjade kirjutamise pärast. T. olevat nende kohta eitaval seisukohal. Ütelnud: Enno suri [juba siis], kui ta viimane luuletuskogu «Kadunud kodu» ilmus.

Pr. Elisabet Flussi teadete järele, kes Ennoga kauemat aega tuttav olnud, on Enno seletanud talle, et Fr. Tuglas olnud tema vihane vastane sest saadik juba, kui tema (Enno) «Postimehe» toimetuses töötanud. Siis on kirjutatud tema ühe Tuglase juturaamatu kohta arvustuse, kus ta mõnele puudusele tähelepanu juhtinud... Kui siis 1909. a. Enno «Uued luuletused» ilmunud, olevat Tuglas omapoolse arvustusega Ennole kätte maksnud ning hiljemgi ikka veel juhust oodanud, kus temale (Ennole) saaks kõikaid kodarasse loopida.»

Ann Must

Lisa Hargla parvetusloole

Kirjutises «Siis, kui mindi raatsi peale» (KK 1986, nr. 9, lk. 518–527) olen jälginud omaaegset parvetamist Koival ja püüdnud esile tuua läti päritolu parvetusõnu eesti keeles.

Muude materjalide kõrval olen oma kirjutises kasutanud Valev Uibopuult 1940. a. suvel «Rahvalehes» (nr. 135–158) ilmunud ulatuslikku reportaažisarja ja iseloomustanud seda reportaažis leiduvatele faktidele toetudes nii: «Uibopuu kirjutis on eriti väärtuslik ja huvitav seetõttu, et Koival parvetamise töökirjeldus on sisuliselt sünkroonne. Uibopuu sõitis Läti ettevõtja poolt palgatuna 1928. aasta kevadel parvepoisina Zuldipis mööda Koivat alla. [—] Uibopuu ajalehejutt on õieti uurimuslikku laadi, kus tehakse juttu ka parvetamisest Narva ja Pärnu jõel. Millistest allikatest need andmed on hangitud, see kirjutisest ei selgu. Pole andmeid ka selle kohta, kas ja mil määral on lisainfot nõutatud Koiva parvetuse kohta.»

Pärast kõnealuse kirjutise ilmutist sain huvitavaid lisateateid praegu Lundis elavalt Valev Uibopuult eneselt. Oma kirjas 25. X 1986 täpsustab Uibopuu mõningaid seiku ning annab lahkelt nõusoleku informeerida neist ka «Keele ja Kirjanduse» lugejaid. Ta kirjutab: «Mainitud reportaaži ainekist pärineb tegelikult a. 1938. Olin sel ajal 25 aastat vana ja elukutseline ajakirjanik. Valgas, peamise tööandjana O. Ü. Vaba Maa kontserni ajalehed, milliste kohaliku reporterina töötasin. Ma ei värvanud ennast küll tegelikuks parvetustööliseks Koival, kuid reportaažimaterjali hankimiseks jälgisin kohapeal parvetustöid, nii et kogutud ainekist on tõepoolest autentne. Ka ei viinud mu reportaažireis tegelikkuses Daugavani välja, vaid pöördusin raudteel Valka tagasi kusagilt «poolt teelt». Kõiki üksikasju

nii kauge aja tagant ma ei suuda kahjuks praegu meenutada.

Kui reportaažisari oli valminud, soovis «Rahvalehe» tegevtoimetaja Olev Soots, et laiendaksin aine kõiki eesti parvetusjõgesid käsitavaks. Minu vend elas sel ajal Pärnus ning tema vahendusel sain Pärnus kontakti intervjuudeks inimestega, kes Pärnu jõel olid parvetusega tegelnud. Ise ma ei ole tegelikkuses parvetustöid Pärnu jõel jälginud. Narva jõe osas on lugu sama. Sealt hankis mulle vajalikud materjalid üks mu kolleeg, kes oli tookord Vaba-Maa lehtede esindajaks Narvas.»

12. II 1987 dateeritud kirjas märgib Uibopuu: «...mul ei ole lapsepõlvseid mälestusi Koiva ümbrusest, sest mu lapsepõlv möödus hoopis Kanepi kihelkonnas, Kõlleste vallas. Koiva ja selle maastikud olid mulle Valka asunult otse eksoteiliseks elamuseks, ja nende intensiivsus seetõttu arvatavasti seda mõjukam. Ms. külastasin ühel reportaažimatkal ka kuulsat Koiva jõe «nõida» Surit. [—] Kõnealusel reisil oli mulle väga heaks kaaslasiks ja teejuhtiks üks Valga linna noormees, kes aastate viisi oli neid parvetamisreise kaasa teinud. Ta viis mind just kõigisse kohtadesse, kuhu vaja ja mis olulised.»

Ehk pakub ajakirja lugejaile huvi veel üks lõik: «Minu reportaažisari kadus ilmu-des suurte ajasündmuste varju ja jäi peaaegu tähelepandamatuks, hoolimata koostamisanuse suhtelisest erikaalust. Nüüd olen vahel mõlgutanud selle avaldamist eriraamatuna — kui ajaruumi selleks muude tööde kõrvalt peaks irduma. Muidugi on sel juhul vajalik põhjalikum redigeerimistöö. Võibolla sellega koos meenuks ka veel mõningaid tehnilisi üksikasju. Mureks on muidugi ka tollaegsete fotode kasutuskõlbmatuks muutumine kol-
tunud ajaleheveergudel» (25. X 1986).

Lembit Vaba

Vassili Lõtkini päevikumärkmed Eestist 1926

Väljapaistev fennougrist, üks nõukogude soome-ugri keeleteaduse rajajaid filoloogiadoktor professor Vassili Lõtkin (Illja Vass) sündis 27. (15.) detsembril 1895 (ENE 28. XII ei ole õige) Sõktõvkarist kolme kilomeetri kaugusel väikeses sūrjakomi külas. Poiss, kes kaheaastaselt jäi isata, harjus maast-madalast tööd tegema. Nii õnnestus andekal talunoorukil Tsaari-Venemaa kitsastes oludes lõpetada õpetajate seminar. Kuid alles pärast kodusõda, millest ka V. Lõtkin osa võttis, läks tal 27-aastaselt korda astuda Moskva ülikooli. Ülikooliaastaile järgnes aspirantuur Idamaa Rahvaste Keelte ja Kultuuri Uurimise Instituudi soome-ugri keelte sektiisoonis. Sama instituudi stipendiaadina sõitis V. Lõtkin 1926. a. veebruaris pikaajalisele komanderingule Soome ja Ungari fennougristikakeskustesse. Eriti edukaks kujunes tema teadustöö Ungaris, kus ta lõpetas eksternina Budapesti ülikooli ja sai filosoofiadoktori kraadi töö eest «Az -s névszóképzők a permi nyelvekben» («s-lõpulised sufiksids permi keeltes», Budapest, 1927).

Teaduslik-pedagoogilist tegevust alustas V. Lõtkin 1929. a. Moskva ülikoolis, kuid 1933. aastal ta arreteeriti ja saadeti Kaug-Itta. Pärast vabanemist 1938. a. asus V. Lõtkin elama Orenburgi ning töötas õppejõuna ja kateedrijuhatajana algul Orenburgi, hiljem Rjazani kõrgkoolides. Pärast rehabiliteerimist leidis ta 1959. a. (mitte 1949, nagu väidab ENE) jälle tööd Moskvast, nüüd juba NSV Liidu Teaduste Akadeemia Keeleteaduse Instituudis, kus juhatas 1962. aastast kuni pensionile minekuni 1972. aastal soome-ugri keelte sektorit, tehes samal ajal väga energilist ja laiahaardelist uurimistööd. V. Lõtkini huviring oli erakordselt lai. Ta on kirjutanud ligikaudu 300 artiklit ja 12 monograafiat, tema juhendamisel on rohkem kui 30 mitmest rahvusest aspiranti saanud teadusliku ettevalmistuse. V. Lõtkini õpilasi töötab mitmel pool Nõukogude Liidus, ka Eestis.

Vassili Lõtkin on esimeste komi keele kõrgkooliõpikute «Историческая грамматика коми языка» (Sõktõvkar, 1957), «Современный коми язык» (Sõktõvkar, 1955), «Коми-пермский язык» (Kudõmkar, 1962) autor või autorite kollektiivi juht. Monograafias «Древнепермский язык» (Moskva, 1952) on uudselt seletatud ja analüüsitud vanakomi tekste ning tutvustatud tolle ajani tundmatuid vanakomikeelseid ülestähendusi. Monograafias «Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам» (Moskva, 1955) on lühidalt kirjeldatud tänapäeva permi keeli ja murdeid, valgustatud soome-ugri keelte permi haru kujunemist ja arengut. 1961. a. ilmus Moskvast teine V. Lõtkini fundamentaalne dialektoloogiakäsitus «Кomi-язвинский диалект», milles on üksikasjalikult vaadeldud jasyakomi keele foneetika, grammatika ja sõnavara omapära. Tähtis on ka tema monograafia «Исторический вокализм пермских языков» (Moskva, 1964), mis permi keelte vokalismi ajalugu jälgides andis rohkesti uut soome-ugri keelte häälikuloole.

Vassili Lõtkin rajas ka komi keele sõnavara teadusliku uurimise alused. Oma mitmeaastase töö tulemused võttis ta kokku teoses «Краткий этимологический словарь коми языка» (Moskva, 1970; kaasautor J. Guljajev). Kui aastail 1974–1976 ilmus Moskvast kolmeosaline monograafia «Основы финно-угорского языкознания», esimene täielik fennougristika kursus Nõukogude Liidus, oli V. Lõtkin ka selle fundamentaalse töö autorite kollektiivi juht, toimetaja ning mitme peatüki autor.

Vassili Lõtkin harrastas teadustöö kõrval ka kirjanduslikku loomingut. Ta oli komi nõukogude kirjanduse rajajaid, tuntud poeet ja tõlkija, üle kahekümne luulekogu autor. Oma kirjanikunimena kasutas ta komi nime Illja Vass (Illja poeg Vassili), mis oli pandud talle lapsena.

Vassili Lõtkini nimi on tuntud kogu maailma fennougristidele. Tal oli suur teaduslik autoriteet: kandis Vene NFSV ja Komi ANSV aunimetusi, oli Soome Teaduste

Akadeemia (*Suomalainen Tiedeakatemia*) välisliige, Soome-Ugri Seltsi (*Suomalais-ugrilainen Seura*), Uurali-Altai Seltsi (*Ural-Altäische Gesellschaft*) ja Rahvusvaheline Ungari Filoloogia Seltsi (*Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság*) auliige.

Vassili Lõtkin suri 27. augustil 1981 Moskvas. Tema põrm on sängitatud sünnimaale Sõktõvkari linnakalmistule.

Eestiga ühendasid Vassili Lõtkinit ammuksed sidemed. Esmakordselt käis ta siin 1926. a. detsembri lõpul ja külastas siis ka Tartu ülikooli, et tutvuda eesti keele uurimisega. Tartus kohtus V. Lõtkin ülikooli õppejõudude Villem Ernitsa, Julius Margi, Julius Mägiste ja teistega. Pärast Soomes ja Ungaris käimist kavatses ta lähemas tulevikus tulla Eestisse tagasi eesti keelt õppima. V. Lõtkini külaskäigust Eestisse 1926. a. kirjutasid ajalehed «Päevaleht», «Postimees» ja «Üliõpilasleht». Enne ärasõitu Tartust jutustas V. Lõtkin ajalehekorrespondendile: «Eriti pani mind imestama, kuidas olete teie nii lühikese aja kestel suutnud luua oma emakeelse ülikooli, kus juba on valminud ka rohkesti teaduslikke jõude, kellega mul siinviibimisel on olnud kokkupuutumisi. Teiseks üllatas mind suur eestikeelsete trükitud raamatute arv. Ka eriajakirju on teil rohkesti olemas igal alal. Mind kui keeleteadlast on liigutanud ka see suur vaimustus, millega teil uuritakse soome sugu rahvaste kultuuri.» («Päevaleht» 1. I 1927, nr. 1.)

Ka hiljem käis Vassili Lõtkin korduvalt Eestis, avaldas artikleid Emakeele Seltsi aastaraamatus ja ajakirjades «Keel ja Kirjandus» ning «Sovetskoje Finno-ugrovedenije». Tal olid kuni surmani tihedad sidemed eesti teadlaste Villem Ernitsa, Paul Ariste ja teistega. V. Lõtkin oponeeris eesti keeleteadlaste väitekirju, võttis osa Tallinnas toimunud III rahvusvahelise fennougristide kongressi organiseerimiskomitee tööst. Alates 1974. aastast oli ta Emakeele Seltsi auliige.

Vassili Lõtkini välismaa õppereisist on säilinud päevik, mis asub Komi ANSV-s Sõktõvkari Ivan Kuratovi nimelises Kirjandusmuuseumis — väike mustas kalingurkõites vihik mõõtmetega 11 × 18 cm. Päevikusse on V. Lõtkin jäädvustanud muljeid sõidust Soome, Eestisse ja Ungarisse. Päevik algab 15. veebruaril 1926 ja lõpeb 29. jaanuaril 1928. Tekst on kirjutatud komi keeles, enamasti tindiga, kohati pliiatsiga. Mõned nimed, asutuste nimetused ja raamatute pealkirjad on soome, eesti ja ungari keeles.

Päeviku esimesele leheküljele on Vassili Lõtkini käega kirjutatud: Лыткин Василий Ильич, урож. гор. Устьсысольск, Автономн. область Коми (Зырян) [Ilavas]. U.S.S.R. Stadt Ustjysolsk, Auto[no]misches Komigebiet [Syrjängebiet].

Bruder — Petr Iljitsch Lytkin.
U.d.S.S.R. Moskau, Arbat, Denezny, 16.
Komerad — Schachof Nikolai Aleksandrovitsch.
Ustysolsk, Syrjäniläinen Autonominen Alue.
№ моего пас. 101402.

Ja sellelesamale leheküljele on kleebitud valge paberileht tekstiga:

«See on minu välismaal viibimise päevik (1926—1928). Minu ainus päevik, mis on mingi ime läbi säilinud.
7/IX 73

Lõtkin»

Allpool on tutvustatud päeviku seda osa, mis puudutab sõitu Eestisse.

21/XII—26. *Estonija. Tallinn.** Olen juba teisel soome-ugri maal.¹ Täiskasvanud oskavad vene keelt. Noored ei oska. Käisin täna teatris. Vaatasin ühte eesti naljamängu.² Siinseid inimesed on soomlastega võrreldes tugevama kehaehitusega. Nad on täiesti teistmoodi — elavamad, jutukamad, nobedamate liigutustega. Ka rahvas ise on teistsugune — lühemat kasv, kitsama näoga. Alustan juttu soome keeles — ei saada aru, vene keelest saavad paremini aru.

Hinnad: Sõin (suppi ja kompotti) väikeses sööklas. Maksin 43 Eesti marka (= 22 kop.). Odav! Kuid kesklinnas on kallim. Restoranis hotel'i kõrval võeti hanepraad eest 150 Eesti marka (15 Soome marka = 75 kop.), kohvitassi eest 30 kop. (60 Eesti marka).

Veel teatrist. Teatrihoone on suur, Soome teatrihoone on samasugune, ainult mitte nii ilus (pilet maksab 200 Eesti marka = 20 Soome marka = 1 rbl.).

Restoranis jõin kohvi. Siin juuakse palju õlut ja veini nagu Moskva restoranides. Kõneldakse palju eesti keelt. Mõtlesin, et siin, vennas, võib kergesti keele ära õppida.

* Sõrendatud sõnad on päevikus ladina tähtedega.

(Soomes ei kuulnud ma soome keelt kuskil. Tahtsin raadio osta, et sealt soome keelt kuulata.)

Heidan magama. Pea valutab. Laevasõidul (6 tundi) külmetasin, siis veel merehaigus — lisaks peavalule.

Elu võõrastemajas on väga kallis — maksan 350 Eesti marka ööpäevas (= 35 Soome marka = 1.75 kop.). Jälle läheb palju raha. (Pilet Helsinki — Tallinna maksab 150 Soome marka + Soome viisa 75+5=80 Soome marka, ole sa lahkel!)

Tallinnas otsisin ja otsisin postkontorit, kuid see jäigi leidmata. Läksin sisse ühte kohta, kuhu oli kirjutatud «Postimees», mõtlesin, et on postkontor. Palusin postmarki. «Missugust?» küsitakse. Sest peale Eesti markide on veel igasuguseid. Ütlen, et mul on tarvis just Eesti marke. Kuid me ei konkureeri ju postkontoriga.

Tartu 23/XII. Viie tunniga jõudsin Tallinnast Tartusse. Saabusin kesköö paiku. On külm. Kuu paistab. Jalge all krudiseb lumi. Otsin võõrastemaja. Hirmsasti tahaks süüa. Praegu on veel restoran avatud. Läksin sisse. Sõin kõhu täis. Läksin edasi. Otsima. Leidsingi. Valge sooja toa (mitte väga kalli, 250 Eesti marka = 25 Soome marka). Süda läks kohe kergeks.

Otsisin Ernitsat³. Sain ta kätte. Ta viis mind Põllu⁴ juurde. Põld andis mulle lugeda Zakovi⁵ käsikirju. Meel läks kurvaks, sest oli ainult osa käsikirjadest, ainult mõni leht «Biarmias»⁶.

Ohtul käisin Laidi⁷ juures (Mustonenilt⁸ oli talle kiri). Ei leidnud teda kodunt. Ohtul hiljem tuli ta minu juurde. Nooruke, väga viisakas. Ta lubas tulla homme ja mulle kõike näidata.

24/XII. Väljusime varakult (kella 10 paiku) kodust. Laidiga. Kõigepealt läksime ülikooli raamatukogusse. See asub vanas (XII saj.) kirikus.⁹ Kirik on juba lagunenu. Väga suur kirik on olnud. Raamatukogu on väga suur. Vaatasin ajakirju. Väga palju ilmub eesti keeles.

Siis läksime muuseumi. Muuseum on 5 km linnast väljas. Asub endises paruni mõisas. Väga suur kolmekorruseline hoone, nagu loss. Lõunaks oli meil kõik vaadatud. Olime väsinud. Sõime. Läksin koju. Ohtul lubas tulla [Laid], et näidata mulle linna.

Ohtul tulid Ernits ja Laid. Ernits kutsus koju jõulupuule.

Jõuluõhtul räägitakse saksa perekonnas saksa keelt. Kuusel põlevad küünlad. Ajame juttu. Krõbistame pähkleid ja muud seesugust. Ernits kinkis kõigile raamatud. Siis kustutati küünlad. Istusime «vorsti» sööma. Väike saksa poiss mängib suupilli. Ta on väga jutukas. Kogu aeg räägib midagi, naerab. Räägitakse andekdoote muusikutest ja muud sellist. Räägitakse niisugust lugu: Kord oli väike poiss koos isa ja emaga kontserdil. Poiss oli juba tüdinud ja küsis emalt valju häälega: «Kas kontsert lõpeb siis, kui ta on selle kasti läbi saaginud?»**

Minult küsiti palju kordi, kust ma pärit olen. Vastasin, et Uurali mägedest. Pais- tab, et ei teata, kus on Uurali mäed. Jäädakse vait ja siis küsitakse. Siis ütles Ernits, et sõitsin Moskvast Soome. Niipea, kui kuulsid Moskvat, näoilmed muutusid (vaese- kesed!). Ohtu möödus hästi. Tulin koju ja jäin raskesti magama.

25/XII—26. Kl. 12. Koos Ernitsaga sõitsime maale tema tuttavate juurde (2 t. rongiga põhja poole ja siis veel 1/2 t. jalgsi).¹⁰ Rikas talupoeg. Perenaine ja väikesed lapsed ei oska vene keelt. Teised oskavad. Lauldi palju: vaimulikke ja rahvalaule. Oli lõbus. Üks neiu laulis väga ilusasti (hiljem ütles Ernits mulle, et see on üliõpilane ja andekas poetess)¹¹.

Eestlased on jutukamad ja külalislahkemad kui soomlased. Mõni pärib komide kohta. Ma deklameerisin «Гажаджык, кому аёз, олоў»¹². Väikesele nelja-aastasele poisile paistis see väga naljakas ja ta hakkas naerma. Deklameerisin ka eile sakslaste juures jõulupuul. Hiljem sain teada, et see neiu oli Ernitsa armsam, kellega ta oli seitse aastat kurameerinud. Tütarlaps aga polnud tema tunnetele vastanud. Abiellus teisega, kuigi see teda ei armastanud.

25. XII—26. Ohtul käisin teatris. Tähistati ühe kirjaniku 50. sünnipäeva.¹³

26. XII — 26. Ernits tuli mind vaatama. Ütles, et siia kavatseb tulla magister Mägist¹⁴. Tuli Mägist, väga jutukas, esitab küsimusi. Näiteks selle kohta, kuidas sõita Venemaale uurima läänesoomlaste murret. Hiljem tuli Laid. Ajasime juttu ja siis läksime uuesti linna. Mulle näidati «Emakeele seltsi», üliõpilasmaja, arheoloogia- kabinetti, arheoloogiamuuseumi. Ohtul läksime kolmekesi (mina, Mägist, Laid) teat- risse, Laid on arheoloog, kavatseb samuti sõita Venemaale arheoloogilisi töid tegema.

27. XII 26. Vaatasime jälle linna. Mind saatis Laid. Ohtul kl. 7 esinesin loenguga komidest «Hõimuklubis»¹⁵. Kuulajaid oli umbes 150 inimest. Koosoleku juhataja oli ungarlane¹⁶, esineja komi, kuulajad eestlased. Juhataja ei saa aru, mida esineja

** See lause on kirjutatud vene keeles.

räägib. Vestlesime umbes kaks tundi. Loengu lõpus näitasin pilte. Kuulajad imestasid, kui suured majad on komidel (näitasin kahekorruselise maja pilti ja kuulajad küsisid imestunult, kas selles elab üks perekond).

Pärast loengut esitati küsimusi: Kas komi tütarlapsed suitsetavad? Kas tantsitakse uut tantsu (selle nime olen unustanud)? Kas Komintern mõjutab komi üliõpilasi? Kas ka teie oblastis on nõukogude võim? Missugused parteid on parlamendis? Lõpuks üks tähtis mees (ülemkohtu esimees)¹⁷ kutsus mind homseks lõunale. Siis tuli veel teine minu juurde ja ütles: Ma olin Zakovi hea tuttav. Mul on palju tema pabereid. Leppisime homseks kohtumise suhtes kokku.

28. XII — 26. Täna käisime jälle linna vaatamas. Juhiks oli Arumaa¹⁸ (mustajuukseline noormees). Olime prof. Andersoni¹⁹ juures (väike valgetverd mees, kogeleb veidi). Tema soovitas, et tuleks ajakirja «Komu my»²⁰ kirjutada rahvaluulelane bibliograafia. Siis vaatasime arhiivi, raamatukogu. Kell 3 läksin riigikohtusse. Seal olid suured mehed koos: rahvusjuht Tõnisson²¹ (endine peaminister), prof. Mark²², prof. Põld, prof. Manninen²³. Ernits, üks ungarlane ja veel üks naisterahvas. Räägiti paljudest asjadest. «Miks bolševikud annavad väikestele rahvastele haridust?» — «Et neid enda poole meelitada.» Küsiti, mitu parteid on komi seimis. Otlesin, et üks. Imestavad, kuidas on see võimalik. Siis vastavad ise: See on sellepärast, et teil on üks rahvas.

Ohtuks lubasin kirjutada artikli ida-soome rahvast. Kirjutasin. (Paluti ka minu fotot. Hiljem saadeti mulle «Päevaleht» seal avaldatud artikliga²⁴.) Tulid eestlane Arumaa, magyar. Magyar ei räägi vene keelt, fasz²⁵.

1. — I — 27. Uus aasta. Vana-aastaõhtu veetsime neiti Hauru juures. Oli lõbus ja ei olnud ka. Lauldi. Joodi teed. Vesteldi. Tõmmati loosi (paberilehekestele oli kirjutatud mis tahes: «uus seelik», «kõhuvalu»). Kui kell lõi 12, soovisime üksteisele õnne, surudes kätt. Siis valasime õnne. Koju minnes esitasime vastutuli jaoks küsimusi — neid noormeesi ja noormehed neidudele. Üks neiu esitas küsimuse vastutulevale noormehel, kuid see ei osanud midagi vastata. Neiu jäi kurvaks. Faragó²⁶ küsis ka, kuid jällegi keegi ei ütelnud midagi.

Ohtul sõitsin ära. Mind saatis umbes 10 inimest.

1. V. Lõtkin tuli Eestisse Soomest, kus täiendas haridust Helsingi ülikoolis.
2. Sel õhtul mängiti «Estonia» teatris Hugo Raudsepa komöödiat «Kikerpilli linna-pead» («Päevaleht» 21. XII 1926).
3. Villem Ernits (1891—1982), eesti keeleteadlane, Tartu ülikooli slavistika õppejõud 1919—1959 (vaheaegadega). Oli tegev karskus- ja hõimuliikumises.
4. Peeter Siegfried Nikolaus Põld (1878—1930), eesti koolitegelane, Tartu ülikooli kuraator 1916—1925, prorektor 1925—1927, aastast 1920 ühtlasi pedagoogikaprofessor.
5. Kallistrat Zakov (1866—1926), sürjakomi teadlane, filosoof, etnograaf ja kirjanik, 1919—1921 luges Tartu ülikoolis filosoofiat ja psühholoogiat ning õpetas komi keelt.
6. «Biarimia» («Биармия») — K. Zakovi luuleteos komi rahva elust iidsetel aegadel, meenutab soome eepost «Kalevala». Kirjutatud 1916. a. Soomes vene keeles. Jānis Rainis tõlkis selle 1924. a. osaliselt läti keelde ja avaldas kirjandusajakirjas «Lāčplēsis».
7. Eerik Laid (1904—1961), eesti muinsusteadlane ja etnograaf, õppis 1921—1927 Tartu ülikoolis.
8. Preili Mustonen, Helsingi Akadeemilise Hõimuklubi juhatusel liige.
9. Tartu ülikooli raamatukogu asus 1806—1982 Tartu toomkiriku restaureeritud kooriosas. Tartu toomkirik rajati esialgsel kujul XIII sajandil.
10. V. Lõtkin käis Laiusel ja Siimustis ning jõulupuul Pedriksite perekonnas (Sürjääni teadusmees Eestis. «Postimees» 28. XII 1926).
11. Eeva Niinivaara (sünd. Pedriks), sünd. 1901, filosoofiamagister, kauaaegne Helsingi ülikooli eesti keele lektor, õppis 1923—1928 Tartu ülikoolis. Abiellus soome lektori Martti Niinivaaraga ja asus 1930 Helsingisse.
12. Komi poedi Mihhail Lebedevi (1877—1951) luuletus «Komi vaprus» («Коми збойлун»), kirjutatud 1913. a. Luuletus algab sõnadega «Гажаджык, вокьясõй, олõй» («Elage, vennad, lõbusamalt»). Pärast Oktoobrirevolutsiooni oli see luuletus ärkava komi haritlaskonna hulgas väga populaarne.
13. Tegelikult tähistati 26. XII 1926 «Vanemuise» teatris Oskar Lutsu 40. sünnipäeva ja kirjandusliku tegevuse 25. aastapäeva. Etendati tema näidendeid «Harald teotseb» ja «Kapsapea» (A. J., Oskar Luts 40-aastane. «Postimees» 24. XII 1926; J. P., Kirjanik O. Lutsu mälestuspäev. «Postimees» 28. XII 1926).
14. Julius Mägist (1900—1978), eesti keeleteadlane, dr. phil 1928, Tartu ülikooli õppejõud 1925—1944, aastast 1929 läänemeresoome keelte professor.
15. Akadeemiline Hõimuklubi (asutatud 22. X 1920) propageeris soome-ugri hõimurahvaste lähenemist. 1926. a. oli klubi esimees eradotsent V. Ernits. Ettekanne toimus 28. XII 1926 kell 8 õhtul (Kõne sürjääni maa ja rahva üle. «Postimees» 28. XII 1926).

16. Elemér Virányi (1897—1945), ungari keele- ja kirjandusteadlane, Tartu ülikooli ungari keele lektor 1923—1928. On aktiivselt tegutsenud ungari-eesti hõimutöö alal, avaldanud eestikeelseid kirjutisi ungari kirjanduse ja ajaloo kohta ning ungarikeelseid kirjutisi eesti kirjanduse kohta, tõlkinud eesti kirjandust ungari keelde.
17. Kaarel Parts (1873—?), kohtu- ja seltskonnategelane, Riigikohtu esimees 1919—1940.
18. Peeter Arumaa (1890—1982), eesti keeleteadlane, *dr. phil.* 1934, õppis 1921—1927 Tartu ülikoolis, 1934—1944 sealsamas slaavi ja indoeuroopa keelte professor.
19. Walter Anderson (1885—1962), kirjandus- ja rahvaluuleteadlane, Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule professor 1920—1939.
20. Majandusteaduse- ja kodulooalane ajakiri, Komi oblasti täitevkomitee ja Komimaa Uurimise Seltsi häälekandja «Коми мы» («Komimaa») ilmus aastail 1924—1929.
21. Jaan Tõnisson (1868—?), kodanlik poliitik, Eesti Rahvaerakonna liider, ajalehe «Postimees» väljaandja 1896—1930 ja peatoimetaja 1896—1935 (vaheaegadega).
22. Julius Mark (1890—1959), eesti keeleteadlane, *dr. phil.* 1923, Tartu ülikooli uurali keeleteaduse professor 1919—1944.
23. Ilmari Manninen (1894—1935), soome etnograaf, filosoofiadoktor, Eesti Rahva Muuseumi direktor 1922—1928, Tartu ülikooli dotsent 1924—1928.
24. Artikkel «Soome-sugu rahvaste ärkamisest Venemaal (Jutuajamine sūrjaanlase mag. V. Lõtkiniga)» koos fotoga on avaldatud «Päevalehes» 2. I 1927.
25. *fasz* — ungarikeelne sõimusõna.
26. József Faragó, ungari kirjanik ja teadusmees, üks soome-ugri kultuurilehe «Fenno-Ugria» (Helsingi) toimetuse sekretäre, 1926. ja 1927. a. viibis pikemat aega Soomes ning Eestis.

Komi keelest tõlkinud ja kommenteerinud **Adolf Turkin**

Mälestuspilte Marta Sillaotsast

Juhtus nii, et esimene algupärane ilukirjanduslik raamat, mille ema mulle 70 aastat tagasi Jäärja rüülimõisa madalasse kutsarimajja lugemiseks tõi, oli Marta Sillaotsa «Lapsed». Ega see olnud just eakohane lektuur, aga et selles kõneldi lastest, peeti seda mullegi sobivaks. Koolipoisipõlves lugesin koduküla avalikust raamatukogust ridamisi läbi M. Sillaotsa novellikogud «Algajad» ja «Kodukäijad» ning pikema jutustuse «Anna Holm». 1930-ndail aastail avaldasid kirjanduspõllul oma rada otsivale noorukile tugevat mõju M. Sillaotsa kriitilised ja esseistlikud sõnavõttud «Loomingus», «Eesti Kirjanduses» ning mujalgi.

Elutee viis meid isiklikult kokku siiski alles viimasel sõjasuvel juulis 1944. See juhtus Paides, kus kirjanik viibis mõnepäevasel külaskäigul. Mulle tehti ülesandeks tutvustada talle linna vaatamisväärsusi. Sellele kohtumisele oli eelnenud väike eellugugi: üks Sillaotsa kasutütred, enne sõda Helsingi ülikoolis õppinud noor daam, oli okupatsiooni algul sattunud Pärnu vanglasse. Tolle sünge asutusega olin samal ajal seestpoolt tutvunud minagi. Seesuguste asjaolude kokkusattumine lõi pinnaks usalduslikuks suhtlemiseks, vaatamata okupatsioonijärgse ettevaatust nõudvale õhkkonnale. Pikem kahevaheline mõttevahetus hargnes, kui jalutasime linnast kolm kilomeetrit eemal asuvasse endisse Mäo mõisa. Seal töötas algkoolijuhatajana helilooja Juhan Zeiger, kelle okupatsioonivõimud olid pahempoolse meelsuse pärast vallandanud Paide gümnaasiumi muusikaõpetaja kohalt.

Vastuvõtt helilooja pool oli väga sõbralik, mida veelgi süvendas M. Sillaotsa huvi mitmete muusikaprobleemide vastu — oli ta ju noorusest peale olnud sagedane kontsertidel käija. J. Zeiger tutvustas meile oma rahvaviisidele tuginevat uudisloomingut klaveril, millel kunagi Mäo mõisas suitutas oli improviseerinud N. Rimski-Korsakov. Aga õhus hõljus teisigi küsimusi. Just samal päeval oli vabastatud Narva — Zeiger oli seda raadiost oma kõrvaga kuulnud. Nii võõrustajale kui mullegi imponeeris igati M. Sillaotsa julgelt tulevikküla vaatav optimism. Colas Breugnoni vaimus. Olin seda R. Rolland'i teost sõja ajal korduvalt uuesti lugenud, nagu kinnitamaks usku, et elame veel... «Mis ka ei juhtuks, mina jään oma rahva keskele, oma kodupaika Nõmmele,» rõhutas elatanud kirjanik enesekindlalt, kuid lisas, et pealinna vaimuinimeste keskel olevat paraku kõhklevaid ja pessimistlikke meeleolusid.

Kui septembris jõudis vabastamise järg Paide kätte, värvas Nõukogude armeest demobiliseeritud R. Lint mu ajalehe «Uus Järvalane» toimetuse vastutavaks sekretäriks. Olime toimetaja R. Lindiga ühel meelel, et ajaleht vajaks lugejaskonna huvide igakülgselt rahuldamiseks muu materjali kõrval ka heatasemelisi tõlkeid nõukogude kirjandusest. Aga kust neid provintsioludes võtta? Meie südasuvisele kontaktile mõeldes pöördusin vastava palvega M. Sillaotsa poole. Toimetuse ühiseks rõõmuks saatiski ta meie joonealuse jaoks varsti mitmed nõukogude autorite lühiproosa tõlked. Veelgi rohkem: hoolimata sõjaaegsest pingelisest olukorrast tähistati 1944. a. novembris Nõukogude Liidus laialdaselt Voltaire'i 250. sünniaastapäeva. Sel puhul saatis M. Sillaots meile suure prantsuse valgustaja elutööst pikema ülevaate, mis täitis «Uues Järvalases» terve lehekülje (maakonnalehed ilmusid tollal praeguse «Ohtulehe» formaadis). Olime selle avaldamise üle pisut uhkedki. Samuti kirjutas M. Sillaots soojasõnalise järelehüüde R. Rolland'i surma puhul.

Kirjaniku kaastöö oma sünnimaakonna häälekandjale, mis järgmisel aastal kandis juba «Järvalase» nime, jätkus ka edaspidi, kuigi M. Sillaots oli väga hõivatud tõlketöödega kirjastusele ja teatritele. Muu hulgas püsis tema tõlkes tollal «Estonias» pikemat aega laval R. Sheridani «Keelepeksu kool». M. Sillaotsa soovitusel võtsime 1946. a. suvevaheajaks toimetusse tööle Juhan Kahki, kes oli oma kirjanduslike katsetega äratanud tähelepanu Tallinna 10. Keskkooli humanitaarringis, mida juhendas M. Sillaots.

Kui J. Zeigeri energilisel eestvedamisel toimus Paides sama aasta juulis järjekordne maakondlik laulupäev, sõitis kohale ka M. Sillaots. Ühtlasi tutvus ta meie ajalehe kirjanduslike kaastöölistega, teiste hulgas luuletaja Leili Andrega. Omalt poolt soovitas kirjanik uueks kaastööliseks veel teisegi Tallinna 10. Keskkooli abituriendi Vidrik Kivilo, kes kirjutas meile muusikaalaseid artikleid.

Tollal elas Paides vanema generatsiooni vene nõukogude maalikunstnik Ivan Streblov (1878—1951), kelle sõja-aastate keeris oli koos perekonnaga Puškinis siia paisanud. Tegime M. Sillaotsaga tallegi visiidi. Kuulnud, et M. Sillaotsa tõlkes on äsja ilmunud Aleksei Tolstoi «Kuldvõtme» ehk Buratino seiklusid, hakkas kunstnik meile kohe jagama mälestusi sellest Eestiski laialdaselt tuntud sõnameistrist, kellelega ta oli Puškinis olnud sõbralikus läbikäimises ja keda ta oli korduvalt portre-

teerinud. Oma sõnade kinnituseks näitas ta üht A. Tolstoi «Kogutud teoste» köidet, mida tiitellehe ees kaunistas fotokoopia I. Streblovi maalitud kirjaniku portreest. Kuna kogu mõnetunniline vestlus toimus kunstniku ateljees, kasutas I. Streblöv teejoomise vaheaegu tasahiljukesi selleks, et M. Sillaotsa joonistuspaberil skitseerida.

Paigest lahkudes soovitas M. Sillaots meil kirjanduse- ja kunstialast joont ajalehes jätkata, kuid hoiatas, et tema enda kaastöö jääb ta muude lepinguliste kohustuste tõttu senisest vähemaks. Mu selleskohase küsimuse peale selgus, et tal oli parajasti käsil I. Turgenevi 30-poognalise jutustustevalimiku eestindamine. Teadsin kirjaniku memuaarteosest «Sealtpoolt künniseid», et Turgenev oli juba keskkooli põlvnes kuulunud tema lemmikklassikute hulka.

«Arvasin «Forsythe'ide saaga» tõlke lugemise järel, et nüüd on teie lemmikautoriks siiski John Galsworthy» tähendasin omalt poolt. «Kas olete juhtunud lugema tema romaani «Beyond?»» küsis M. Sillaots. Eitasin. «Kui viiulikunstnik Fiorenza leiab selles romaanis oma ihaldatu Ghila Wintoni lugemas Turgenevi jutustust «Kevadveed», nimetab ta teost üheks kauneimaks, mis maailmas üldse on kirjutatud. Selles väljendub ka autori enda sümpaatia Turgenevi loomingu vastu. Jõudnud juba oma kuulsuse tipule, kirjutas Galsworthy: «Temalt ja Maupassant'ilt sain ma vaimuhariduse ning tehnikakooli, mille iga noor kirjanik peab selle vana-meistri juures läbi tegema, kelle poole tõmbab teda hingesuguluse.» Lev Tolstoist arvas Galsworthy, et tulevased põlvkonnad asetavad ta Shakespeare'i kõrvale. Tõlkijana on mul õnneks läinud eestindada peamiselt neid autoreid, kes on mulle endale südamelähedased.»

Olin parajasti M. Sillaotsa eestinduses lugenud Turgenevi «Mumuud» ning teadsin, et «Isade ja poegade» kõrval kuuluvad tema tõlgete hulka ka Tolstoi «Sõja ja rahu» viimased osad. Mõninga kõhkluse järel sõandasin siiski küsida: «Kehitib teie poolt lausutu ka Gorki kohta?»

«Gorki humanism, eriti niinimetatud lihtsate inimeste hingelise vapruste kujutamine — põlvnen ju ise nende hulgast —, paelus mind juba tsaaririigi oludes. Kuid Rolland'i biograafia koostamisel puutus mulle pihku ka Gorki tervitus female: «Olen uhke, et minu maal Teid eriti palavalt armastatakse.» Mul on Gorkiltki valitud jutustuste tõlke käsikiri pooleli, küllap ka see paisub vähemalt veerandsajapoognaliseks.»

Ma esimene võrdleva kirjandusteaduse õppetund M. Sillaotsalt oligi käes. Ja see ei jäänud viimaseks...

1947. a. aprillis tõi A. Lauter «Estoonias» lavale K. Simonovi «Vene küsimuse» M. Sillaotsa tõlkes. Kõnealune lavastus tähistas ühtlasi A. Eskola tagasitulekut teatrisse aastatepikkuse äraoleku järel. Seda pöördelist momenti oma lavakarjääris on NSV Liidu rahvakunstnik värvikalt kirjeldanud vastilmunud memuaarteoses

«Näitleja on ajastu lühikroonika» (Tallinn, 1986, lk. 69 jj.). Juba mais lavastas sama näidendi K. Ird «Vanemuises», seejärel A. Viir Pärnu «Endlas», hiljem on seda lavastanud veel teisedki provintsiteatrid. Kes on ise ilukirjanduse tõlkimisega tegelnud, see mõistab, kuidas ühe tõlkeose selline menu mõjub tõlkijalegi innustavalt.

Sama aasta kevadel valisin endale töö juures puhkeajaks meelega maikuu, sest ees seisis M. Sillaotsa 60. sünnipäev. Sõitsin Tallinna ja koputasin selle tähtpäeva asjas «Talurahvalehe» kultuuriosakonna uksele (osakonda juhatas mu vend Leonhard Kuningas). Seal oldi juubeli tähistamisega põhimõtteliselt nõus — käsilles ju Sillaotsa tõlgitud L. Kiatšeli romaan «Gvadi Bigva» kolhoosikorra rajamisega seotud murrangut Gruusia külaelus. Pärast «kontaktivõtmist kõrgemal pool», nagu tollal oli tavaks öelda, juubeliartikli avaldamisest loobuti. Sõnagagi ei märkinud seda tähtpäeva ka «Sirp ja Vasar».

Mis siis ikka... Laksime ühe endise Järvamaa õpetaja Vilma Lubergiga, kes parajasti Tallinnas oma õpinguid jätkas, järvalaste nimel juubilari ta Valguse tänava kodu teroitama. Ühe kingitusena oli meil kaasa viia I. Streblovi portreejoonis M. Sillaotsast, mis oli kunstnikul valminud eelmisel suvel. Ega me päris õigel päeval läinud, vaid meelega veidi hiljem, lootes, et kirjaniku lähemad sõbrad ja eeskätt ta noored austajad on juba ära käinud. Ja nõnda see oligi. Kirjaniku kodu algasid raamaturiigid juba trepikojas, lõppedes teisel korrusel ta töötoas, mida noored armastasid nimetada kollaseks salongiks, teda ennast aga Magistriks. I. Streblovi valmistatud portreest tundis M. Sillaots siirast rõõmu ja see ehtis sellest alates ta töötoa seinu. (Fotokoopia kõnealusest portreest leidub «Eesti kirjanduse biograafilises leksikonis».)

Suvel asusin ka ise tööle «Talurahvalehe» toimetuses. Pealinna nimekaist kirjanikest tundsin esialgu ainult Aadu Hinti ja Minni Nurmet, kes olid aga loomingulise töö ja muude ülesannetega väga üle koormatud. Seda enam oli mul põhjust aeg-ajalt külastada Valguse tänava salongi, et kuulda kirjanduselu uudiseid. Sealsest külalisraamatust võis leida ka noorte luuletajate loomingut. Nii hakkasid sealt mulle esmakordselt silma Ain Kaalepi temperamentsed värvid. Tutvusin isiklikult ka Kulno Süvalepa, Evi Puskari, Lembe Öngo-Hiedeli ja teistega. Noored armastasid M. Sillaotsa poole pöörduda mitmesuguste küsimustega, esmajoones muidugi kirjanduse, kujutava kunsti ja muusika alalt. Olles noored talle omase sügava pedagoogilise taktitundega ära kuulanud, püüdis kirjanik neid oma rikkaliku eruditsoonini ja keelteoskuse abil juhtida sobiva erialase kirjanduse ning teatmeteoste juurde. Ühtlasi selgus mulle, et Vidrik Kivilo täitis mõnda aega M. Sillaotsa erasekretäri kohuseid. Asjaolu, et pärastine noor muusikateadlane eelistas Euterpe teenimise kõrval ülekaalukalt ilu-

kirjanduse tõlkimist, tuleb suurelt osalt panna M. Sillaotsa arvele.

Ikkagi üllatas mind tõsiselt, kui M. Sillaots 1948. a. kevadel mulle lahke naeratuse saatel kinkis enda tõlgitud Ch. Dickensi romaani «Pickwick-klubi järelejäänud paberid» I köite. Raamatu oli toimetanud Georg Meri ja varustanud selle klassikalist teost lahtimõtestava esseepe-rase eessõnaga. (Tahtmatult küsid: miks me maailmakirjanduse klassikute tõlkeid enam nüüd ei varusta selliste lugejat abistavate sissejuhatustega?)

Ei suutnud raamatut vastu võttes hoiduda pärimast: «Kust teie võtate jõu sääraseks viljakuseks?» Vastus kõlas: «Minu päevarežiim on lihtne. Tõusen hommikul vara, teen suvel tiiru aias, et jälgida lillede õitselepuhkemist, ja istun pärast kohvijoomist laua taga kuni keskpäevani. Lõunasöögi järel puhkan, kuid kell 17 alustan uuesti. Kui ma hommikupoolikul tõlkinis vene keelest, siis õhtupoolikul vahelduse mõttes kas inglise või saksa keelest. Ongi kogu saladus.» (Saksa klassikast ilmus M. Sillaotsa tõlkes 1949. a. F. Schilleri «Salakavalus ja armastus» G. Mere järelsõnaga.)

«Aga mida teete pingest vabanemiseks?» küsisin. «Käite teatris või kinos?»

«Seda ka, aga kõige meelsamini käin sümfooniakontsertidel. Seal on mu noor sõber Vidrik mul asjatundlikuks kaaskuulajaks, kellega on pärast koduteel mõnus kuuldu üle mõtteid vahetada.»

«Talurahvalehe» toimetuses oli mu toakaaslaseks Villem Gross, kes juba siis energiliselt pürgis kirjanduspõllule, esialgu küll ainult Karl Sinijärve algatusel koostatavasse almanahhi «Võitlev Sõna». Kuuldes minu suhtlemisest M. Sillaotsaga, ütles V. Gross: «Lugesin minagi Jõhvi keskkoolis M. Sillaotsa tõlgitud «Jean-Christophe't». Ükski raamat ei varem ega hiljem pole mind nõnda ennast unustama pannud kui see. Rolland'i teos oli ju nüisama paeluv kui muusika.»

Kui ma sellest M. Sillaotsale jutustasin, näitas ta mulle oma lähimonoograafia «Romain Rolland» 1945. aastal Helsingis avaldatud soomekeelset väljaannet, lisades: «Monoograafia koostamisel abistas mind suuresti Johannes Vares-Barbaruse rikkalik raamatukogu, mida ta mul 1939. aasta sügisel Tallinna asudes lubas lahkesti kasutada. Ilma sellela oleksid mitmed prantsuse kirjandusteadlaste uurimused Rolland'i kohta mul lihtsalt nägemata jäänud. Onn, et teose originaal pääses tänu Eesti Kirjanduse Seltsi juhtkonnale, eeskätt Herman Everti operatiivsusele ilmuma veel enne sõda.»

Olen eelnevas mõningate juhuslikult säilinud ettevalmistuste varal püüdnud taastada nappe mälestusi sõprusringist, kellega kirjanik neil aastail suhtles. Kunstinimestest kuulus sinna veel skulptor Juhan Raudsepp. Raudseppadega püsis M. Sillaotsal lähedane kontakt elu lõpuni. Kuid laskem nende emotsionaalse värvinguga pildikeste kõrval kõnelda ka kuivadel ar-vudel.

Bibliograafilistel andmetel ilmus aastail 1945–1949 M. Sillaotsa sulest 11 uut tõlkeraamatut (umbes 3700 lehekülge). Kui neile lisada kordustrükkidena ilmunud teosed (L. Tolstoi, I. Turgenev, R. Rolland), selgub, et M. Sillaotsa eestindatud raamatuid jõudis tollal meie lugejate lauale 120 000 eksemplari. Tema tõlgetest teatritele puudub tänapäevani täpsem ülevaade. See kõik toimus ajal, kui paljudes raamatukogudes ja kodudeski olid riulid hitlerlikust okupatsioonist tingitud laastamistööst ja sõjakahjustuste tagajärjel väärtkirjandusest võrdlemisi hõredaks jäänud. Küllap ikkas elatanud kirjanik anda kultuurielu taastamiseks oma osa, mitte ainult jõudu mõõda, vaid üle jõugi. Tõlkijaid peeti mõnel pool siis küll nii teisejärgulisteks tegelasteks, et nende nime võis leida vaid raamatute viimaselt leheküljelt...

Kui me pärast olukordadest põhjustatud kuueaastast vaheaega uuesti kohtusime, selgus kohe, et M. Sillaots ei kavatse-nud nõrgenenud tervisest hoolimata sulge käest panna. M. Gorki «Teoste» jaoks tuli tal oma varasemad Gorki jutustuste tõlked uuesti läbi vaadata. Samalt sõnameistrilt oli tal käsil «Barbarite» tõlke trükkal-miks viimistlemine. «Üpris targasti ütleb selles näidendis Liidia: «Mulle näib, et inimene ei pea palju omama, kuid see, mida ta omab, olgu oivaline.» Olen ka ise püüdnud selle põhimõtte järgi elada.» tähendas tõlkija. Kuigi teos ilmus trükist juba 1959. aastal, jõudis see tõlge meil esmakordselt lavale alles 1985. aastal «Vanemuises».

Kui aga «Eesti Raamat» hakkas välja andma «Suurte sõnameistrite» sarja, oli M. Sillaotsal palju tegemist oma kunagiste tõlgete («Jean-Christophe», «Forsythe'i de saaga», «Perekond Thibault») viimistlemise ning redigeerimisega. Juba varem oli ta eestindanud H. Barbusse'i romaani «Tuli», 1961. aastal järgnes sellele sama autori «Selgus». Seda üldpilti täiendavad veel Mark Twaini ja J. Verne'i teoste tõlgete kordustrüki. Rehabilitseerimise järel võeti M. Sillaots 1964. aastal ENSV Kirjanike Liidu liikmeks.

Aeg-ajalt külastasid kunagised noored sõbrad teda ta Hiiu kalmistu taga asuvas uues kodus Leina t. 7–2, kus perenaise-kohuseid hoolikalt täitis kirjaniku õde Erna Voitulailis, kes nooremas eas oli töötanud A. Orgi kirjatuse korrektorina. Minu harvad külaskäigud piirdusid rohkem sünnipäevavisüitidega. Sellistel puhkudel vihjas M. Sillaots korduvalt kavatsusele redigeerida võimalike uustrükkide jaoks mõningaid oma varasemaid algupäraseid teoseid, esmajoones «Anna Holmi». «Olin seda kirjutades tugevasti Heinrich Manni romaani «Die kleine Stadt» mõju all. Nüüd lahendaksin mõne asja seal ehk pisut teisiti,» ütles ta. Samuti plaanilises ta oma «Trips, Traps, Trulli» sarja uuesti läbivaatamist.

F. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu töötaja raamatuajaloolane Hille Tamme pani M. Sillaotsale südamele, et ta abistaks oma personaalbibliograa-

ja koostamisel, eriti pseudonüümide osas. Kirjanik alustaski vajalikke eeltöid tsaariaegsete «Päevalehe» aastakäikude läbitöötamisega. Nii selgus meilegi, et ta oli publitsistina olnud juba nooruses õige viljakas, avaldades 1914. aastal üksnes «Päevalehes» 44 artiklit, enamasti krüptonüümi «Ach» all. Kuid samal ajal on ta kaastööd teinud ka Tartu päevalehtedele. Kahjuks katkes see temapoolne bibliografeerimine tervislikel põhjustel enneaegselt.

Tõdis kätte M. Sillaotsa 80. sünnipäev: mida noorema põlve kirjandusteadlaseid R. Krusten, E. Teder ja O. Kruus ajakirjanduses oma kirjutistega vääriselt tähistasid. Koduseid vastuvõtte jätkus Leina tänavas nr. 7 nädalapäeviks.

Meie viimaseks kohtumiseks jäi üks helge maikupäev 1969, kui Eesti Raadio töötaja Velly Roots kirjanikku ta kodus külastas. Lugejate-kuulajate soovil oli raadios kavas saade «Trips, Traps, Trullist», millest katkendeid luges Salme Reek. V. Roots võttis tookord linti autori saatesõna. Kirjaniku hääled kõlasid veel küllaltki reipalt.

Aga 15. juulil saabus Hiiumaa onkoloogiahaiglast tema surmateade. Juhtisin parajasti maal üht Tartu kirjandussõprade ekskursiooni. Ja nii juhtuski, et M. Sillaotsa matusepäeval kõnelesin Rakkes tema sünnimaja ees pikemalt kadunu elutööst. Kuulajate hulgast võttis sõna noor geoloog Rein Einasto, kes rääkis kustumatust elamusest, mille talle oli jätnud Sillaotsa Rolland'i-monograafia lugemine. Oma järelehüüdes («Looming» 1969, nr. 8, lk. 1279) juhtis V. Kivilo tähelepanu Sillaotsa arvesse tulevale mõjule eesti tõlketraditsioonide ja tõlketooria väljakujunemises poole sajandi jooksul.

Täna on mais avab Rakvere koduloomuuseum kirjaniku sünnimajal, mis nüüd kuulub Rakvere rajooni, mälestustahvli. Kirjastusel «Eesti Raamat» on plaanis «Trips, Traps, Trulli» sarja väljaandmine. Asja ostsin raamatukauplusest «Mumu»

tõlke järjekordse uustrüki (tiraaž 45 000). Hiljuti Raamatuühingus kõneldes ütles «Kultuuri ja Elu» toimetaja Sirje Endre, et maailmakirjanduse klassikast on talle eriti südamelehedane Th. Manni «Võlu-mägi» M. Sillaotsa tõlkes. «Eesti Raamatu» tõlkekirjanduse toimetaja Evi Puskari arvates oleks selle uustrükk mõeldav üsna väheste järelredigeerimise vaevaga. Vahetunneks mõni kunstnik huvi luua portree M. Sillaotsast, inimesest, kes üksnes Nõukogude Eestis on andnud ligemale tuhat trükipoognat tõlketoodangut.

M. Sillaotsa osatähtsust eesti kirjanduskriitikas on tunnustavalt maininud näiteks Rudolf Sirge ja Oskar Kruus. Kindlasti vääriks see teema omaette põhjalikku käsitlemist.

Kui kaasaegselt Marta Sillaotsa mõtted vahel veel praegugi kõlavad, selleks lubatagu tsiteerida lõiku tema 1930. a. kirjutatud arvutusest E. M. Remarque'i romaani «Läänerindel muutuseta» kohta («Eesti Kirjandus» 1930, nr. 4, lk. 200): «Alatasa on pärast sõjaaegseil aastail imestatud, saajatud, hukka mõistetud noorsoo kõlblat oõnsust, elujõuetust, tahtejõuetust; on küsitud, miks pole inimestel enam usku elusse. Loetagu Remarque'i teost ja katsutagu veel imestada, et inimene ei usu elusse. Imestama peaks, et siiski veel on usku elusse, et nii imelühikese ajaga nii arvamat palju on suudetud unustada ja edasi elatakse, nagu «poleks midagi olnud». Imetlusvääriline on inimese unustamisvõime! Imetlusvääriline ja heategev. Ometi ei tohiks unustamiseski liiale minna, sest inimsugu, kes viimase maailmasõja koldusi unustades alustaks uut, veel kohutavat sõda, vääriks vaevalt muud kui hukkumist. Selliste mõtetega Remarque'i teose käest pannud, soovitan selle lugemist igapähele, keda huvitab inimkonna areng ja tõus, eriti noortele, kelle kanda on tulevik.»

Oskar Kuningas

«KULDAÄR ON EES»

Mari Vallisoo. Kõnelevad ja lendavad. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 72 lk. Hind 25 kop.

Kui kõnelesime Kersti Merilaasiga uuemast luulest, siis ütles ta: «Viivi Luik on minu jaoks viimane piir, mida mõistan. Kareva on juba liiga habras, Vallisoo mängib.» See oli siis, kui Vallisoo kolmas luuletuskogu «Rändlinnud kõrvaltoas» (1983) oli ilmunud ja aasta parimaks luuleraamatuks tunnustatud. Tookord vaidlesin Merilaasile veendunult vastu, viitasin luuletaja aja- ja ruumitaju vabadusele, rollide vahetusele, dialoogi edasiandmise oskusele, liikuvusele ja avarusele, võimalusterohkusele, mida Vallisoo mängureeglid pakkusid lugejale. Pidasin Vallisood tõeliselt heaks luuletajaks, keda kiites ei tule enam teha mõõndusi.

«Kõnelevad ja lendavad» tekitas juba pealkirjas eelhäälestuse, et Vallisoo varasemate luulemängude lapsik tubasus on taandunud, enesesuletuse hirm asendunud sotsiaalse dialoogiga, sest kõik kolmanda kogu märgid näitasid teed sinna poole. Rändlinnud olid lennanud sinna suunda. Kõhedaid kahtlusi äratas pealkirjas vaid mitmuse kolmas pööre «Kallite koerte» ja «Kõnelen sinuga kevadekuul» soojuse asemel. «Kõnelevad ja lendavad» assotsieerus kultuurikontekstis loomulikult Mati Undi teosega «Räägivad ja vaikivad» (1986), kus rääkimisel on müra funktsioon, vaikimisel olemuslik tähendus. Küsisin endalt enne kogu lugemist, kas Vallisoo «kõnelevad» tähistab dialoogi või taasvõõr(an)dumist, kas «lendavad» on tulek või minek või jäämine, igatsuse ja igaviku kohalolek, nagu seda olid «Rändlinnud kõrvaltoas».

Raamat on stiililt ja motiividelt ühtne luulekõne, nii et viis tsükli omavahel palju ei erine. Tabatav on oodatule pigem vastupidine suund: vabanemine, äralend, ärev minekuootus asendub üha sagedamini üksinda kodus vangis olekuga, sisemise kurbuse ja väsimusega («Kes koputas? // Ei mina, ei. / Ma istun siinpool, sees», lk. 53). Oodatud õnne asemel on tulnud hoopis õnnetused («Onnetud») ja valu (vt ainsat alverlikku luuletust «Tulnud» lk. 67). Lapse tubades mängud on asendunud lapsnaise lohutava meelegiiruse, kristliku halastajaõde-hoiakuga: «Küll nad saavad koju kõik / küll mina viin» (lk. 51), «Toon kirjus kannus värsket vett. / Kui kardad, lähme koos!» (lk. 68), «... Tema mure on, / kuidas neid elus hoida. / Tema mõteld. Teised ju / alles lapseohtu. / Kust nemad saavad sooja ja / kuskohast kurgurohtu» (lk. 43) jt. Valupunkt, esikogu lapse hirm on muutunud hirmuks teiste pärast, emalikuks hooleks-mureks:

Ah, välk. Siinsamas.
Kartsin väiksest peast.
Nüüd kartus täiesti
on ununenud.
See peljaku, kes praegu marjul on
ja eksi läinud
teiste laste seast.
Üks hirm küll ilalgi ei lähe peast —
kus isad-emad praegu varjul on?

Tsiteeritu on ühe tihedaima suletustunde luuletuse «Vangis» lõppstroof (lk. 46), kus sotsiaalne orbumine, võõrandumine väljendub kõige valusama piltlikkusega. Sealsamas kõrval meenutab kunagise lapse hirme hoopis hõredam «Üksinda kodus». Luuletaja hoiakusse on sigenenud stoilist ohvrimeelsust («Pean valgeid pluuse õmblema. / Veel valgust on, veel näeb. / Ah, lilli, marju tikkima, / et veritsevad käed!» — «Pühendus», lk. 55), mis liitub 1980-ndate aastate romantilise luule sundsooviga osata «lohutust pääst» (V. Luik): «Luule kui valusõna, / rohu-leht haava pääl» (D. Kareva), «Meile antakse rohtu... / kuid me aimame ohtu» (J. Viiding). Luuletaja minakujutus on stabiliseerunud, missioon kinnistunud, kuid teadlikult kultiveeritud hoiakuga — ilma-ema hoolitsusega — on kaasnenu rollide vähenemine, rollivabaduse kahanemine, mis «Rändlindudes» just veetles. Seal võis Vallisoo end kujutleda lapseks, naiseks, eideks, siin- ja sealpoolseks, tulijaks ja minejaks, linnuks, libahundiks ja koe-raks, kelleks tahes. Siinses kogus ei lähe rollikujutus enam nii vabalt lendu, fantaasiakujud, võõrad elud kas kõnelevad ja lendavad mööda või tarduvad «inimpiltideks». Ei tundu juhuslik, et sellenimeline tsükkel on keskne ja nii mahukas.

Tsükkel «Inimilte vahib» sisaldab luulet kuldses tardumuses. «Ma tahaks pildi pealt salaja ära minna. / Kuldaär on ees» (lk. 20), kaelas on kullast kett, ukseid on lukustet, tubades on vanu daame, kellel «Päike loojudes teeb kuldseks / halli pea», «Ainult kuldpruunid kingapaelad / teda seovad jumalaga», «Hääled hele tume / kulla hää on kume» jne. Kuldsed värvib üle kõik väärtused, mis kojujääjat ja lohutajat hingeliselt toetavad. Siin sa-genevad vanatestamentlikud pühaku- ja valgetiivuliste inglite motiivid. Vallisoo luule pakub rahu. Tema usub inglile olemasolule, olgu küll et ainult kuldaärega pildil, aga luuletaja usub, «Et ta võib tõusta lendu üle mere. / Kui tuleb tund» («Üle mere», lk. 23). Luuletaja pakub meile võimaluse siseneda tema tuppa, värvilisse ruumi («Värviline»), ta kallab meile lõhna eelsest pärnaõietest, osutab inglipildile ja võimalusele igatseda koos

temaga «halli rahu» («Igatseb»). See kõik on ilus, hingeline ja lohutav, kuid ahistavalt illusoorne ja petlik. See on silmade sulgemine, mitte ärkamine.

Nii paradoksaalne kui see ka ei tundu, muutub luuletaja nägijaks luuletuses «Pime», mis ootamatult on kirjutatud välispidiselt vaatepunktilt, sõnastatud erakordselt lakooniliselt ja tihedalt. Kaasa luua aitavad kõik meeled: kuuleme kulla kumedit häält, aistime õunapuude, toomingate, haabade lõhnu, adume seda, kuus pime katsub kepiga kive ja teed üle mäe, kuuleme sümbolset hoiatavat hüüdu: «Hoi a eest, näed, pime!» Tihedasti kontsentreeritud aistingute keskpunktis on maja: «majas armastajad / Kesse õnnelaps / ükskord sinna saab» (lk. 37). See luuletus on välispidine kahes mõttes: luuletaja traditsioonilise rolli, toasolija suhtes ja maja (ruumi) suhtes. Armastuse majja ei saa igauks, sinna sisenemiseks peab olema õnnelaps. Sinna saab ükskord. Nii sõnumilt kui kirjutamisstiililt on luuletus Vallisoo loomingus uudne. Siin on tunda varasema lähedama eepilisuse tihenemist, karevaliku punktiirsuse ja hauruse omaksvõttu ning sünteesi, mis siiski teisel võib anda ka lõdvemaid, hõredamaid tulemusi («Kus süllepea on jäänud», «Hääl», «On kuulda»), hoopiski laiali valguda («Üks raamat», «Lendavad», «Tuleb kerjus») või vemmälväärsiks lahjeneda («Käib tordiga»).

Kogupildi päästavad päris tardumusest mitmed müdimöödulised luuletused, mis loodud vallisoolikult tuttavate vahenditega: palas «Lehmaga» arendab luuletaja edasi Runneli loomingust laenatud igimotiivi «Üks naine lehmaga läks üle mäe». Kui eelmise kogu luuletuses «Enne sügist» paistis selle naise rääti nii tuttav, sidumaks motiivi minevikuga, esivanematega, siis nüüd kasvatab Vallisoo motiivi globaalseks, kosmiliseks: «Eit läks ära, kuid õhtuti / võib maailmaäärel aimata / selle lehma punast selga». Teisel, luuletuses «Hüvasti, hüvasti» lehvivad müütilise

TEMA «tulised juuksed.... üle taeva ja taevaääre». Kamm ta pihus lööb välja ümber ilma («Poisid, tüdrukud»). Nii paistab luuletaja motiive ruumis, aga sedasama teeb ta endiselt ka ajas. Tema hõige kestab seitsekümmend aastat («Hõikab»), viissada aastat kestis pööd («Põuaajal»), «Suur — aastakümneid korjatud — / kauss mustikaid / mu ees» («Seespool») jne. Müüdilist paisutusvõtet ei ekspluateeri Vallisoo liiga korduvalt, veel on ta viljakas, veel usume. Aga ometi tunduvad tema aja- ja ruumimüüdid automatiseeruvat, oht muutuda maneerseks on tajutav. Ammendatus on lähemal kui eelmises kogus, mille puhul Vallisood kiitnud aastaülevaataja tõdes: «...stiil, mida Vallisoo «Rändlindudes» viljeleb, on siin niivõrd lõpule viidud ja niivõrd külluslikult esindatud, et järgmine luulekogu peaks tulema teistsugune» (vt. U. Uibo, Eesti luule 1983. «Looming» 1984, nr. 3, lk. 401). Ei tulnud teistsugune, tuli senist veel kord põlistav, kohati lahjendavalt varieeriv raamat, milles meelerohu ja lohutuse, turvalisuse ja rahu pakkumise sõnum on veel selgem, otsekui kuldlongaga toaseinale liniku peale tikitud, valgetiivulise inglipildi alla vääristatud. Olukorras, kus «maailm, tühi jumalaist, vastu kõmab», on see muidugi üks võimalus, aga luuletaja tunneb ju, et «nemad pildi pealt / ellu igatsevad». Autor tahab isegi pildi pealt salaja ära minna, arvustaja aga samastab end hetkeks mannekeeniga, kelle pilk muudkui seisis ja seisis luuletaja peal:

Misasia ta vaatas või nägi seal
Need lehed su käekotis pruunis
ei ole ju luule
ei kaugeltki
vaid puhas eluproosa

Kas tohib luulele soovida, et ta oleks rohkem proosa? Kas jälle on käes see aeg? Kas pole luuletajatega sama lugu mis inglitega: nad on siis täiuslikult venivad, kui nad tõepoolest kõnelevad ja lendavad.

Sirje Kiin

ALEXANDER JA EVA, KAARLIST RÄÄKIMATA

Jüri Ööbik. Armastusromaan. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 128 lk. Hind 60 kop.

Jüri Ööbiku kelmilugu «Armastusromaan» sai 1985. a. romaanivõistlusel kolmanda koha. Autasustamispjedaalil seisab ta kõrvuti Raimo Männise «Heinatantsu» ning Albert Uustulandi «Tuulte tallermaaga». Kolmanda preemiaga pärjatud pika proosa aineala igatahes «Armastusromaan» laiendab: «Tuulte tallermaa» ning «Heinatantsu» kujutavad maaelu ja maatööd, kelmilugu aga linnaelu ja vaimutööd. Peale selle veel armastust väga mitmesugustes variantides.

Nende raamatute müüginäide, mis kannavad signatuuri «Romaanivõistlus '85», on permanentne. Jüri Ööbiku puhul lisandub

sellele ilmselt veel ainevalik ja paroodilisus, mis on meie kirjanduses ikkagi võrdlemisi harv külaline. Jüri Ööbik ei tohiks praeguse ja järgmise raamatu vahele jätta liiga suurt pausi: kui ta oma järgmise teose õige peatselt trüki toimetaks, oleks lugejail veel väga hästi meele, et kelmiloos kujutati mitmesuguseid pikantseid elujuhtumeid, ja autorile on taas menu tagatud.

Kui nüüd raamatu enda juurde minna, siis peab ütlema, et algaja autori kohta on romaan stiilselt välja peetud — Alexander Kratt, raamatu minategelane, alustab loo jutustamist sellest, et ta kavatseb ha-

kata kirjutama tavatut armastusromaanini õnnelikust abielukolmnurgast, kuhu kuuluvad kaks meest ja üks naine. Just siis, kui ta on naispeategelase välja mõelnud, või üles leidnud ja ise parasjagu juhuslikult rõdul viibib, tulebki all tänaval ümber poenurga tema kangelanna Eva Vahhopski ja tuleb nimelt külla Alexander Kratile, kes elab oma järjekordse kallima korteris. Sõlmitus on tehtud üsna osavalt, kogu ülejäänud romaan, alates III peatükist, võib olla ka müstifikatsioon või siis romaan, mida kirjutamise asemel tegelikult läbi elatakse. Kelmiloo lõpuski jäetakse lugeja kahevahele, kuigi autor hindab ilmselt romaani läbielamist romaani kirjutamisest kõrgemaks. «Kirjutagu nüüd need mehed romaane oma elust, kes eluga ei oska midagi targemat peale hakata,» ütleb Alexander Kratt, pisike ilus mees, kes naistele väga meeldib ja neid ka väga armastab. Ja enne kui ta romaani lõpus oma ideaalnaise Eva Vahhopski emalikku kaissu magama jääb, jõuab ta veel mõelda: «...Byronist oleks võinud saada suurepärane kodumees, kui ta ainult oleks teadnud, kui rahulik ja mõnus on kodus elada... Eh, vaene Byron!»

Jüri Oõbik naerab oma kelmiloos välja vaimuinimeste eraelu seniseid kujutusi, tema romaan, nagu juba öeldud, on paroodiline. Raamatu alguses, niikaua kui Alexander Kratt ennast tutvustab (esimesed kolm peatükki), jätkub selleks nii hooгу ja lusti kui ka uudislikult pahupidi pööratud materjali. Kahekümnel leheküljel kuhjab noor võistluskirjanik Jüri Oõbik lugeja ette terve paroodiliste detailide lasu teaduse, olme, naiste, perekonna, kirjanduse — kogu linnaproosa teemadel. Siis aga, kui Alexander Kratt oma romaani tegelikku kirjutamist (läbielamist) alustab, jagab ta end ise, nagu lubab, kahe tegelase peale välja. Ja siitpeale hakkab stardihoo tasapisi vaibuma. Et Kaarel Vahhopski ja Alexander Kratt on üheülbaised tegelased, on paratamatu, see on autoril lausa niiviisi plaanitud. Sellest tekib aga ühehäälsus ja pinge langus. Pa-

raku ilmub ka Eva, kes ühtaegu on ürgema ja -naine ning vamp, lugeja ette deklaratiiivsel kujul. Võib-olla just sel põhjusel saab Vahhopskite ja Krati ühiselu üsna varsti lapselikult vagura ning ürgselt lihtsa ilme. Ja miks ka mitte, see ongi ehk autori taotlus. Aga tundub, et kirjutatud teksti on lihtsalt liiga palju. Romaani on tahetud haarata võimalikult ammendavalt kõik linnaintelligentsi probleemid, ja paroodilise elukujutuse üha edasi kestes muutub too lamburi-idüll oma roosas ja hele-sinises, peaaegu pilvitus paradiislikkuses natukene igavaks. Peab end pingutama, et meeles pidada — see on paroodia, taotluslik vastumäng intelligendiromaanidele. Ei aita geniaalne lastekari ega Vahhopskite jänesedki paroodiliselt mahlaka elutäiuse elementidena. Võib ju olla, et eesti kirjandus ennast liiga hästi parodeerida ei annagi — osa autoreid on niigi kergelt enseiroonilised, osa aga kirjutab liiga tõsisest asjadest ja nende üle naljategemine ei kuku välja.

On muidugi kahju, et uue autori hoogsalt alanud ja uudse ainekäsitlesega teos lõpu poole maha käib — muutub väike-seks kodumaiseks literatuuripunnituseks väga vanas ja oma paremates näidetes väga säravas žanris. Kuid autor ärgu lasku end küll kriitiku norimisest segada. Jüri Oõbik on igal juhul hea sulevaldaja, osav fabuleerija ja leidlik ka teema valikul. Ta on end lugejale meelde jättnud nii žanrivaliku kui ka totaalse müstifikatsiooni läbi. Tema järgmist raamatut juba oodatakse, kas või lihtsalt inimlikust uudishimust, ja see on autorile väga hea reklaam. Pealegi pole alust arvata, et kriitilised noodid Jüri Oõbikule liiga palju halba teeksid — elutundmise järgi otsustades on tegemist juba väljakujunenud inimesega, kes väga hästi tunneb kirjandust ja kultuurielu ning on selles «lampkastis» (lampkastiks nimetavad Krati sõnade järgi kultuuri laiad lugejahulgad, kui on lugenud intelligendiromaani) tugevalt kahe jalaga ja kaelani sees.

Marika Mikli

Pilk Pedro Krusteni loomepärandile

Meie mitmepalgelises XX sajandi sõnakunstis on Pedro Krustenil (21. mai 1897—14. jaanuar 1987) tulnud täita õige olulist osa: tema romaanid, novellid, vested, memuaarid ja reportaažid töid lugeva avalikkuse ette kuue aastakümne vältel nii uudset ainekku kui ka ajakirjanikutööst lihvitud suleväledat ning grotesket kujundilisust. Eesti psühholoogilise proosa ning ka kirjandusliku koomika arendajana pälvis ta jätkuvatki tähelepanu.

Tulevase kirjaniku elutee sai alguse Harjumaal Muraste mõisa aedniku paljulapselises peres. Tema vennad Erni ja Otto, üks kirjanikuna, teine karikaturistina, tõusid samuti tooniandvateks kujuks meie kultuuripildis. Vaimses õhkkonnas, mille kujundasid kodune hariduslembus, koolipõlv Tallinnas, poolteist aastakümnet kestnud ajakirjanikutöö «Vaba Maa» ja «Päevalehe» peres ning kirjastusühingu «Loodus» romaanilaureaadi seisus, olid kätkevad tugevad impulsid loometööks. Ka arvustus suhtus Krustenisse üsna tähelepanelikult ja soosivalt.

Olid aga selles eneseteostuses varju küljedki: kohtukirjutajast kõmureporteriks avansseerumine suunas arengut kõverteedele, poliitilised värvivahetused ei kulgenud kaugeltki alati sümekalt (kodusõja aastate punasest komandörist kodanlikuks ajakirjanikuks, seal edasi nõukogude kirjastustöötajaks, veel hiljem Lääne propagandaraadio ametnikuks), ka ajaviite- ning vestekirjaniku vilumused pigem pärssisid kui soodustasid kunstinõudliku loomelaadi kehtestumist. Balder Jaan, Peeter Burlesk ja Miini Mihkel ajalehesabadest olid hulk

aega tuntumad kui autori pärisnimi Pedro Krusten. Ja ometi oli võimalik sellest paljukihilisest huvide ja mõjutuste ringist läbi murda eesti kirjanduse peateele.

Umberlülitumine ametikohustustest loominguks on Krusteni jaoks alati olnud õnnelik ja ühtlasi ka vastutav seisund. Ta ei taha argi- ja leivatööst väsinud pilgu ning sulega tungida kunsti aladele. Ja nii näeme paiguti väga põhimõttelistki erinevust selle vahel, mida ta ilmutab päevakajana publikule, ja selle vahel, mida ta jõudehetkedel otsekui vaimselt puhastununa ja argisest lahtiõelnuna paberile paneb.

«Ei, vaim ei tule minule peale ega pane mind tööle, vaid töö kutsub välja vaimu. Süvenen tugevasti tööle ja tunnen siis, et elan nagu üht teist elu, väljaspool ennast. Olen õnnelikus meeleolus... See on mu teine elu, mis mu olemist rikastab. Olen nagu ära sõitnud kuhugi, kus saab midagi uut läbi elada. Ja seda ma tahan,» kirjutas Pedro Krusten ise. Selline lahtiütlemine rutiinsest ongi tema parimate teoste jõuallikas. Neid ei juhi kaalutlus või käibetõde, vaid ehe tunnetustahe.

«Satirikoni», «Simplicissimuse» ja «Jugendi» najal jõudis noor Krusten pilkelise veste ja koguni karikatuuriloomingu juurde. Tema töid avaldati juba K. Pinkovski pilkelehes «Kilk», hiljem aga, 1933. a. poliitilise kriisi ajal, oskas ta oma pilkepalaiga isegi ühe ajalehe kinni kirjutada. Kuid Krusten kirjutas noorpõlves ka luuletusi, mis koguni «Loomingu» veergudele küündisid. Põhialaks sai aga siiski psühholoogiline proosa.

Kergelt satiirilise sissevaate tõttu heakodanlike keskkihide ellu pälvivad romaanid «Südamerahu» (1928) ja «Oilis vale» (1930) «Looduse» auhinna. Need olid üldse kriitilise alge süvenemise aastad eesti monumentaaleepikas ja Krusten oli leidnud nii mõnegi värvika joone, mis ilmes tas seltskonnast loodavat ideaalpilti. Pigem moraali- kui sotsiaalse apostlina aitas ta kehtestunud müüte kummutada.

Psühholoogilised konfliktid kannavad ka tema järgmisi romaane. «Punane ohvitser» (1932) heidab valgust karjerismi ja renegaatluse tagamaadele, seda paiguti isegi vastu autori tahtmist. Tugevalt memuaarse koega «Vehklemõisa aednik» (1936) on aga küllaltki erandlik meie kirjanduspildis seetõttu, et traditsioonivastast püütakse mõisateenijate ja külarahva konflikte lahendada esimeste kasuks, nende erilist ja kõrgemat vaimust esile tõstes. Just nimelt perekondliku traditsiooni eelistanamine tavapärasemale jõudude ja hinnangute paigutusele mõisaelu käsitlevais teostes teebki romaanist psühholoogilise, mitte sotsiaalolustikulise töö.

Romaan «Kalle Jaanuse kättemaks»

(1939) oli inspireeritud ühest Tallinnas asetleidnud kohtuprotsessist, aluseks üsna kriminaalne armastuskolmnurk. Siin võib näha paralleele J. Semperi «Armukadeduse» ja mitmete teistegi teostega, kuid tajutava kaastunde tõttu kannatajale on romanisti paatos vahetum, traagilisemgi. Psühholoogilise probleemina tõuseb esile ka romaani «Pime voorus» (1938) tragikoomiline konflikt olemusliku inimsuse ja kõrgeleennulise aatelisuse vahel. Üldse on unistuse ja elupraktika vastuolu enamiku Krusteni psühholoogiliste romaanide teljeks, lahendus aga hääbub tihti nukraste mediteerimisse elu ja inimese ebatäiuslikkuse üle.

P. Krusten jättis sügava jälje meie novellistikassegi. Kogud «Vasema käega» (1934), «Hädaohtlik tee» (1936) ja «Purustatud pesa» (1940, laiendatult ka pealkirja all «Hiie kaldal», 1948) ning novellide ja mälestuskildude raamat «Otsiv hää» (1944) koosnevad valdavalt kaht tüüpi paladest — ühelt poolt groteskselt teravdatud klassikalistest situatsioon- ja karakter-novellidest ning teiselt poolt memuaarilistest elupiltidest. Vorminõtkust ja probleemikust on mõlemas ning tundub, et novellistina on Pedro Krusten meie kirjanduse üldpildis kaalukamgi kui romanistina, vähemalt sõjaeelsel ajal.

Välismaa-aastate loomingus tõuseb Pedro Krusten teiste saatusekaaslastest kirjanike seast esile suurema analüütilisusega. Mitte nostalgiline ilutsemine möödanikus või sõjakas enesehaletsus, vaid enamasti üsna diferentseeriv eluvaatlus iseloomustab tema põgenikeromaane «Üle parda» (1946),

«Ihaldatud silmapilk» (1950) ja «Inimese hoidja» (1952). Reportaažlikkus lubab lugeja ette tuua suure hulga erinevaid ja vastandlikkegi inimtüüpe, paiguti õige iroonilises valguses avaldub ka jutustuse «Päästja» (1947) tegelaskond. Probleemid pole aga kaugelki lihtsaiks silutud ning suisa must-valget skeemi, mida pagulus-kirjanduses noil aegadel tihti võis kohata, Krusten enamasti väldib.

Memuaarse koe ja tiheda sõnastusega paeluvad pilku P. Krusteni romaanid «Torn üle metsa» (1959), «Laul kõrgel kaldal» (1962) ning «Neiuks läks roosiaeda» (1963). Neis on nii elu- kui ka kunstitõde, tegevuse lähtepunkt, Kaldametsa mõis, meenutab oma olude ja inimestega väga Krusteni kodust Murastet.

Romaanis «Laev akna taga» (1955) valgustab kirjanik sõjavigase vaimset traagikat, seevastu «Pikerpõld ja Piirapeel» (1968) esitab lugejale välismaal elava eestlase elu koomilisigi külgi ja novellikogu «Huupi valitud» (1967) kaldub hoopis satiiri. Krusteni memuaarid («Hullumajast möödumisel», «Aiapidu lampioonidega», Visnapuu mälestust jäädvustav «Kaugelviibija käekõrval»), Salme Metsa nime all ilmutatud lasteraamatud ja mõned hilisemadki tööd tutvustavad Pedro Krusteni paljutahulise, isikupärase ning väga viljaka sulemehena. Paljud tema tööd väärivad tähelepanu sellegi poolest, et neis üsna tõepäraselt kajastub kodumaatuks jäänud inimeste killustunud ja kontrastne maailmapilt.

Harald Peep

Pikk lahkumine

Tulematuse merel on laevu pakases, tuiskudes, udude palavikus visklevaid laevu; laevu, mis teekonnal aeglaselt jäätvad.

Velly Verev («Looming» 1986, nr. 8)

On inimesi, kelle puudumine on märgatavam kui kohalolek. On inimesi, kes peavad lõplikult lahkuma, et muutuda

nähtavaks. Sõnad, öeldud lahkumise eel, saavad erilise tähendusrikkuse, erilise sügavuse. Looming, mis on kaotanud oma looja, vabaneb ajalikkusest ja ebatäiuslikkusest, muutub igavikuliseks. Parim kirjanik on surnud kirjanik, tal on sõnavabadus lõpuks käes; teda kuulatakse.

Lahkumine Velli Verevist oli meile kõigile pikk ja vaevarohke. Kui ränk see Velli endale oli, ei oska ettegi kujutada. Esimene hoiatus anti ammu, nüüd pea-aegu kaks aastat tagasi. Velli tuli kirjanike majja, erakordselt õhevil, ja ütles mulle ning Lehtmetsale: «Nüüd on kõik läbi, poisid, ma lähen haiglasse. Mul on kindlasti NOH SEE.» Lükkasin akna kinni, sest Velli kartis tõmbetuult nii suvel kui talvel. Ei mõistnud ehmata: kõik arvavad kohe, et neil on SEE, eriti nii-sugused terved ja tervisest hoolivad inimesed nagu meie Velli. «Vaata, et sa mu korterit NN-ile ei anna,» vannutas Velli. Ma hakkasin naerma ja ütlesin, et ei anna, tal läheb seda ju endal tarvis. Ometi tundsin nüüd hirmu külmi sõrmi oma südame ümber: liiga ebavõimeline oli see Velli tahtmine.

Pärast uuringuid läks Verev Vallikraavi tänava haiglasse. Teda lõigati, kiiritati ja kemiseeriti. Verev uskus raviarsti otse-

kui jumalasse. Kui valud teda maha ei jätnud, rääkis ta radikuliidist üha kangekaelsemalt. Pärast teist operatsiooni saime teada, et Velli Verev on ärateline.

Süstimast tulles ei seisatanud ta enam vastutulijaga juttu puhuma. Informatsiooni vahetasime käigu pealt nagu kahe kottuva kiirrongi aknast. Nüüd kartis Verev külalisi ja helistajaid, nii uudishimulikke kui kaasatundjaid. Käisid mõned aitajad ja halastajad, neidki ei soovinud ta eriti. Kes tahaks näidata võõrale oma viletsust. Ja kes suudaks kannatusi pealt vaadata. «Mina pelgan inimesi, mul ei ole nendega enam millestki rääkida,» kurtis Velli lähedastele. Ta kartis võltse lohutusi, ja ometi ootas neid ahnelt, ta valvas lootuse ämblikuniidi puutumast.

Oli vaid üks tõde, kuid see oli tabu. Kõne sai täis kohmakusi, vaikimine valet. Millegi peaksidki rääkima need, kes teavad, et nad veel jäävad, sellega, kellest on teada, et ta läheb? Mis teema oleks kõneväärt? Kas see, kui väga me kõik kannatame oma suutmatuse pärast — et mineja meid lohutaks? Ühiskonnas, mis on aastakümneid orienteeritud kohustuslike optimismeile, puudub oskus tragöödiast osaleda.

Seltskonnas käis Velli Verev viimati 25. novembril Betti Alveri juubelil Koidula tänavas. Ta istus tagumises reas oma vaikselt moel mitu tundi, nagu erilisel klaar. Viimselt nägin teda koduaias Kreutzwaldi tänavas tihastele toitu panemas. Velli oli ennast väljaminekuks hoolikalt riistanud, ehkki koduaiast kaugemale

retked enam ei ulatunud. Velli liikus vaevu ja kõneles vaevu.

Lootusetult haigele ei ole haigemajas voodit ette nähtud. Siiski üks halastaja arst võttis Verevi enne jõule Maarjamõisasse. Siin jätkus Velli kui inimese ja Velly kui luuletaja aeglane jäätumine. Ta tahtis elada ja pani väga visalt vastu. Palju otsatuid päevi võpatasime iga telefonikella peale.

See juhtus teisipäeval, 3. veebruaril kell 6. Velli oli ikka pidanud varahommikut päeva parimaks osaks. Süütasin küünla, tahtsin võtta riulist mõnd Verevi luulekogut, et avada juhulik lehekülj näha, mis Ta veel mulle viimselt ütleb. Pihku jäi «Sajandi sada sonetti». Siin on Verevilt üksainus sonett. Nüüd kõlab see teisiti, nagu jõustunud testament:

Võib helde käega kõike välja anda —
allkirju, raha. Armastust ja aega.
Nõuandeid. Kogemusi. Iseennast.
Üks keeltuala on vaid: lubadused.

Kes sõna läbi seob end, kuid ei täida,
end oma isiksusest ütleb lahti.
On nagu taim või loom, kes süüdimatu.
On rüvetatud maa, kus puudub haljus.

Teeb sõnapidamine mehe meheks.
Naist kaunistab ta hoiak — usaldatav.
Laps ise lubadus on, Valmisolek.

Kes eluaeg on petnud end ja teisi,
see pole elanud ka eakaim olles.
Maailm nii on loodud: saama sõnast teoks.

Ja ongi kõik. Kuid mitte KOIK. Aeg töötab luuletaja kasuks.

Lehte Hainsalu

KKI murdekogud 1986

Jätkus KKI murdearhiivi täiendamine värske keeleainestikuga. Instituudi murdesektori dialektoloogide kõrval käisid murdeekspeditsioonidel Tartu ja Tallinna kõrgkoolide filoloogიაüliõpilased, ES korraldas järjekordse, arvult 30. murdekogumise võistluse. Jätkati varem kirjapandud ja salvestatud ainekogude puhtaks kirjutamist ning arhiivikorda seadmist. KKI murdearhiivi ja -fonoteegi täienduseks hangiti TRÜ diplomitööde ja teiste asutuste töötajate poolt tehtud heliülevõtte koopiaid. Laienes ja süvenes eesti siirdlaste keele uurimine.

Kirderannikumurde alale korraldati mitu ekspeditsiooni. Ann Kask ja V. Oja tegid 9.—12. VI heliülevõtteid Kuusalu Juminda poolsaarel neljas külas kokku 6 t. 20 min. P. Norvik linnistas 15. VI Haljala Käs-

mu murrakut 2 t. kestuses ning loovutas sellest murdearhiivi litereeritud murdekogude 34 lk. M. Meri tõi 10. ja 12. IX Haljala Natturi ja Laheküllast 1 t. 20 min. ja Jõelähtme Ihasalu külast 2 t. helilindistusi. M. Must andis arhiivi 201 lk. 1980.—1984. a. koos H. Kaalu, Ann Kase ja A. Kuuksiga magnetofoonitud Kuusalu Tammistu küla murdenäidete litereeringuid. Korrespondent O. Aasmaalt saadi Kuusalu Pärisepa murraku tekstikõide (115 lk.), H. Jõulmaalt murdesõnavara Iisakust 1160 sed. ja Jõhvist 242 sed.

Rohkesti uudset keeleainest laekus saarte murdest. V. Lonn oli 7.—10. VII magnetofoniga Muhus, kust tõi kaasa 3 t. 40 min. helisalvestusi. Murdearhiivi andis ta veel 48 sed. Muhu ja Kihelkonna murdesõnu ja kohanimed ning 50 lk. 1967. a. M. Musta ja O. Piiri poolt tehtud Kihelkonna heliülevõtte litereeringuid.

E. Niit litereeris 90 lk. H. Viirese ja M. Musta Kärila helilindistusi 1967. aastast. M. Kallasmaa kogus 225 sed. Kärjala linna kohanimed. TPedI üliõpilaspriktikandid M. Albert, L. Eero, K. Ilves, K. Kreek, A. Kuusk, V. Lehtsaar, S. Tannebaum ja L. Tarasjuk kogusid M. Mägra juhendamisel 2880 sed., Tallinna 54. Keskkooli IX klassi õpilane Mari Mäger loovutas 721 sed. Püha murraku sõnavara. ES-i värske kaastööline A. Toomus pani kirja Jämaajast 2837 sed., S. Mikk Kaarmast 1254 sed. väärtuslikku murdesõnavara. Korrespondent A. Matt lisas oma varasematele Kaarma ainekogudele 807 sed. sõnavara ja kohanimed.

Läänemurde piirkonnas töötasid 16.—22. VI Aldi Sepp ja Ann Kask, kes töid Varbla seitsmest külast 7 t. 40 min. ja Pärnu-Jaaguvi kolmest külast 5 t. heliülevõtteid. Peale selle loovutas

Aldi Sepp 250 sed. Pärnu-Jaagupi murdesõnava. TRÜ üliõpilased S. Siim, I. Tammaru, T. Tõnissoo ja A. Vutt olid A. Valmeti juhendamisel murdepraktikal Kivi-Vigalas. KKI murdearhiivi täienduseks saadi neilt heliülesvõtete ümberlindistusi 3 t. 37 min. kestuses ja neist litereeritud murdetekste 176 lk. ES-i kaastööline E. Leppik saatis 3546 sed. Saarde murraku sõnava ja 30 lk. kuuldelisi tekste. V. Hang pani Tõstamaalt kirja 478 sed. koha- ja 427 sed. koduloomade nimesid.

Keskmurde alal Harju-Madisel oli 16.—22. VI murret kogumas E. Juhkam, kes tõi kaasa kolmest külast 9 t. 40 min. heliülesvõtteid ning loovutas 630 sed. murdesõnava. P. Norvik lindistas 17. VI Viru-Jaagupi murrakut 1 t. kestuses. M. Must litereeris 1938. a. P. Ariste, O. A. Webermanni ja V. Toomi poolt heliplaadile võetud Kadrina Ilumäe murrakut 40 lk. Mitmeid täiendavaid ainekogusid saadi ES-i kaastöölistelt: E. Leppikult Kadrina kohanimedid 833 sed., V. Põltsamaalt Põltsamaa kohanimedid 1035 sed., hiiüdnimesid Jõgeva koolidest 1853 sed., õpilassõnava Põltsamaalt ja Jõgevalt 336 sed. H. Hiimäe läkitas 980 sed. Rapla murraku Kehtna ja Lelle piirkonnas loomanimesid, A. Berg-Jürgens 232 sed. Kolga-Jaani kohanimedid, H. Peerna 1150 sed. isiku- ja kohanimedid ning murdesõnava Viljandist, Sangastest jm. TRÜ üliõpilane T. Tender pani kirja 700 sed. Võhma Keskkooli õpilasslängi, TPedI üliõpilastelt L. Eerolt, D. Esnarilt, K. Kreegilt ja P. Mühlbergilt saadi L. Vaba vahendusel 1985. a. kogutud õpilas- ja üliõpilasargood Tallinnast, Märjamaalt ja Raplast kokku 1024 sed. TRÜ 1985. a. diplomand M. Vatsar-Loog andis murdearhiivi oma diplomitöö «Fennismid Tallinna noorte keelekasutuses» (93 lk.) koopia.

Mulgi murde ainekogud rikastusid TRÜ diplomandi K. Pajusalu diplomitöö «Muutusi Karksi murraku

mõnede verbivormide tarvitamisel» (100 lk.) koopia. ES-i kaastööline E. Unt saatis 66 sed. Helme ja Luke koha- ja hiiüdnimesid, 92 sed. Helme murdesõnu ja 31 lk. tekste.

Tartu murde sõnavarakogud kasvasid tõhusalt tänu H. Keemale, kes loovutas oma 1957. ja 1958. a. kogutud ainekogust 6702 sed. Puhja ja 12340 sed. Nõo sõnava. M. Hindi juhendatavad TPedI üliõpilased K. Aava, K. Arens, Ü. Ots, P. Raidmaa, H. Roosaar, A. Sepp, Ü. Tammik, M. Türipuu, J. Vaiksoo, M. Vaino ja P. Vest olid kohanimedid kogumas Rõngus ja Otepääl, kust toodi kaasa kokku 1115 sed. ja 27 lk. koha- ning 18 sed. hiiüdnimesid.

Võru murret salvestasid H. Keem ja I. Aaloe 18.—20. VIII Vastseliinas 6 t. 20 min. ja 29. XI Setu murrakualal 4 t. TRÜ tudengid E. Joosep, R. Muld, S. Rõkka ja L. Schmidt (juhendaja S. Nilbe) kogusid Setu murdesõnu 351 sed. ES-i kaastööline M. Parksepp pani kirja 303 sed. Setu murdesõnu ja 24 lk. tekste.

J. Viikberg jätkas süvendatult Siberis elavate eesti siirdlaste keele ja ajaloo uurimist. Koos L. Vabaga oli ta 6.—28. VII ekspeditsioonil Kaug-Idas Primorje krai Liivi külas, kus tegi heliülesvõtteid 16 isikult 15 t. 15 min., ning Tomski oblastis Liliengofi (~ Lillengofi) ja Kasekülas, kust tõi kaasa heliülesvõtteid 25 isikult 18 t. 38 min. 17. XII käis J. Viikberg Kadrinas lindistamas Liivi külast pärinevat Johannes Granti, kelle kõnet jäi magnetlindile 3 t. 02 min. Lisaks sellele hankis ta KKI fonoteegile Ajaloomuuseumi töötaja M. Limbaku poolt 1985. a. Tomski oblastis Vambola ja Kasekülas tehtud helisalvestiste ümbervõtteid 2 t. 50 min. kestuses. A. Otsaveli poolt 1974. a. Saraatovi oblastis Estonia ja Baltika külas tehtud lindistuste koopiaid 53 min. 1985. a. olid Abhaasi ANSV Sulevi ja Salme külas A. Valmise juhendamisel ekspeditsioonil TPedI üliõpilased A. Allikmaa, K. Liiva, A. Meelind, P. Pajos, H. Reinholm, L. Stulova, I. Tomusk ja K. Tääker, kes kogusid

1413 sed. Kaukaasia eestlaste sõnava ja andsid KKI fonoteeki 6 t. 15 min. toona tehtud helilindistuste ümbervõtteid.

J. Viikbergi hoolet jätkus A. Univere mälestuste lindistamine. Eesti ühiskeele lindistuste kogu kasvas aastajooksul 24 t. 18 min. võrra.

Murdesektori töötajad olid 1986. a. kogumismatkadel 69 päeva. Murdearhiivi lisandus värsket ainekogust 13 instituudi teadurilt, 38 üliõpilaskogujalt, 18 murdekorrespondentilt ja väliskaastöölist kokku 43 murrakust.

Murdesõnava koguti 16 murrakust kokku 35 831 sed., sellest 19 968 sed. KKI töötajailt, 15 863 sed. korrespondentidelt. Eesti murdesõnava koondkartoteek kasvas ümmarguselt 44 000 sed. võrra.

Õpilas- ja üliõpilasslängi pandi kirja 5 paikkonnast kokku 2060 sed. Kohanimedid koguti 17 kihelkonnast kokku 4364 sed., sellest 227 sed. KKI poolt ja 4137 sed. ES-i poolt.

Isiku- ja loomanimedid saatsid ES-i kaastöölisid 7 murrakualalt 4381 sed.

Murdetekste tuli juurde 7 murrakust 621 lk., sellest KKI osa 415 lk. litereeritud keelenäiteid, ES-i vahendusel 206 lk. Lihtsamas märkimisviisis korrespondentide murdejutustusi laekus neljast murrakust kokku 178 lk.

Murdeülevaadete kogu rikastus kahe tööga, kokku 193 lk.

Heliülesvõtteid tehti 12 murrakualal 29 külas 40 keelejuhilte kokku 52 t. 37 min., peale selle saadi Siberi, Saraatovi oblasti ja Kaukaasia eesti asunike keelenäiteid 46 t. 53 min. ning eesti haritlaste kõnekeelt 24 t. 18 min. Kokku lisandus murdesektori fonoteeki uusi heliülesvõtteid 123 t. 48 min. Heliülesvõtteid litereeriti 5 murrakust umbes 8 t. 30 min. kestuses.

1986. a. lõpul oli KKI murdearhiivis murdesõnava 1 651 800 sed., uuemat argoosõnava 22 000 sed., EMS-i koondkartoteegis 2 562 000 sed., kohanimedid 422 500 sed., isiku- ja loo-

manimesid 43 200 sed., muid materjale 52 000 sed., kokku sedelkogusid 4 753 500 sed.; murdetekste 43 159 lk., korrespondentide töid 30 491 lk., murdeülevaateid 36 729 lk., murdepäevikuid 9254 lk., muid materjale 10 828 lk., kokku viihikkogusid 130 461 lk.; heliülesvõtteid 2452 t.

Mari Must

ES-i rahvaluulesektisioonis

Koosolekuga 29. I 1987 peeti meeles Jakob Hurda 80. surma-aastapäeva. Esmeseks kuulati Veera Pino põnevat ettekannet «Leena Kase rahvaluulekäsikirjast J. Hurda kogus». See sisult väärtuslik ja kaunit vormistatud käsikiri (H. Kase) on iga folkloristi silmis au sees ja kindlasti meelde jäänud paljudele, kes rahvaluulearhiivi külastades seda on näinud. Jakob Hurt reageeris käsikirja saamisele väga tunnustavalt oma 121. aruandes (1896. a.). Milles on siis probleem? Aga selles, et J. Hurda aruandes oli kõnealune hinnang määratud Rõugest pärinevale kogujale, kes varjus nimemärgi L... K... R... taha. Sealt oli raske ära tunda Leena Kaset, kelle kohta oli pealegi käibele läinud väide, et Jakobsoni-meelsena ta Hurdale põhimõtteliselt rahvaluulet ei saatnud. V. Pino arvates võib väite kehtima jätta tingimusel, et sellele lisataks teine, nimelt: «Aga Leena Kaur (sünd. Kase) saatis.» Edasi peatus esineja Leena Kaur-Kase (1852—1932) elukäigul. Selgus, et mõni aasta pärast abiellumist siirdusid Leena Kase ja Jaak Kaur Hallistest, naisele kuulunud talust, elama Rõuge. Varsiti pöörduti vanasse kodusse tagasi. Vahepealne elukoht kajastub rahvaluulekäsikirjas 23 Rõugest pärineva laulu näol. KM-i rahvaluule-, samuti käsikirjade osakonnas on teisigi L. Kase käsikirju, mille käekiri ühtib J. Hurdale kirjutatud lugupidava kirjaga, kuid erineb rahvaluulekäsikirja (H. Kase) omast. V. Pino arvamuse ko-

haselt hakkas L. Kaur alguses ise vormistama Hurdale määratud rahvaluulekogusid, kuid rahuldumata oma töö vältimusega, andis selle ümber kirjutada Rõuge vallakirjutajale V. Luigele, kellel oli kalligraafiline käekiri. Hiljem on Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonda jõudnud mõned L. Kaur-Kase originaalid V. Luige poja E. Luige vahendusel.

Edasi kuulati M. Laari sisukat ettekannet J. Hurda viimase eluaasta kohta (vt. KK 1987, nr. 3, lk. 161—168). R. Põldmäe avaldas oma sõnavõtus tunnustust mõlemale esinejale ja tundis erilist head meelt, et M. Laari näol on esile kerkinud uus võimekas Hurda uurija.

Kristi Salve

Esperanto

Ülemaailmse Esperantoliidu (UEA) ajakirja «Esperanto» andmeil oli 71. ülemaailmsel esperantokongressil, mis korraldati 26. VII—2. VIII 1986 Pekingis, 2482 osavõtjat 54 maalt, sh. 350 hiinlast. Tegemist oli kõige suurema esperantokongressiga, mis on aset leidnud väljaspool Euroopat, ja kõige suurema rahvusvahelise kongressiga, mis on peetud Hiina RV-s. Kongressi deviiis — «Vastastikune mõistmine, rahu, areng» — oli andnud rahvusvaheline rahuaasta; toimus ka rahupäev. Kongressi avamisel ja töös osales Hiina valitsus-, parlamendi- ja kultuuritegelasi, avamisel viibis 20 maa diplomaate; esperantohümnid esitas Hiina-Bulgaaria 60-liikmeline ühendkoor. Kogu osavõtjaskond käis ekskursioonil vaatamas suurt Hiina müüri. Mõnest ebaameeldivusest hoolimata (õõbimiskohade kaugus ja kvaliteet, kongressiruumide sobimatus Euroopa oludega võrreldes) hindasid esperantistid kongressi huvitavaks ja õnnestunuks.

Esperanto 72. juubelikongress toimus esperanto sünnilinnas Varssavis 25. VII—1. VIII 1987. Oodatakse üle 6000 osavõtja.

○ Juba 19 korda on toimunud rahvusvaheline esperantokeelse programmiga nukuteatri festival. Seekord, 23.—31. VIII 1986 Zagrebis, osalesid Bulgaaria, Itaalia, Jaapani, Poola ja Prantsuse teatrikollektiivid 7 nukunäidendiga, mida kanti ette 23 korda. Uhe auhinna, mille sai prantsuse trupp «Bulu-lu», andsid lapsed. 2.—9. VIII 1987 toimuv 20. festival on pühendatud esperanto 100. aastapäevale.

○ Leedu kirjastused kavatsesid jätkata oma rahvuskirjanduse väljaandmist esperanto keeles, millega tehti algust möödunud aastal, kui avaldati Eduardas Mieželaitise poeem «Inimene». Kirjastusel «Vaga» on 1987. a. kavas kirjandusklassiku Antanas Baranauksake poeemi «Anykščiai männik» illustreeritud väljaanne (esperanto keelde tõlkinud Petras Celiauskas). Kirjastuselt «Vytury» ilmub Petras Cvirkas lasteraamat «Kukk Kukeleegu». Suureformaadiline värviliste illustatsioonidega teos on esimene esperantokeelne lasteraamat NSV Liidus.

○ Ungari Esperantoliit on välja andnud muuseumi oskussõnastiku («Muzeologia vortaro»). Enam kui 800 leheküljel leidub 2000 muzeoloogiatermiini 20 keeles (bulgaaria, esperanto, hispaania, hollandi, inglise, itaalia, norra, poola, portugali, prantsuse, rootsi, rumeenia, saksa, serbohorvaadi, slovaki, soome, taani, tšehhi, ungari ja vene).

○ Meist kaugeim esperantokollektiiv Nõukogude Liidus on Tšukotka esperantoklubi Magadani oblastis Egvekinoti asulas. Klubi on tegutsenud juba kaks aastat, tal on 33 liiget ja 40 õpilast. Käesoleval aastal kavatakse Anadõris korraldada Tšukotka esperantokonverents. Mõni Tšukotka esperantist on osalenud ka Balti esperantolaagrites.

○ Ungari Esperantoliit alustas uue populaarteadusliku ajakirja «Fokuso» («Fookus») väljaandmist. See ilmub 64-leheküljelisena neli korda aastas.

Jaan Ojalo

СОДЕРЖАНИЕ

А. Каалеп. <i>Pro fide et humanitate</i> («Проблемы эстонского литературоведения»)	257
Р. Вейдемани. <i>Прекрасная земля</i> Хандо Руннеля	261
Ю. Валге. Новая рукопись в Турку	267
А. Ээк. Длительность и ударение в эстонском языке (II). Точка зрения (Продолжение)	277
Р. Круус. Игорь Северянин в посмертных публикациях	285
Размышления о состоянии и перспективах нашей фольклористики. Заочное интервью с Удо Колком	298

ЗАМЕТКИ

А. Муст. Дом Эрнста Энно в Валге сохранился	302
Л. Ваба. К истории плотогонов из Харгла	303

ПУБЛИКАЦИИ

А. Туркин (коммент.). Заметки в дневнике Василия Лыткина об Эстонии 1926 года	304
---	-----

МЕМОУАРЫ

О. Кунингас. Воспоминания о Марте Силлаотс	309
--	-----

О КНИГАХ

С. Кийн. «Золотая рамка не пускает» (Мари Валлисоо. Говорят и летают. Таллин, 1986)	313
М. Микли. Александер и Эва, не говоря о Каарле (Юри Ээбик. Любовный роман. Таллин, 1987)	314

ОБОЗРЕНИЕ	316
---------------------	-----

INHALT

А. Kaalep. <i>Pro fide et humanitate</i> («Leben und Sein der estnischen Literaturforschung»)	257
R. Veidemann. <i>Das schöne Land</i> von Hando Runnel	261
J. Valge. Die neue turkische Handschrift	267
A. Eek. Quantität und Wortakzent in der estnischen Sprache (II). Stellungnahme (Fortsetzung)	277
R. Kruus. Sewerjanin — postum	285
Gedanken über den Zustand und die Perspektiven unserer Folkloristik. Korrespondenzinterview mit Udo Kolk	298

MISZELLEN

A. Must. Das Geburtshaus von Ernst Enno in Valga erhalten	302
L. Vaba. Ergänzungen zum Bericht über die Flößerei in Hargla	303

PUBLIKATIONEN

A. Turkin (komment.). Tagebuchaufzeichnungen über Estland 1926 von Wassili Lytkin	304
---	-----

ERINNERUNGEN

O. Kuningas. Erinnerungen an Marta Sillaots	309
---	-----

REZENSIONEN

S. Kiin. «Es hemmt der goldene Rahmen» (Mari Vallisoo. Sie reden und fliegen. Tallinn, 1986)	313
M. Mikli. Alexander und Eva, geschweige denn Kaarel (Jüri Ööbik. Ein Liebesroman. Tallinn, 1987)	314

RUNDSCHAU	316
---------------------	-----

TEKSTIS SELETAMATA LÜHENDID

ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis); **AES** = Akadeemiline Emakeele Selts; **EMS** = eesti murrete sõnaraamat (teoksil KKI-s); **ENE** = Eesti nõukogude entsüklopeedia. Tallinn, 1968—1978; **ES** = Emakeele Selts; **f.** = fond; **KK** = «Keel ja Kirjandus»; **KKI** = Keele ja Kirjanduse Instituut; **KM** = Eesti NSV TA F. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum; **KM KO** = Kirjandusmuuseumi käsi-kirjade osakond; **l.** = leht; **m.** = mapp; **nim.** = nimistu; **s.** = säilik; **SbGEG** = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft; **SKS** = Soome Kirjanduse Selts; **SV** = «Sirp ja Vasar»; **ÕESA** = Opetatud Eesti Seltsi aastaraamat.

JÄRGMISTES NUMBRITES:

- Heino Kiik ja maa ● Eesti Igor Severjanini loomingus ● Eesti-soome folkloorisuhetest ● Lisafakte F. R. Kreutzwaldi rahvalaulukäsikirjadest ● Mälestusi Tartu kirjastuselust ● Ajakirjanduskeel 1986 ● Sada aastat esperantot

Raamatupalat

87 - 648a

15.5.87